

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 4(39)

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2013

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук, Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гаркуша В. С., канд. юрид. наук, доцент, Демченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джунь В. В., д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В., д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид. наук, доцент, Мартиненко О. А., д-р юрид. наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доцент, Недюха М. П., д-р філос. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф., Темченко В. І., канд. юрид. наук, доцент, Христинченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Сильнов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Бучек А. О., д-р психол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 28 жовтня 2013 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 4 (39). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2013. — 216 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

Міністерством освіти і науки України збірник “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних наук (за наказом МОН України від 21.11.13 № 1609).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2013
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Дробот В. В. Теоретичні і практичні аспекти стратегії державного управління інноваціями	53
Подолька А. М. Феномен інформаційного суспільства в контексті загальноцивілізаційного розвитку людства	5	Кирильчук Є. О. Інформаційна війна як дієвий феномен протистояння в суспільно-політичній боротьбі	58
Скрипнюк В. М. Теоретичні і практичні проблеми забезпечення народного суверенітету на сучасному етапі державотворення	9	Санченко С. П. Особливості трансформації моделей соціальної політики у сучасному світі	62
Гольцов А. Г. Імперські геополітичні системи в сучасному світі	15	Тарасов С. Ю. Політична маніпуляція як феномен у політичному аспекті	67
Медвідь Ф. М., Баран В. В., Курчина Т. О. Вибори народних депутатів України 2012 року: законодавчі інновації та електоральні феномени	22	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	72
Мелікян С. С. Еволюція виникнення та управління державним боргом пострадянських держав	31	Біляк Ю. В. Стратегія превентивного захисту корпорації проти рейдерської атаки.....	72
Радзімовська С. Ф. Особливості державного управління у сфері соціального захисту населення.....	36	Беніцький А. С. Відповідальність за причетність до злочину й співучасть у злочині в Запорозькій Січі та на землях донських козаків	79
Савойська С. В. Засоби масової інформації і комунікації як складова процесу реалізації мовної політики в Україні.....	40	Бистрик Г. М. Теоретико-правові проблеми забезпечення принципу поділу влади в розвитку механізму сучасної держави.....	87
Бодров А. В. Неурядові організації як атрибут демократичного суспільства.....	45	Зарудний Є. О. До питання законодавчої конкретизації конституційного принципу народовладдя.....	94
Мохлат Йолчу огли Гусейнов Поняття механізму державного управління у сфері соціально-економічного і промислового розвитку	49	Омельчук В. В. Нормативно-правове забезпечення державно-церковних взаємин у Візантії за правління Юстиніана	98

Утвенко В. В.

Проблеми вдосконалення
законодавства у сфері самоврядування
України в контексті європейської
інтеграції..... 106

Лісовська Ю. П.

Правова природа інтересів громадян
в інформаційній сфері..... 112

Огурицов О. П.

Законодавчі заходи, спрямовані на
розв'язання проблеми безгромадянства
депортованих осіб та їх нащадків,
які повертаються в Україну..... 117

Соркін Б. В.

Принцип законності та засоби
його забезпечення в сучасній системі
державного управління 124

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ ..... 129**Шконда В. В., Кальянов А. В.**

Концептуальна модель соціоекономіки
у людському вимірі..... 129

Ульмер М. М.

Сутність та значення касаційного
провадження в адміністративному
судочинстві України..... 135

Шаповалов А. В.

Проблеми вдосконалення системи добору
кадрів в органах прокуратури України..... 138

Близнюк А. С.

Актуальні проблеми регулювання
економічних відносин в
контексті забезпечення сталого
економічного розвитку 143

Давидюк О. О.

Проблемні аспекти доступності платних
соціальних послуг для населення 148

Мелікян С. С.

Сучасний стан і тенденції утворення
та обслуговування державного боргу
пострадянських держав 155

Пригунов П. Я.

Формування теоретико-методологічних
підходів дослідження проблем економічної
безпеки суб'єктів господарської діяльності
у напрямі "Національна безпека" 160

Ігнатенко А. В.

Принципи управління фінансами сучасного банку:
зміст, специфіка, проблеми забезпечення 169

Мураль В. Я.

Забезпечення функціональної рівноваги
фінансів підприємств..... 174

Поп'юк Б. С.

Оптимізація прийняття управлінських рішень
діяльності промислових підприємств..... 183

Романенко А. М.

Огляд основних підходів до визначення
сутності спрощення процедур
міжнародної торгівлі 188

Санченко С. П.

Соціально-захисний контекст державної
соціальної політики в умовах трансформації
суспільств..... 192

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ..... 195**Александров Ю. В.**

Проблема дитячого суїциду..... 195

Распотнюк І. В.

Модель управління якістю освіти у
вищому навчальному закладі..... 201

Хращевський А. О.

Взаємозалежність здібностей і потреб
у розвитку теорії мотивації 206

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 213

УДК 35.078.3

А. М. ПОДОЛЯКА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 5—8

Розглянуто основні методологічні підходи до визначення та розуміння сутності “інформаційного суспільства” як складного суспільно-політичного явища.

Найпростішим визначенням терміну “інформаційне суспільство”, напевно, є таке, в діяльності якого переважає виробництво і поширення інформації [4, 205]. Тобто інформація є товаром і має певну вартість. Розглянемо феномен інформаційного суспільства загалом та найхарактерніші особливості функціонування інформаційних суспільств у новітню добу.

Творці концепції інформаційного суспільства Лайон, Маруда, Тоффлер розрізняли три аспекти, що характеризують інформаційне суспільство. Перший: інформація — це знання. Звідси інформаційне суспільство є більш високою стадією порівняно з суспільством індустріальним. Другий: інформація — це достатньо суперечливий феномен. Скажімо, інколи подавати інформацію про себе, про свою діяльність, означає посилювати позиції своїх конкурентів, а то й ворогів. Третій: інформація часто є засобом приховування істинності. Тобто інформація — це далеко не завжди правда, точність, відкри-

тість. “Особливість інформаційного суспільства, — зазначає, зокрема, М. О. Булатов, — у тому, що навіть найблагородніші досягнення культури набувають суто утилітарного значення, втрачають духовність. Інформаційне суспільство — це велика машина, в якій немає духу” [4, 206]. За усієї суперечливості такої думки, слід визнати наявність у ній значної частки істини, яку варто враховувати.

Автори короткого енциклопедичного словника “Філософія політики” розуміють теорію інформаційного суспільства як “футурологічний різновид доктрини “постіндустріального суспільства” [10, 265].

Термін “інформаційне суспільство”, на думку ряду авторів, у XX ст. замінив термін “постіндустріальне суспільство” [2]. Вважається, що вперше словосполучення “інформаційне суспільство” використав американський економіст Ф. Машлуп у 1862 р. у своїй праці “Виробництво і розповсюдження знань у Сполучених Штатах”.

З огляду на те, що в розвитку певних суспільств часто виокремлюють найхарактерніші, притаманні їм періоди, інформаційне суспільство як феномен можна пояснювати також і як “фазу історичного розвитку, суспільство, в якому накопичення й обробка інформації та виробництво інформаційного продукту виступає рушійною силою науково-технічного і культурно-освітнього прогресу” [3, 140].

Інформаційне суспільство вирізняється серед усіх попередніх принципово іншими за формою і специфікою особливостями, а головне — силою впливу на особистість, групу, соціум. Такий вплив є індивідуально-специфічним, функціонально-рольовим, спрямованим, стихійним (неспрямованим), прямим і непрямим. Нині, на нашу думку, саме два з таких впливів є помітно-вирішальними: спрямований і функціонально-рольовий. Перший, — спрямований, — робить акцент як на окремих людях, групах, так і конкретних якість, які потрібно прищепити людині. А другий, — функціонально-рольовий, — це не що інше, як спеціальне нав’язування індивідууму відповідних соціальних цінностей і вчинків, можливих способів поведінки. Відомо, що в такий спосіб, наприклад, людям прищеплюються далеко не кращі зразки масової культури, ідеали суспільства споживання тощо. З кожним роком все більше інформаційних засобів і ресурсів використовуються саме для соціальної дезінформації людства.

В основі теорії інформаційного суспільства лежить думка (ідея), згідно з якою саме ті радикальні зміни, що відбуваються в продуктивних силах суспільства і в матеріальних основах життя людей, зумовлюють глобальну інформатизацію та комп’ютеризацію суспільного життя і приведуть навіть до створення планетарних інформаційно-технологічних систем. Відомий японський вчений, один з провідних теоретиків проблем інформаційного суспільства Й. Масуда саме так і назвав свою велику працю “Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство” (1983). Він вважає, що основу такого суспільства становитимуть: а) комп’ютерні

технології, що замінять або посилять розумову працю; б) перетворення інформаційної революції у нову виробничу силу; в) перетворення інтелектуального розвитку у провідну галузь економіки; г) формування суспільств, де функціонує “демократія участі” тощо.

Формування інформаційного суспільства — процес достатньо довготривалий і складний. Він пов’язаний з новим осмисленням і використанням інформації як соціального конструкту й інструменту функціонування суспільства. Наприклад, виникає проблема встановлення тотального контролю над окремими банками інформації. Головне ж, інформаційна продукція постає величезним владним ресурсом, тобто його концентрація в одних руках цілком природно може обумовити встановлення держав тоталітарного типу.

Дослідники в галузі інформаційного суспільства прогнозують, що нове (інформаційне) суспільство буде суспільством з ідеальними формами людських відносин, існуватиме на засадах синергетичної раціональності, яка замінить принцип вільної конкуренції.

Можна, однак, цілком погодитися з висновками українського дослідника А. М. Кузьменка, що нині, коли формується багатополлярний світ, принципово виникає потреба глибокого аналізу питань: а) характеру нових полюсів, що формуються у світовій політиці та економіці; б) характеру протиріч у центро-силовій структурі світу; в) характеру відносин співробітництва, який ми розуміємо як узгодженість одразу багатьох компонентів взаємодії — аж до економічної і політичної інтеграції між цими полюсами; г) характеру моральності та змісту практики реалізації зовнішньої політики сучасними суб’єктами міжнародних правовідносин [5, 58].

Принципово важливо, звичайно, що в сучасному світі завдяки небувалому зростанню ролі і значення інформації формується і нове світове комунікативне співтовариство. Близькість стосунків окремих держав обумовлюється зовсім не їх географічним положенням, але тим, наскільки щільно вони сполучені інформаційними зв’язками і ка-

налами. Зрозуміло, що відсутність таких зв'язків і каналів, у свою чергу, обумовлює відокремленість культурної, економічної та інших сфер життєдіяльності цих держав.

Завдяки обігу інформації, формуванню інформаційного суспільства, нового характеру набувають відносини між країнами світу в цілому та, зокрема, такі різновиди цих відносин, як добросусідство, партнерство, суперництво, протистояння (конфронтація). Тобто характеристика міждержавних відносин може зміщуватись відповідно до структури чотирьохрівневої класифікації таких відносин, які є принципово різними, але саме вони визначають геополітику держав.

Інформація відіграє вирішальну роль у дипломатичній діяльності, у поширенні масової культури, призводить навіть до світових інформаційних війн. “Новий тип світових війн, — пише російський дослідник Ю. Петухов, — здійснюється під дезінформаційними гаслами на зразок “боротьба з міжнародним тероризмом”, “боротьба з нерозповсюдженням ядерної, хімічної і бактеріологічної зброї”, політика знищення тоталітарних режимів і демократизація країн колишнього Східного Блоку і країн Третього світу” [8, 131].

“У понятті “інформаційне суспільство”, — пишуть окремі автори довідника з політології, — стрижневим є управлінський аспект розвитку сучасного суспільства в цілому” [6, 261]. Більше того, і в самому управлінні чи не визначальним елементом є інформація, на підставі якої, за рахунок якої і приймаються відповідні рішення. За цієї об'єктивної ситуації для відповідного суспільного розвитку фактично вирішальне значення мають сучасні інформаційні технології. Тобто в інформаційному суспільстві, щодо управління, істотне значення відіграє не лише кількість інформації, а й також і її зміст. Йдеться про семантику (наповненість) інформації, що, по суті, є більш складним, ніж кількісний показник.

Розмірковуючи над проблемою інформаційного суспільства, варто брати до уваги два аспекти сутності прояву (функції) інформації.

По-перше, інформація — це дієвий механізм здійснення суспільних змін, перетво-

рень. Тому значною мірою інформацію слід розглядати не лише в цілому, а й в контексті конкретного суспільства.

По-друге, інформація передусім трансформує політичну систему суспільства, видозмінює її. Тут дається взнаки її інфологічна підсистема, яка складається із знань, ідей, уявлень, фантазій, правил, дій, вірувань, сподівань тощо. Система знань при цьому постає як єдине і вирішальне місце прийому і накопичення інформації. З появою комп'ютерних систем стало зрозумілим, що інфологічна підсистема є і в них, а не лише у людини. При цьому для комп'ютерів були створені спеціальні носії інформації: диски, стрічки, барабани і т. ін. [9, 241].

Проблеми інформаційного суспільства впродовж кінця XX — початку XXI ст. предметно досліджують Д. Белл, З. Бжезінський, Д. Нейсбіт, А. Кінг, Е. Тоффлер, Б. Ланв'є, Е. Сміт, Д. Плевник та багато інших політологів, соціальних психологів тощо. Крім самого поняття “інформаційне суспільство”, дослідники все частіше переймаються проблемою “інформаційна революція”, вважаючи останню явищем загальноцивілізаційного характеру, що впливає на життя людей не лише у високорозвиненому суспільстві, а й у будь-якому іншому. Вони пов'язують його з нечуваним досі інформаційним потоком, що надзвичайно впливає на світове суспільство. У зв'язку з цим виникло складне і суперечливе явище: з одного боку, інформація небачено розширила пізнавальні та інші можливості людини, а з другого, виникає проблема, пов'язана далеко не з позитивним впливом інформації на психіку людини. Інформація, якщо вона не контрольована людиною, здатна радикально змінювати психологічні, соціально-духовні цінності та орієнтації людини. Отже, духовне життя людей може піддаватися великим негативним впливам.

Вочевидь, розв'язання проблем потрібно шукати на шляху глибокого аналізу базових концепцій, що торкаються співвідношення особистості і мас, враховують ступінь розвитку і розширення свободи людини, використання інформації як засади об'єктивного

політичного аналізу, моделювання і прогнозування політичної діяльності та т. ін.

Е. Сміт, зокрема, вважає, що створення глобальної інформаційно-комунікативної мережі нині є “становим хребтом сучасної цивілізації”. Хоча така мережа породжує і великі проблеми між тими, хто керує, і тими, ким керують. Тобто, маємо проблеми у комунікативній сфері.

І все ж, у формуванні інформаційного суспільства цілком можливим є виокремлення таких унікальних чинників суспільного розвитку, які людство донедавна не знало, насамперед — колосальна демократизація суспільного життя у його внутрішньополітичних масштабах; створення наднаціональних структур на зовнішньополітичному рівні, що природно змінює геополітичні процеси, відносини між державами. Цими факторами і маємо, вочевидь, перейматися у практичній оцінці феномену “інформаційне суспільство”.

Література

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. — М.: ВЛАДОС, 1994. — 336 с.

2. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Глав. науч. ред. и сост. С. Ю. Солодовников. — Мн.: МФЦП, 2002. — 1008 с.

3. Бондар Ю. В. Енциклопедія для видавця та журналіста / Ю. В. Бондар, М. Ф. Головатий, М. І. Сенченко. — К.: МАУП, Книж. палата України. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2010. — 400 с.

4. Булатов М. О. Філософський словник / М. О. Булатов. — К.: Стило, 2009. — 575 с.

5. *Діалог цивілізацій чи Четверта світова війна* // Матеріали п'ятої Всесвітньої конф., Київ, 28 травня 2006 р. — К.: МАУП, 2007. — 284 с.

6. Обушний М. І. Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К.: Довіра, 2004. — 599 с.

7. Олійник А. Ю. та ін. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусаров, О. Л. Слюсаренко. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 176 с.

8. Петухов Ю. Д. Четвертая Мировая. Вторжение. Хроника оккупации Восточного полушария / Ю. Д. Петухов. — М.: Метагалактика, 2004. — 416 с.

9. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

10. Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін. — К.: Знання України, 2002. — 670 с.

Формування інформаційного суспільства — складний, об'єктивно-історичний процес. Прояви інформаційного суспільства багатоаспектні і багато в чому суперечливі.

Формирование информационного общества — сложный, объективно-исторический процесс. Проявления информационного общества многогранны и во многом противоречивы.

The information society formation is a complex objective-historical process. Manifestations of the information society are multifaceted and largely contradictory.

Надійшла 25 вересня 2013 р.

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 9–14

Досліджується роль принципу народного суверенітету для конституювання та розвитку сучасних демократій. Особлива увага надається аналізу специфіки забезпечення цього принципу у функціонуванні різних гілок державної влади.

Наразі практично ні в кого не викликає сумніву те, що поза цілеспрямованою діяльністю держави і громадянського суспільства щодо забезпечення і гарантування народного суверенітету (як невід'ємної складової загального концепту демократії [1]) унеможливується не лише успішне функціонування України як демократичної держави, а й сам демократично-правовий дискурс, який дає можливість оцінювати рівень демократизму сучасної Української держави, її наближеність або віддаленість до сучасних демократичних стандартів. З цього погляду, як доктринальне тлумачення поняття громадянського суспільства, так і практика його функціонування, доводять, що утвердження демократії як своєрідного середовища, де лише й може успішно розвиватись інституціональна структура громадянського суспільства, прямо пов'язане з забезпеченням народного суверенітету та інших фундаментальних демократичних принципів [2]. Тому вади у забезпеченні принципу народного суверенітету перетворюються не лише на вади демократії, а й на перешкоду для розвитку Української держави і громадянського суспільства. Справді, як слушно зазначає Р. Максакова, саме недосконалість та недостатність гарантування цього фундаментального державотворчого принципу стає на заваді демократизації держави і суспільства, зму-

щує вдосконалювати конституційні механізми та конституційні форми забезпечення народного суверенітету [3]. Водночас, як зазначає А. Селіванов, визнання влади українського народу первинною, єдиною і невідчужуваною, є фундаментальним принципом і водночас орієнтиром усіх процесів (у тому числі й процесу конституційної модернізації), що відбуваються в сучасній Україні [4]. Більше того, якщо підходити до визначення ціннісного змісту поняття демократії, як це робить С. Головатий, то не можна не погодитись з тим, що значну його частину становить саме ідея народного суверенітету [5].

Проте, визнаючи принцип народного суверенітету як одного з базових для існування будь-якої демократичної держави, так само як і для конституційного ладу сучасної України, стикаємося з певними важливими проблемами. Зокрема, йдеться про те, яким чином у демократичній державі мають бути узгоджені принципи народного суверенітету та поділу влад. До речі, ще на початку ХХ ст. відомий російський юрист С. Котляревський визначив цю проблему як одну з найважливіших з огляду на те, наскільки держава здійснює ідею конституційного порядку і демократії [6]. З одного боку, єдність та цілісність держави не дає підстав ставити питання про відокремленість будь-якої з гілок влади (тобто всі вони є однаково важливими і жодна не

може існувати без інших) [7]. Але чи справді можливості, механізми та характер впливу народу, як вищого носія влади і єдиного її джерела (згадаймо ст. 5 Конституції України, де відзначено, що “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ”), є однаковими для різних гілок державної влади? На перший погляд, вирішення цього питання є доволі простим: якщо народ є носієм абсолютного суверенітету відносно усієї публічної влади, то так само він виступатиме сувереном і щодо окремих гілок державної влади, яких, відповідно до класичного підходу, є три: законодавча, виконавча і судова. Але, разом з тим, навіть суто теоретичні міркування, не кажучи вже про реальні правові механізми здійснення державної влади, не дають достатніх підстав для того, щоб твердити, що народний суверенітет, з погляду його впливу на різні гілки державної влади, є однаковим.

По-перше, цілковито зрозуміло, що постійне втручання громадян у дії виконавчої влади можуть об’єктивно призвести як до її послаблення, так і до різкого зниження ефективності її діяльності [8]. Саме тому, як ще на початку ХХ ст. писав Н. Лазоревський, вплив народного суверенітету на виконавчу владу не є тотожним, оскільки він діє на владу законодавчу [9]. У сфері виконавчої влади в переважній більшості випадків принципи народного суверенітету та народного представництва набувають свого виразу не стільки у правовій можливості постійно обирати чи переобирати органи виконавчої влади, скільки в тому, що у своїй діяльності ці органи підпорядковані законам, виданим за участю народного представництва і, відповідно, принципу народного суверенітету. В результаті чого вплив народного суверенітету на виконавчу владу проявляє себе у двох основних аспектах: а) всі акти державної виконавчої влади набувають силу законів лише в тому разі, якщо вони ратифікуються органом народного представництва; б) будь-який акт державної влади, якщо він набуває сили закону, може бути відміненим чи призупиненим у своїй дії лише таким самим законом, а всі інші акти будь-яких органів виконав-

чої влади визнаються правомірними лише в тому випадку, якщо вони не суперечать законам держави і конституції як основному чи найвищому закону. Те саме стосується і судової гілки влади. Справді, одним із основних принципів здійснення правосуддя в Україні є участь народу. Зокрема, ч. 4 ст. 124 Конституції України містить норму, згідно з якою народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Але в цьому випадку йдеться саме про участь народу, а не про будь-які форми впливу на процес прийняття рішень судовою владою. Більше того, саме можливості подібного впливу визнаються конституційно та на рівні законів протиправними.

Саме тому, коли сучасною юридичною наукою ставиться питання щодо співвідношення народного суверенітету та принципу поділу влад, воно переформулюється у термінах визначення можливостей впливу виборців на функціонування демократичної державної влади. Відповідно до цього критерію демократія може виступати у трьох можливих формах: представницькій, прямій і змішаній. У першому випадку влада народу здійснюється завдяки мережі представницьких органів державної влади (які є колегіальними, постійно чи періодично діючими), що обираються громадянами на пропорційній основі і наділяються контрольними, фінансовими, нормотворчими чи іншими повноваженнями з чітко визначеною сферою їх юрисдикції. При поверховому розгляді цієї моделі вона видається абсолютно демократичною, і такою, яка лише дещо спрощує складні механізми народного волевиявлення, властиві прямій демократії. Однак, насправді, ця модель, яка розміщує між народом та державною владою таку ланку опосередкування, як представницький орган, не завжди виявляється достатньо демократичною. Так, визначаючи вразливі сторони цієї моделі, Томас Крістіано відзначає те, що пропорційне представництво зовсім не обов’язково приводить до політичної рівності [10], коли структура та склад представницьких органів відбивають структуру і характер народної волі.

Другою моделлю є пряма демократія. В її основі лежить концепція Ж.-Ж. Руссо про зайвність будь-яких посередників між народом та притаманним йому від природи суверенітетом. Звісно, така модель є чи не найбільш адекватним втіленням ідеї демократії, але, як вже було відзначено, її повне запровадження можна вважати лише ідеалом чи своєрідним політико-правовим обрієм, до якого ми можемо скільки завгодно наближатися, але який ніколи не буде остаточно реалізовано. Хоча в деяких сучасних конституціях цей принцип і є формально закріпленим. Наприклад, у ст. 2 Конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р. зазначається, що принципом Республіки є “правління народу, народом і для народу”. Але, знову ж таки, вже у ст. 3 міститься конкретизація цієї норми: “Суверенітет належить народові, який здійснює його через своїх представників та шляхом референдумів”. Так само принцип прямої демократії може бути запроваджено тільки на місцевому рівні. Прикладом такого варіанту може виступити діючий у Великобританії Акт про місцеве самоврядування 1972 р., ст. 9 якого передбачає створення у приходах зборів приходів для обговорення поточних справ і здійснення інших функцій, віднесених законом до відання цих зборів (якщо прихід не має ради або якщо приходи об’єднані під управлінням спільної для них ради, рада округу може шляхом видання наказу встановити окрему раду для такого приходу) [11].

До речі, подібне запровадження принципу прямої демократії на нижчих рівнях врядування зовсім не є випадковістю чи спробою принизити саму ідею прямої демократії. Справа в тому, що ефективне використання цієї моделі можливе лише на невеликих за розміром і кількістю мешканців територіях, оскільки в усіх інших випадках зібрати всіх громадян для того, аби всі змогли висловити свою думку, виявляється технічно неможливою справою (навіть при сучасному рівні розвитку комунікаційних технологій). Інша проблема, пов’язана з цією моделлю, полягає в тому, що сам народний суверенітет ви-

являється у цьому разі доволі однобічним. Мається на увазі те, що народ (суспільство) вже за самим своїм визначенням передбачає розмаїття, наявність різних, і часто-густо відмінних одна від одної, позицій. У випадку ж прийняття рішень за принципом прямого народного волевиявлення ми обов’язково спостерігатимемо феномен “нехтування правом меншості”. І ця проблема, справді, варта уваги. Дуже часто доводиться чути такий аргумент: якщо один член спільноти “проти”, а дев’ять — “за”, то тоді, заради збереження спільноти, думкою чи позицією такого одного можна пожертвувати. Гаразд, а якщо ми дещо змінимо пропорцію: скажімо, 8 до 2, чи 7 до 3, 6 до 4? Як бути в усіх цих випадках? І як можна встановити межу, коли більшість ще може асоціюватися з народом, а коли вже ні? І нарешті, остання проблема, пов’язана з розглядуваною нами моделлю прямої демократії, стосується того, що навіть тоді, коли вона нормативно закріплюється на рівні конституцій чи законів, вона все одно далеко не завжди є “повною”. Тобто в сучасній конституційній практиці дуже часто спостерігається варіант обмеженої прямої демократії, коли громадяни можуть висловлювати свою думку лише щодо чітко визначеного кола проблем.

Останньою можливою моделлю взаємоузгодження принципу народного суверенітету та характером здійснення державної влади є змішана модель, яка, по суті, є нічим іншим як поєднанням прямої демократії та представницького правління. Справді, якщо ми визнаємо принципову неможливість народного узгодження щодо всіх державно-правових питань, які потребують свого законодавчого регулювання, то це не означає того, що народ взагалі позбавляється права безпосереднього висловлення своєї волі. Особливо це стосується таких важливих питань, як розробка та прийняття базових нормативно-правових актів та створення тих чи інших органів державної влади. У першому випадку йдеться насамперед чи про конституції, чи про найважливіші закони, акти та рішення. До речі, факт народної

участі в прийнятті конституцій, а також у процесі їх легітимації відбито бодай у тому, що більшість сучасних конституцій визначаються як “народні” [12], тобто їх джерелом є представницький орган, а самі конституції (після їх розробки) виносяться на референдум. Хоча значення референдуму в моделі змішаної демократії як механізму легітимації законодавчих актів і одночасно здійснення народного суверенітету не може бути оцінено однозначно позитивно. Звісно, що це наше зауваження може здатися зазіханням на одвічні демократичні політико-правові цінності. Але, насправді, розглядаючи референдум як одну з основних форм легітимації державної влади та розроблюваних нею актів, маємо постійно пам’ятати, яким є цей референдум.

Тобто, одна річ, коли ми маємо справу з відкритим гласним проектом конституції, який було розроблено і прийнято представницьким органом влади, і який виносяться на всенародний референдум за відсутності тиску на виборців. У цьому випадку реалізація принципу народного суверенітету жодним чином не ставиться нами під сумнів. У контексті чого достатньо згадати бодай підтримані референдумами конституції Італії (коли народ спочатку шляхом всенародного голосування 2 червня 1946 р. відмовився від монархічної форми правління, після чого було розроблено Конституцію 1947 р.), Ірландії (яка була прийнята на референдумі 1937 р.), Іспанії (коли спочатку на спільному засіданні палати кортесів 31 жовтня 1978 р. було ухвалено проект, а потім Конституція була затверджена іспанським народом на референдумі 6 грудня 1978 р. і, нарешті, 27 грудня того самого року була підписана Королем). Хоча існують і такі приклади, коли референдум відхилив проект конституції (перший Проект конституції Четвертої Республіки 1946 р.). І зовсім інша справа, коли референдум проводиться в ситуації жорсткого пресингу на виборців, як це було, скажімо, за умов панування тоталітарного режиму в НДР (1968 р.) чи Болгарії (1971 р.). Тоді схвалена народом конституція набуває дуже

небезпечного статусу формалізованої легітимності, що, врешті-решт, обов’язково призводить як до посилення соціальної напруги і протистояння між державною владою та громадянським суспільством, так і до виникнення прірви між формальними конституційними нормами та реальною політико-правовою практикою здійснення державної влади.

Так само і демократичний акт виборів, коли весь народ бере участь у виборі складу тих чи інших органів влади, може породити доволі серйозні проблеми. Щодо виборів законодавчого органу влади, то ця практика є давно усталеною і повністю відповідає принципам демократії, але коли такими ж всенародними виборами обирається глава держави, то тут можуть виникнути певні проблеми. Справді, легітимність всенародно обраного глави держави є незаперечною, а тому, як пише В. Васович, дуже часто ми стаємо свідками того, як сильні президенти концентрують у своїх руках значну кількість владних повноважень і запроваджують режим маргіналізації як законодавчої влади, так і самого принципу правління, заснованого на законі та порядку [13]. Але, незважаючи на всі ці проблеми, конструктивний політико-правовий потенціал змішаної моделі демократії є таким, що саме вона на сьогодні є найпоширенішою у світі. Аби більш повно розкрити взаємодію народного суверенітету і державної влади, розглянемо принаймні одну з основних форм такої моделі демократії. На відміну від чистої представницької моделі, за умов змішаної демократії участь народу у здійсненні влади далеко не обмежується періодичними процесами виборів. Фактично, змішана модель передбачає постійну активність народу, яка може бути реалізована насамперед завдяки такому інституту, як народна ініціатива, під якою розуміється право (закріплене на рівні закону), що надається певному числу громадян запропонувати парламенту прийняти, відмінити чи внести зміни у той чи інший нормативно-правовий акт. Тобто, по суті, змішана модель демократії передбачає створення на державному рівні двох процедур при-

йняття та внесення змін до законодавства, чи, точніше, створення поряд із основною процедурою (парламентською) спеціальної. Необхідність запровадження цього інституту поряд із традиційним парламентом пояснюється такими причинами: а) існування народної ініціативи значно підвищує рівень участі громадян у державних справах; б) завдяки цьому інституту державна влада набуває можливості реагувати на такі суспільні інтереси чи потреби, які за тих чи інших обставин не були представлені у законодавчому органі; в) саме ця форма діяльності забезпечує широкому спектру громадських організацій, які не були інституалізовані у формі партій, можливість впливати на державну владу. Народна ініціатива як одна з форм здійснення народного суверенітету надає виборцям безпосереднє право вносити корективи чи зміни в чинне законодавство у будь-який час, коли буде артикульовано подібну суспільну потребу. Хоча варто відзначити й те, що багатьма сучасними дослідниками народна ініціатива у поєднанні з подальшим референдумом не розглядається як одна з форм прямої демократії. Їх аргументація засновується на тому, що: а) хоча у референдумі з народної ініціативи беруть участь всі виборці, але сам проект народної ініціативи розробляється не всім народом; б) між внесенням проекту за народною ініціативою та референдумом, як правило, минає доволі тривалий проміжок часу; в) проект, внесений у порядку народної ініціативи, не може підлягати будь-яким поправкам. Не ставлячи під сумнів справедливості цієї аргументації, тим не менш, не варто заперечувати за інститутом народної ініціативи статус однієї з форм дії механізмів безпосереднього демократичного впливу народного суверенітету на державну владу. Адже саме вона дозволяє громадянам держави завжди залишатися постійно активним впливовим чинником як суспільно-політичного життя в цілому, так і безпосереднього процесу здійснення державної влади.

Звичайно, що в ідеалі ці дві влади — народна і державна — мають бути тотожними.

Але на практиці досягнення такого збігу виявляється надзвичайно складною справою, яка обертається справжнім випробуванням на міцність не лише молодих демократичних країн, а й держав з усталеними багатовіковими демократичними традиціями. А тому подальші дослідження в цій галузі юридичної науки сприятимуть не лише її власному розвитку, а й тим державотворчим процесам, які активно тривають у сучасній Україні.

Література

1. Крусян А. Концепт демократії в науково-практичній парадигмі сучасного українського конституціоналізму / А. Крусян // *Право України*. — 2013. — № 8. — С. 73.
2. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика / А. Колодій // *Право України*. — 2013. — № 9. — С. 274–276.
3. Максакова Р. Сучасний конституційний процес і реалізація установчої влади в Україні / Р. Максакова // *Право України*. — 2012. — № 8. — С. 78.
4. Селіванов А. Щодо реалізації народовладдя через органи державної влади в Україні / А. Селіванов // *Вісн. Конституційної Асамблеї*. — 2013. — № 1. — С. 220.
5. Головатий С. Тріада європейських цінностей — верховенство права, демократія, права людини — як основа українського конституційного ладу (частина друга: демократія) / С. Головатий // *Право України*. — 2013. — № 8. — С. 13–39.
6. Котляревский С. А. Конституционное государство. Опыт политико-морфологического обзора / С. А. Котляревский. — СПб.: Типография Альтшулера, 1907. — С. 102.
7. Полянский И. А., Комарова В. В. Реализация принципа разделения властей в Российской Федерации / И. А. Полянский, В. В. Комарова // *Юрист*. — 2000. — № 12. — С. 2.
8. Маклаков В. В. К вопросу о классификации институтов непосредственной демократии в западноевропейских странах / В. В. Маклаков // *Актуальные проблемы правоведения за рубежом*. — М.: ИНИОН РАН, 1993. — Вып. 4. — С. 81.
9. Лазоревский Н. Народное представительство и его место в системе других государственных установлений / Н. Лазоревский // *Конституционное государство* / Под ред. И. В. Гессен. — СПб., 1905. — С. 191.
10. Christiano T. The rule of the many: fundamental issues in democratic theory / T. Christiano. — Boulder: Westview Press. 1996. — P. 232.

11. Конституции буржуазных стран / Под. ред. В. В. Маклакова. — М.: ВЮЗИ, 1977. — С. 24.

12. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Под ред. Б. А. Страшун. — М.: Изд-во "БЕК", 1995. — Т. 1—2. — С. 61.

13. Васович В. Переход к демократии в посткоммунистических странах (парадоксы перехода демократизации) / В. Васович // Вестник Моск. ун-та. Сер. 18: Социология и политология. — 1998. — № 2. — С. 39.

У контексті дослідження ролі інституту народної ініціативи у забезпеченні принципу народного суверенітету наведена аргументація щодо зв'язку між рівнем демократичного розвитку держави і якістю гарантій забезпечення народного суверенітету, а також правових інститутів, які дозволяють реалізовувати цей принцип на практиці.

В контексте исследования роли института народной инициативы в обеспечении принципа народного суверенитета приведена аргументация относительно связи между уровнем демократического развития государства и качеством гарантий обеспечения народного суверенитета, а также правовых институтов, которые позволяют реализовывать этот принцип на практике.

In the context of research on the role of the Institute of the popular initiative in promoting the principle of popular sovereignty argument is given on the relationship between the level of democratic development of the state and quality assurance to ensure the people's sovereignty and the legal institutions that allow the implementation of this principle in practice.

Надійшла 24 жовтня 2013 р.

**ІМПЕРСЬКІ ГЕОПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ
В СУЧАСНОМУ СВІТІ**

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 15—21

Розглянуто різні підходи до визначення поняття “імперія”, виявлено сутнісні характеристики імперських геополітичних систем, особливості їх розвитку в сучасну епоху. Наведено приклади сучасних імперських геополітичних систем та їх функціонування у світі.

У нинішню епоху за умов подальшого розвитку процесів глобалізації, поряд із у цілому позитивними для світу явищами збільшення обсягів торгівлі товарами і послугами, активізацією культурної взаємодії, відбувається посилення соціально-економічної диференціації, зростання геополітичної ролі одних акторів при зменшенні реального суверенітету інших. Геопросторова політична організація світу зазнає певних трансформацій. При несуттєвих змінах політичних кордонів відбуваються процеси перерозподілу сфер впливу окремих потужних держав, посилюється роль недержавних акторів міжнародних відносин. У сучасному світі і нині триває експансія імперських держав (переважно засобами “м’якої” геополітики), боротьба за перерозподіл сфер впливу, конкуренція щодо володіння стратегічно важливими ресурсами тощо. Міжімперські геополітичні змагання були, є і надалі залишаються однією з ключових властивостей світової системи міжнародних відносин.

Дослідження імперської проблематики набули великої популярності серед науковців різних гуманітарних напрямів наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Імперіологічній тематиці присвячені праці Д. Аррігі, Е. Басевича, М. Бессінгера, У. Бека, Е. Гранде, Й. Галтунга, М. Дюверже, А. Каппелера, С. Каспе, Б. Крігель, Д. Лівена, О. Мотиля, Дж. Сеймура, Р. Суні, Е. Тодда, Н. Фергюсона, М. Хардта, А. Негрі та ін. вчених. Попри велику кіль-

кість досліджень, особливо історичних, на нашу думку, у сучасній науці недостатньо розкрито специфіку посткласичних імперій (неоімперій), особливості новітньої імперської геополітики на міжнародній арені.

Виявимо сутнісні риси новітніх імперських геополітичних систем та особливості зовнішньої та внутрішньої геополітики сучасних імперій.

Слід зазначити, що сучасними гуманітарними науками не вироблено загальноприйнятого визначення поняття “імперії”, яке залишається надзвичайно багатозначним і дискусійним. Недаремно свого часу (ще у 1980 р.) відомий французький політолог М. Дюверже досить обґрунтовано відмовився дати чітке й однозначне визначення імперії. Британський вчений Д. Лівен також свідомо уникає занадто жорсткого і “наукового” визначення цього поняття [2, 640].

Російський вчений Г. Феоктистов трактує імперію як державне утворення достатньо великого розміру, що включає в себе як складові території і народи, приєднані, як правило, воєнним шляхом і утримувані в рамках повного або часткового підкорення силою [6, 103]. Американський вчений О. Мотиль визначає імперію “як ієрархічно побудовану політичну систему, що має втулкоподібну будову — як колесо без обода, — в якій центральні еліта і влада домінують над периферійними елітами і спільнотами, діючи як посередники в їхніх важливих взаємодіях і спрямовуючи

потоки ресурсів від периферії до центру і знову до периферії” [3, 19]. Р. Суні розглядає імперію як особливу форму панування чи контролю між двома окремими утвореннями, що вступають між собою в ієрархічні, нерівні взаємовідносини [4]. Досить популярне визначення М. Дойла, згідно з яким імперія — це система взаємодії між політичними спільнотами, коли одна з них (домінуюча метрополія) здійснює політичний контроль над зовнішньою та внутрішньою політикою (фактично суверенітетом) іншої політичної спільноти — периферії [8, 45].

Часто у наукових працях пропонуються так звані синдромні визначення імперії, автори яких подають певний перелік головних ознак, яким, на їхню думку, мають відповідати імперії. Це, зокрема, такі вчені: С. Айзенштадт, С. Бабурін, Л. Гатагова, Г. Кнабе, С. Переслегін, А. Шопар-Ле Бра та ін. Окремі автори наголошують на якомусь одному ключовому провідному факторі, що найбільш репрезентативно відображує сутність імперії — найчастіше ним виступає ідея універсального характеру.

Підсумовуючи різні підходи до комплексного розуміння імперій, маємо зазначити, що більшість авторів вважають імперію великою за розмірами політичною системою (державою) зі складною територіальною структурою; увага акцентується, зокрема, на багатонаціональному складі населення, домінуванні одного етносу (нації) над іншими, пануванні певної універсальної ідеології, авторитарному характері вищої державної влади, агресивній зовнішній політиці. При цьому в структурі імперії виділяється панівний “центр” і залежна від нього “периферія”.

Імперії різних історичних епох істотно відрізнялися між собою за особливостями виникнення і розвитку, ідеологічними (чи релігійними) засадами існування, внутрішньополітичними структурними компонентами тощо. Навіть імперії-сучасниці у певний історичний період мали між собою багато різного, наприклад: Римська імперія й імперія Хань на початку нової ери, Російська і Британська імперії у другій половині

XIX — на початку XX ст. Тому зрозуміло, що чимало компетентних дослідників або уникають жорстких й однозначних формулювань поняття “імперія”, або пропонують розлогі “синдромні” визначення.

Національна держава як територіально-політична система також може мати доволі складну структуру, багатоетнічний склад населення з домінуванням провідного етносу (нації), проводити експансіоністську зовнішню політику щодо сусідніх держав. Якщо в поліетнічній державі існує ієрархія етносів, і ті з них, що перебувають на нижчому рівні цієї ієрархії, не мають можливості мирним та законним шляхом вийти зі складу держави, то в ній наявні “імперські відносини” [7, 109]. Таким чином, у національній державі можливі, по суті, імперські відносини між головним етносом та іншими етнічними спільнотами (меншинами), між “центром” і підпорядкованими йому “периферіями”. Однак, з іншого боку, у сучасній демократичній національній державі має бути забезпечена принципова (хоча б де-юре) рівноправність територіальних, етнічних та культурних спільнот.

Звернемо увагу на те, що, попри прояви експансіонізму в зовнішній політиці, влада держави в принципі не повинна поширюватися за межі її державної території. При цьому можуть спостерігатися імперські відносини між окремими державами, які зазвичай пов’язані з історичною спадщиною, сучасною політичною чи, що найчастіше, економічною залежністю. Нині імперська зовнішня політика тих чи інших держав має переважно замаскований характер, оскільки вони повинні враховувати норми міжнародного права, позицію ООН та світову громадську думку. Отже, для структури, зовнішньої та внутрішньої геополітики окремих сучасних держав можуть бути більшою чи меншою мірою притаманні певні імперські риси.

У принципі імперію можна вважати історично сконструйованою формою держави [4]. Ми погоджуємося з думкою Р. Суні, що національна держава може перетворитися на імперію, а остання — на національну державу [4]. Прикладами того, як національна

держава може переходити у стан імперії при посиленні імперських рис, були Франція в добу Наполеона та Німеччина часів Третього Рейху. Ще в епоху середньовіччя Великобританія та Франція були, по суті, імперськими державними утвореннями, захопивши владу над землями, населеними різними етнічними спільнотами. Та ж сама Франція у новітні часи перетворилася з великої колоніальної імперії (другої у світі після Британської) на національну державу.

Імперію можна вважати одним із основних типів геополітичних систем. Ми дотримуємося думки, що геополітична система в цілому — це організована взаємопов'язана сукупність політичних інститутів, норм, відносин, діяльності, свідомості, культури, що сформувалася в умовах певного географічного простору і функціонує в інтересах правлячих політичних акторів (суб'єктів). Серед геополітичних систем можна виокремити імперські, національно-державні та регіональні.

Враховуючи своєрідні ознаки імперії, можна сформулювати визначення імперської геополітичної системи як ієрархічно організованої взаємопов'язаної сукупності політичних інститутів, норм, відносин, діяльності, свідомості, культури, що сформувалася в умовах великого і різноманітного географічного простору, функціонує в інтересах, передусім, пануючого політичного “центру” (його суб'єктів) і має підпорядковані зовнішні компоненти. Таким чином, можна вести мову про імперські інститути, норми, відносини, діяльність, свідомість, культуру тощо. Часто підкреслюють особливу роль імперської ідеї в утворенні, розвитку і збереженні відповідної геополітичної системи. В історичному минулому імперська ідея могла мати навіть сакральний характер, обґрунтовувала право імперії на панування над іншими країнами та народами, а в ідеалі — так і над усім світом.

Пропонується трактування імперій як великих геополітичних систем, що вирізняються складною багаторівневою ієрархічною структурою з різнорідними внутрішніми компонентами і мають зовнішні компоненти (або мережі) у світовому геопросторі. Здебільшо-

го основою сучасних імперських геополітичних систем є “держава-центр”, яка тримає під своїм контролем зовнішню “периферію”, яка може бути представлена формально суверенними державами, залежними країнами та територіями, транспортними комунікаціями, військовими базами та ін. При цьому осередки впливу імперій і комунікаційні лінії утворюють різноманітні і взаємопереплетені геоструктури — мережі, що охоплюють значні ділянки світового геопростору. Йдеться про політичний, економічний, культурний чи інформаційний контроль над “периферією”.

Сама “держава-центр” у великих імперських системах може мати досить складну ієрархічну внутрішню структуру з “центром” і численними “периферійними” компонентами, представленими, наприклад, різноманітними політичними, економічними, соціальними, етнічними, культурними територіальними спільнотами. Попри сучасні тенденції демократизації суспільного життя, в окремих великих державах спостерігаються імперські відносини нерівноправності й жорсткого підпорядкування “периферійних” компонентів “центру”.

Вважаємо, що, крім складності внутрішньої ієрархічної структури, розгалужених зовнішніх мереж впливу, наявності нерівноправних політичних відносин, саме характер діяльності (функціональний аспект) є ключовим у виявленні імперських геополітичних систем. Отже, йдеться про геополітику, яка з прикладної точки зору виступає як політична діяльність різноманітних акторів у географічному просторі.

Імперська геополітика включає зовнішню та внутрішню складові. В історичному минулому класична зовнішня геополітика імперій була націлена на територіальну експансію — завоювання інших країн і народів. Сучасна зовнішня імперська геополітика є сукупністю політичних заходів, спрямованих на розширення сфери політичного, економічного, культурного, інформаційного домінування імперії, а також забезпечення прямого чи латентного контролю над стратегічно важливими об'єктами і комунікаційними мережа-

ми у світовому геопросторі. Сучасні імперії (неоімперії) надають перевагу застосуванню в міжнародних відносинах “м’якої” сили, стимулюванню зовнішніх партнерів до добровільного співробітництва, прийняттю нав’язаних “правил гри”.

Внутрішня імперська геополітика, нерозривно пов’язана із зовнішньою, у принципі виступає як впорядкована сукупність політичних заходів щодо забезпечення надійного функціонування геопросторової імперської державної системи, ефективної взаємодії усіх її підсистем і компонентів. Конкретні засоби внутрішньої імперської геополітики диктуються необхідністю утримання в межах однієї великої країни різномірних за історією та рівнем розвитку регіонів і численних етнічних, релігійних, культурних спільнот. При цьому внутрішня імперська геополітика спрямована на забезпечення контролю “центру” над регіонами і етнічними спільнотами усередині держави, недопущення регіонального й етнічного сепаратизму, і, водночас, зміцнення політичної та економічної могутності держави, посилення її ролі на міжнародній арені.

На відміну від звичайної держави, яка здійснює свої суверенні повноваження, як правило, у межах державної території, імперія поширює сферу свого впливу в глобальному геопросторі на території інших країн і регіонів. Йдеться також про імперську експансію в культурному і інформаційному геопросторах, які часто не мають суто територіального (у вузькому розумінні) характеру. Державна геополітична система за певних умов може як набувати імперських рис, так і втрачати їх.

Таким чином, саме імперська геополітика є тим провідним індикатором, що слугує для виявлення імперії. Наприклад, у Швейцарії не спостерігається імперських проявів у зовнішній та внутрішній геополітиці, тому вона не є імперією, хоча і вирізняється складною внутрішньополітичною структурою та поліетнічним характером населення.

Ми дотримуємося погляду, згідно з яким у сучасному світі існує неформальна За-

хідна макроімперія, яка є поліцентричною за наявності провідного “центру” — неоімперії США. Західна макроімперія як система об’єднана спільною ліберально-демократичною ідеологією і ринковими економічними засадами функціонування. Сфера її впливу поширюється на численні регіони та окремі країни світу. Український дослідник С. Федуняк навіть вважає можливим залучення до складу новітньої Західної імперії Російської Федерації [5]. У сучасну епоху ключова імперська ідея для Заходу полягає в збереженні миру та міжнародної безпеки, захисті від тероризму, забезпеченні для всього світу розвитку ринкової економіки та ліберальної демократії.

Головним “центром” неформальної Західної макроімперії є, безумовно, неоімперія США. Нині, на думку українського вченого Б. Канцелярука, триває процес формування новітньої (четвертої) імперії США, яка за своїми розмірами є “напівглобальною” [1, 53]. Проте наддержава неспроможна контролювати стрімке зростання нових регіональних лідерів і приборкати антизахідні геополітичні процеси на теренах “периферії” світового геопростору. Однією із тенденцій імперської геополітики США є створення і розвиток механізмів співпраці з іншими неоімперіями у розв’язанні глобальних безпекових проблем. США нині змушена де-факто допускати реалізацію окремими іншими великими державами світу своїх імперських інтересів і створення ними власних сфер впливу. У сучасній зовнішній імперській геополітиці демократів, на нашу думку, досить гнучко поєднуються класичні та посткласичні, переважно “м’які”, засоби. Нині США майже повністю переорієнтувалися на технології інформаційної війни, яку ще називають мережною війною (network-centric warfare).

В історичному минулому США проводили неоднозначну з морального погляду внутрішню геополітику (зокрема, фізичне знищення чи депортацію до резервацій індіанських племен). Проте нині Америка досягла значних успіхів у справі внутрішньої по-

літичної гомогенізації імперії, тому всередині держави імперські відносини нерівноправності фактично не спостерігаються і, відповідно, немає потреби у проведенні імперської геополітики жорсткого підкорення етнічних та регіональних спільнот.

Європейський Союз є, по суті, економічним конкурентом і, водночас, геополітичним союзником США, входячи до складу Західної макроімперії. Провідні західноєвропейські країни (Велика Британія, Франція, Німеччина) хоча і здійснюють окремі напрями зовнішньої імперської геополітики, проте, на нашу думку, не можуть вважатися повноцінними неоімперіями.

Російська Федерація (геополітична спадкоємиця СРСР) не має достатніх ресурсів для реалізації глобальної геостратегії і зосередилася на забезпеченні своїх регіональних імперських інтересів на пострадянському геопросторі. Добре субсидована Кремлем програма “Руського світу” по суті є проявом культурно-цивілізаційної імперської геополітики щодо пострадянських країн. У гео-економічній сфері Росією реалізується імперський проект ЄврАзЕС із Митним Союзом. А в військово-політичній сфері існує такий інструмент імперської геополітики, як ОДКБ.

У внутрішньополітичному житті Росії, з одного боку, актуалізуються потреби інтеграції до глобального суспільства, розв’язання соціально-економічних проблем і прискореної модернізації, що пов’язане з розвитком демократії та ринкових відносин, а з другого, існує реальна небезпека активізації відцентрових тенденцій, появи сепаратизму, навіть розколу країни. Для забезпечення цілісності імперської геополітичної системи, численні риси якої успадковані від Російської імперії та СРСР, демократичні методи виявляються недостатньо ефективними. У країні залишаються численні суперечності між “центром” і “периферіями” — збереження в Росії імперських відносин марно вважається головним елементом “імперської спадщини” [7, 110].

Нова біполярність може виникнути за умов подальшого швидкого посилення Ки-

таю як світового “полюсу”. Поки що він не виявляє глобальних амбіцій щодо політичного домінування, проте в гео-економічній сфері вже досягнув другого місця у світі (після США). Сучасний Китай є вже третьою у світі державою за ядерним потенціалом. На міжнародній арені КНР активно виступає за формування багатопольярного світу, міжнародну політику безпеки, протидію всім видам гегемонізму.

Спостерігається активізація гео-економічного впливу Китаю в Південно-Східній Азії й АТР у цілому. У 2010 р. було створено зону вільної торгівлі Китай—АСЕАН. Посилюється також гео-економічна присутність Китаю в Центральній Азії. Поступово розвивається економічна експансія Китаю до Австралії, країн Африки та Латинської Америки.

Імперським проектом є формування “Великого Китаю”, або Китайського спільного ринку, до складу якого мають увійти сам Китай, а також Тайвань, Сянган, Аоминь, Сінгапур. На спільних національних та культурних засадах виникають і розвиваються різноманітні економічні зв’язки, формується “спільний економічний простір” — структурний каркас “Великого Китаю”. До останнього відносять також мережі численних китайських громад, розсіяних по всьому світу.

У зовнішній політиці незалежної Індії традиційно виокремилися три магістральні напрями: рівновіддаленість від супердержав, розвиток відносин з країнами, що розвиваються, і домінування в Південній Азії. Протягом тривалого часу Індія навіть претендувала на роль лідера Третього світу (“Півдня”) — країн, що розвиваються. Індійська економіка є однією з найдинамічніших у всьому світі. Не лише Південна Азія, а й весь басейн Індійського океану є нині сферою геополітичних та гео-економічних інтересів Індії. За умов стрімкого посилення Китаю, Індія йде на геополітичне співробітництво із США. Слід звернути увагу на ядерну геополітику Індії, необхідність якої вона обґрунтовує наявністю ядерного потенціалу КНР та ядерною програмою свого суперника — Пакистану.

Серед країн світу Індія має чи не найбільшу кількість етносів, а ще у неї строкатий релігійний склад населення. З історичного минулого успадковані доволі гострі міжетнічні та міжконфесійні проблеми. До того ж, сучасній Індії притаманні численні політичні, економічні, соціальні, демографічні проблеми. Попри це, політичний “центр” Індії проводить достатньо ефективну внутрішню геополітику щодо “периферій”, забезпечуючи цілісність державної системи та її в цілому ефективне функціонування.

Бразилія нині відіграє провідну геоекономічну роль у Південній Америці. Політична еліта країни активно виступає за багатоплярний світовий порядок (за активної участі Бразилії), реформування ООН (з набуттям Бразилією статусу постійного члена Ради Безпеки), за зміцнення міжнародної та регіональної безпеки. Бразилія прагне до лідерства в усій Латинській Америці (за умов зменшення впливу США) і посилення своєї ролі в інших регіонах світу. Країна нині є провідною в інтеграційних угрупованнях МЕРКОСУР та УНАСУР. Загалом Бразилія прагне стати лідером серед країн, що розвиваються, виступає за активізацію відносин у форматі “Південь—Південь” — формування альянсу провідних країн світового Півдня з метою встановлення нового міжнародного економічного порядку задля спільної протидії викликам глобалізації та рівноправного діалогу із Заходом. У військово-політичній сфері Бразилія проводить активну діяльність щодо створення Ради з оборони Південної Америки, яка має стати зародком військово-політичного альянсу країн цього регіону. Міжнародне співробітництво доволі плідно використовується Бразилією для модернізації військово-промислового комплексу, якісного оновлення збройних сил. Вона вважається спроможною у досить короткий термін відродити свій ядерний потенціал.

В угруповання БРІКС, попри наявні суперечності між окремими державами-учасницями (зокрема, Індією та Китаєм) і недостатньо розвинені інтеграційні зв’язки, усе ж є значні перспективи співпраці, особливо

в різних галузях економіки. А в геополітичній сфері можна очікувати висування з боку БРІКС вимог до Заходу щодо паритетних відносин і рівноправної конкуренції у розподілі сфер впливу в глобальному просторі.

Підкреслимо, що імперська геополітична система по суті є ієрархічно організованою взаємопов’язаною сукупністю політичних інститутів, норм, відносин, діяльності, свідомості, культури, яка сформувалася в умовах великого і різноманітного географічного простору, функціонує під керівництвом суб’єктів політичного “центру” і має підпорядковані зовнішні компоненти. Різні форми імперських відносин встановлюються між окремими суб’єктами усередині державних геополітичних систем, а також між акторами міжнародних відносин. Головним індикатором імперій минулих епох і сучасності виступає їх зовнішня та внутрішня геополітика.

Література

1. Канцелярук Б. І. Четверта імперія американської демократії в умовах формування нового світопорядку / Б. І. Канцелярук // Дослідж. світ. політики: 36. наук. пр. — 2002. — Вип. 19. — С. 49—55.
2. Ливен Д. Российская империя и ее враги с XVI века до наших дней / Д. Ливен; пер. с англ. — М.: Европа, 2007. — 688 с.
3. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження: Монографія / О. Мотиль; пер. з англ. — К.: Критика, 2009. — 200 с.
4. Суни Р. Г. Уроки империи: Россия и Советский Союз / Р. Г. Суни; пер. с англ. // Прогнозис. — 2006. — №8. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.intelros.ru/2007/08/09/uroki_imperii_rossija_i_sovetskijj_sojuz.html
5. Федуняк С. Г. Імперія США: реальність чи ілюзії: Конспект лекції / С. Г. Федуняк. — Чернівці: Рута, 2007. — 15 с.
6. Феоктистов Г. Г. Империя как тип структурного деления мира (опыт классификации) / Г. Г. Феоктистов // Общественные науки и современность. — 2000. — № 2. — С. 103—110.
7. Фурман Д. Рецензия на книгу “Наследие империй и будущее России” / Д. Фурман // Pro et Contra. — 2009. — Т. 13. — № 1(44). — С. 107—112.
8. Doyle M. W. Empires / M. W. Doyle. — Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1986. — 408 p.

У геопросторовій політичній організації світу виділяються імперські геополітичні системи. Сучасні неоімперії формуються на основі імперських відносин на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях. Імперські геополітичні системи мають складну ієрархічну структуру, їх “центрам” притаманна відповідна зовнішня та внутрішня імперська геополітика.

В геопространственной политической организации мира выделяются имперские геополитические системы. Современные неоимперии формируются на основе имперских отношений на внутригосударственном и международном уровнях. Имперские геополитические системы имеют сложную иерархическую структуру, их “центрам” присуща соответствующая внешняя и внутренняя имперская геополитика.

The imperial geopolitical systems in the geospacial political organization of the world are distinguished. Modern neo-empires is formed on the basis of imperial relations on domestic and international levels. The imperial geopolitical systems have a complicated hierarchical structure. Proper external and internal imperial geopolitics are inherent to their “centers”.

Надійшла 3 липня 2013 р.

Ф. М. МЕДВІДЬ

В. В. БАРАН

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

Т. О. КУРЧИНА

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ 2012 РОКУ: ЗАКОНОДАВЧІ ІННОВАЦІЇ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ФЕНОМЕНИ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 22—30

Розглянуто вибори народних депутатів України 2012 р. крізь призму інновацій та електоральних феноменів.

Одразу після прийняття позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України такий вагомий політологічний термін, як “вибори”, для абсолютної більшості громадян нашої держави набув принципово іншого значення. Оскільки замість безальтернативного тотального підтвердження повноважень влади КПРС та її територіальних структур громадяни України отримали можливість шляхом волевиявлення змінювати існуючу суспільну ситуацію в державі.

“Це вибір для себе, для своїх дітей та онуків, для поколінь прийдешніх. Ми не маємо права помилитися. Хай кожен з нас у хвилину визначення залишиться сам на сам зі своєю совістю і своїм розумом, щоб ніхто і ніщо, окрім відповідальності перед народом і майбутнім, не могло вплинути на волю кожного, бо в наших руках — доля молоді незалежної держави, доля Батьківщини, рідної землі” [11], — цей уривок із Звернення Верховної Ради України до народу від 11 жовтня 1991 р. може слугувати певним вічним еталоном політичним орієнтиром для виборців у момент здійснення волевиявлення.

Згідно зі ст. 69, 70, 71 Конституції України: “Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення

вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення” [1; 9, 92—100; 10, 410—425].

За двадцять два роки нашої незалежності вибори до єдиного законодавчого органу державної влади України — Верховної Ради України проходили шість разів. Тому чергові вибори народних депутатів України VII скликання, що відбулися 28 жовтня 2012 р., на сьогодні є хоча і проміжною, але вершиною історичної еволюції вітчизняної парламентської демократії.

I. ЗАКОНОДАВЧІ ІННОВАЦІЇ

З метою цілісного, коректного та об’єктивного зіставлення ключових аспектів Закону України “Про вибори народних депутатів України” від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI [6], Закону України “Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 р.” від 5 липня 2012 р. № 5175-VI [7] та відповідних попередніх редакцій електоральних правових полів [2—5; 8] розділ “Законодавчі інновації” цієї статті поданий у вигляді порівняльних таблиць та коротких аналітичних коментарів до них.

**Інновація 1–2: Змішана (пропорційно-мажоритарна) система.
Заборона виборчих блоків**

Чинна законодавча норма	Попередні законодавчі норми		
17.11.2011	18.11.1993	24.09.1997	25.03.2004
“Кількісний склад Верховної Ради України становить 450 депутатів. Вибори депутатів здійснюються за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою: 1) 225 депутатів обираються за пропорційною системою у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі (за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій; 2) 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах”	“Вибори проводяться по 450 одномандатних виборчих округах на основі абсолютної більшості”	“Усього обирається 450 депутатів. З них 225 обирається в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 — за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва. Депутатські мандати між політичними партіями, виборчими блоками партій, списками кандидатів у депутати від яких отримали чотири або більше чотирьох відсотків голосів виборців, розподіляються пропорційно кількості отриманих ними голосів”	“Кількісний склад Верховної Ради України визначається Конституцією України. У розподілі мандатів депутатів беруть участь партії (блоки), виборчі списки яких за підсумками голосування на виборах депутатів набрали не менше трьох відсотків голосів виборців, що взяли участь у голосуванні”

Повернення до основ правового поля виборів народних депутатів України 1998 та 2002 рр. значною мірою врегулювало неоднорідність представлення інтересів адміністративно-територіальних одиниць та дещо зменшило характерне для пропорційної системи закритих списків явище “паротяга” (яскрава п’ятірка лідерів та множина маловідомих кандидатів).

Заборона виборчих блоків теоретично могла бути причиною непотрапляння окремих політичних партій в український парламент VII скликання. Водночас ця законодавча норма стала каталізатором саморозпуску малих партій та вливання їх до складу потужних громадсько-політичних утворень.

Інновація 3: Підвищення прохідного виборчого бар’єра

Чинна законодавча норма	Попередні законодавчі норми	
17.11.2011	24.09.1997	25.03.2004
“Право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають кандидати у депутати, включені до виборчих списків партій, що отримали п’ять і більше відсотків голосів виборців, у співвідношенні до сумарної кількості голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчих списків партій”	“Депутатські мандати між політичними партіями, виборчими блоками партій, списками кандидатів у депутати від яких отримали чотири або більше чотирьох відсотків голосів виборців, розподіляються пропорційно кількості отриманих ними голосів”	“У розподілі мандатів депутатів беруть участь партії (блоки), виборчі списки яких за підсумками голосування на виборах депутатів набрали не менше трьох відсотків голосів виборців, що взяли участь у голосуванні”

Перше в політичній історії України підвищення прохідного виборчого бар'єра спричинило ефект голосування виборця за популярні політичні партії, навіть попри виражену симпатію до ідейних засад чи особистісних

якостей лідерів невеликих політичних сил. Результати численних передвиборчих соціологічних досліджень тільки посилили своєрідну диференціацію на “прохідні” та “непрохідні” партії.

**Інновація 4: Відсутність у бюлетені граfi
“Не підтримую жодного з кандидатів”**

Чинна законодавча норма	Попередні законодавчі норми	
17.11.2011	18.11.1993	25.03.2004
“У виборчому бюлетені для голосування у загальнодержавному окрузі назви партій розміщуються у порядку їх номерів, визначених жеребкуванням, яке проводить Центральна виборча комісія за участю представників партій у Центральній виборчій комісії після закінчення реєстрації кандидатів у депутати від партій перед затвердженням форми і тексту виборчого бюлетеня. У виборчому бюлетені зазначаються визначений жеребкуванням номер кожної партії, повна назва відповідної партії, власні імена (усі власні імена) та по батькові (за наявності) перших п'яти кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії. Між номером кожної партії та назвою цієї партії розміщується порожній квадрат”	“До бюлетеня включаються в алфавітному порядку всі зареєстровані кандидати в депутати з зазначенням прізвища, імені, по батькові кандидата, року народження, партійності, посади (заняття)”	Назви партій (блоків) у виборчому бюлетені розміщуються у порядку їх номерів, визначених жеребкуванням, яке проводить Центральна виборча комісія за участю представників партій (блоків) у Центральній виборчій комісії після закінчення реєстрації кандидатів у депутати від партій (блоків) перед затвердженням форми і тексту бюлетеня. У виборчому бюлетені зазначаються визначений жеребкуванням номер кожної партії (блоку), повна назва відповідної партії (блоку з обов'язковим зазначенням назв партій, що входять до блоку), прізвища, імена, по батькові перших п'яти кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії (блоку). Між номером кожної партії (блоку) та назвою цієї партії (блоку) розміщується порожній квадрат. Після переліку партій (блоків) розміщується відділений від переліку партій (блоків) неперервною лінією текст: “Не підтримую кандидатів у народні депутати України від жодної політичної партії, виборчого блоку політичних партій” і ліворуч біля цього тексту розташовується порожній квадрат”

Якщо відсутність у бюлетені граfi “Проти всіх” чи “Не підтримую жодного кандидата” на парламентських виборах 1994 р. (тим паче за системи абсолютної більшості) було раціональним рішенням, то у 2012 — це був

суттєвий крок назад в еволюції українського електорального законодавства. Оскільки як мінімум 2—3 відсотки виборців були позбавлені традиційного права на аполітичне протестне голосування.

Інновація 5: Відеоспостереження у режимі реального часу під час голосування

Чинна законодавча норма (попередніх законодавчих норм не було)
05.07.2012
“Встановити, що для підвищення рівня довіри суспільства до виборів, публічності та відкритості виборчого процесу, доступу громадськості до спостереження у режимі реального часу під час голосування, а також створення відеозапису підрахунку голосів виборців у приміщенні для голосування звичайної виборчої дільниці використовується система відеоспостереження, відеозапису і трансляції зображення, яка у передбаченому цим Законом порядку забезпечує створення інформації,

передачу зображення з приміщення для голосування звичайної виборчої дільниці з можливістю його перегляду на відповідному веб-сайті у мережі Інтернет та подальше збереження створеної в процесі відеоспостереження інформації. Система відеоспостереження не встановлюється у приміщеннях Центральної виборчої комісії, окружних виборчих комісій, дільничних виборчих комісій закордонних та спеціальних виборчих дільниць. Використання системи відеоспостереження у день голосування та під час підрахунку голосів є обов'язковим. У разі технічної неможливості забезпечити передачу зображення з приміщення для голосування окремої звичайної виборчої дільниці. Система відеоспостереження у такому приміщенні використовується для створення та зберігання відповідної інформації. Веб-камери повинні розташовуватися таким чином, щоб не порушувати таємницю волевиявлення виборців, одночасно забезпечуючи контроль за дотриманням процедури голосування і підрахунку голосів.

Масове використання сучасних інформаційних технологій у режимі реального часу як чинника публічного контролю за процесом голосування та підрахунку голосів можна вважати вдалою законодавчою інновацією. Проте така система відеоспостереження апіорі не унеможлиблює фіксації всіх порушень у день голосування.

II. ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ФЕНОМЕНИ

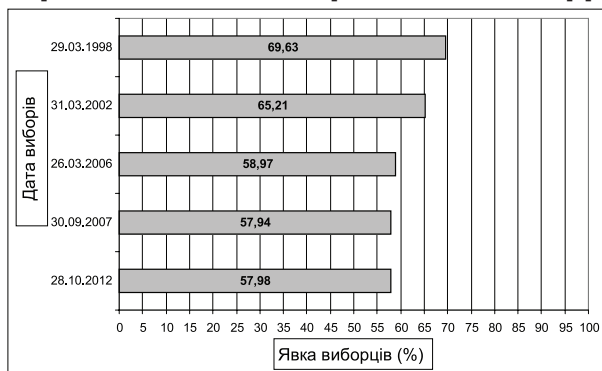
В основу цього розділу покладено ґрунтовний емпіричний матеріал щодо результатів виборів народних депутатів України 1998–2012 рр., а також феноменологічний аналіз електоральних тенденцій виборів до Верховної Ради VII скликання.

Феномен 1: Збільшення явки виборців

Протягом парламентських кампаній 1998–2007 рр. явка громадян України на виборчі дільниці неухильно зменшувалась. Незначний приріст (0,04 %) показника електоральної відповідальності при бажанні можна пояснити як позитивними (вдосконалення політичної культури українців), так і негативними (демографічна криза) факторами (діагр. 1).

Діаграма 1

Динаміка зміни явки виборців на парламентських виборах 1998–2012 рр.

Феномен 2: Абсолютний електоральний прогрес ВО “Свобода”

У 1998 р. виборчий блок партій “Менше слів”, який складали дві політичні партії — Всеукраїнське політичне об'єднання “Державна самостійність України” та Соціал-національна партія України, отримав 45155 (або 0,17 %) голосів та посів 29-те місце з 30-ти можливих.

Проте після перейменування у лютому 2004 р. Соціал-національної партії України у Всеукраїнське об'єднання “Свобода” ця політична сила здобула унікальні у світовій електоральній історії виборчі результати. Оскільки на виборах 2006, 2007 та 2012 років ВО “Свобода” щоразу отримувало абсолютний геометричний приріст підтримки виборців як в Україні в цілому, так і в кожній територіально-адміністративній одиниці зокрема. Причому кількість отриманих голосів у кожному з регіонів у 2012 р. зросла, порівняно з 2006 р., у десятки разів (Рівненська обл. — у 61 раз; Запорізька обл. — у 51 раз; Херсонська — у 50 разів) (табл. 1).

Феномен 3: Чіткий поділ на “прохідні” та “непрохідні” партії

На виборах народних депутатів 28 жовтня 2012 р. була зафіксована унікальна в електоральній історії України тотальна диференціація між парламентськими і непарламентськими політичними партіями.

Якщо протягом 1998–2007 рр. на парламентських виборах коефіцієнт виборчого бар'єру (співвідношення кількості голосів, які отримала остання політична сила, з числа тих, що подолали виборчий бар'єр, до кількості голосів, які отримала перша політична сила, з числа тих, що не подолали виборчий

Абсолютний електоральний прогрес ВО "Свобода" на парламентських виборах 2006—2012 рр.

№	Регіон	Кількість голосів			Відсоток голосів			Місце		
		2006	2007	2012	2006	2007	2012	2006	2007	2012
1.	АР Крим	532	827	7637	0,05	0,09	1,04	34	16	7
2.	Вінницька обл.	1374	4120	67024	0,14	0,47	8,40	23	8	5
3.	Волинська обл.	3347	8215	90612	0,55	1,45	17,98	15	7	2
4.	Дніпропетровська обл.	1853	4471	72257	0,10	0,27	5,19	31	11	5
5.	Донецька обл.	853	2123	23557	0,03	0,08	1,20	34	13	6
6.	Житомирська обл.	942	2566	44188	0,13	0,39	7,47	28	9	5
7.	Закарпатська обл.	1027	2670	39160	0,17	0,54	8,35	32	7	4
8.	Запорізька обл.	609	1968	30758	0,06	0,21	3,85	33	12	5
9.	Івано-Франківська обл.	10266	26792	222013	1,28	3,41	33,79	7	3	2
10.	Київська обл.	1904	6146	93082	0,19	0,67	10,84	20	7	4
11.	Кіровоградська обл.	728	1207	26026	0,13	0,25	6,22	27	11	5
12.	Луганська обл.	420	798	13203	0,03	0,06	1,29	33	15	6
13.	Львівська обл.	33829	45681	499703	2,23	3,06	38,02	6	4	1
14.	Миколаївська обл.	702	1137	20356	0,11	0,20	4,30	29	11	5
15.	Одеська обл.	1338	1771	28618	0,12	0,17	3,30	28	13	5
16.	Полтавська обл.	1339	2378	54206	0,15	0,30	7,94	25	10	5
17.	Рівненська обл.	1439	6680	87444	0,22	1,12	16,63	20	7	3
18.	Сумська обл.	903	1335	33783	0,13	0,21	6,37	23	11	5
19.	Тернопільська обл.	13317	22886	176534	1,97	3,44	31,22	7	3	2
20.	Харківська обл.	1556	2928	43461	0,10	0,22	3,83	24	12	5
21.	Херсонська обл.	402	1010	20255	0,07	0,20	4,71	34	12	5
22.	Хмельницька обл.	2457	3461	75748	0,31	0,48	11,79	18	7	4
23.	Черкаська обл.	1670	4851	59414	0,23	0,73	9,48	18	7	4
24.	Чернівецька обл.	1903	3129	35450	0,41	0,76	8,71	19	7	4
25.	Чернігівська обл.	743	1645	31473	0,11	0,28	5,98	29	11	6
26.	м. Київ	5490	17105	227118	0,37	1,25	17,33	17	7	3
27.	м. Севастополь	105	170	2026	0,05	0,09	1,37	34	16	7
	Україна	91321	178660	2129933	0,36	0,76	10,44	18	8	5
	Закордонний округ	291	590	4827	0,85	2,28	23,63	9	4	1

бар'єр) жодного разу не перевищив показника 1,99, то у 2012 р. він становив 6,61. Більше того, кількість відданих голосів за Партію Наталії Королевської “Україна — Вперед!” у 2012 р. була у 2,07 раза меншою, ніж рівень підтримки Соціалістичної партії України у 2007 р.; кількість відданих голосів за політичну партію Всеукраїнське об'єднання “Свобода” у 2012 р. — у 1,31 раза більшою, ніж рівень підтримки Соціал-демократичної партії України (об'єднана) у 2002 (табл. 2).

Лише дві політичні партії (Радикальна Партія Олега Ляшка та Партія “Руський блок”), з числа тих, що не ввійшли до Верховної Ради VII скликання, зуміли подолати встановлений виборчий бар'єр, або подолали хоча б в одному з регіонів України. Причому кількість партій та загальна сума їх локальних досягнень (2) є найменшою в історії українських парламентських виборів за пропорційною системою (попередній антирекорд: 2007 р. — 3 партії, 10 регіонів) (табл. 3).

Таблиця 2

Коефіцієнт виборчого бар'єру на парламентських виборах 1998—2012 рр.

Рік виборів	Остання з числа політичних сил, що подолали виборчий бар'єр			Коефіцієнт виборчого бар'єру*
	Назва	Кількість голосів	Відсоток голосів	
1998	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	1066113	4,01	1,09
2002	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	1626721	6,27	1,95
2006	Комуністична партія України	929591	3,66	1,25
2007	“Блок Литвина”	924538	3,96	1,38
2012	політична партія Всеукраїнське об'єднання “Свобода”	2129933	10,44	6,61
Рік виборів	Перша з числа політичних сил, що не подолали виборчий бар'єр			Коефіцієнт виборчого бар'єру*
	Назва	Кількість голосів	Відсоток голосів	
1998	Народна партія (Народна аграрна партія України, Аграрна партія України)	978330	3,68	1,09
2002	Виборчий блок політичних партій “Блок Наталії Вітренко”	836198	3,22	1,95
2006	Блок Наталії Вітренко “Народна опозиція”	743704	2,93	1,25
2007	Соціалістична партія України	668234	2,86	1,38
2012	Партія Наталії Королевської “Україна — Вперед!”	322198	1,58	6,61
Примітка: Коефіцієнт виборчого бар'єру = Кількість голосів, які отримала остання політична сила, з числа тих, що подолали виборчий бар'єр / Кількість голосів, які отримала перша політична сила, з числа тих, що не подолали виборчий бар'єр.				

За результатами виборів 28 листопада 2012 р. вперше в історії жодна з партій, які не подолали виборчий бар'єр, не зуміла увійти в трійку в регіонах. А сумарна кількість балів Партії Наталії Королевської “Україна — Вперед!”, політичної партії “Наша Україна”, Партії “Руський блок” та Радикальної Партії Олега Ляшка за потраплян-

ням політичних сил у п'ятірки кращих у регіонах (9) є найменшою упродовж українських парламентських виборів за пропорційною системою (попередній антирекорд: 2002 р. — 4 партії, 15 балів). (Система нарахування балів така: за перше місце 5 балів, друге — 4, третє — 3, четверте — 2, п'яте — 1) (табл. 4).

Таблиця 3

Подолання виборчого бар'єру в регіонах на парламентських виборах 2012 р.

Місце (різниця місць*)	Партія	Кількість регіонів
1 (+1)	політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	27
2 (-1)	Партія регіонів	26
3 (0)	Політична партія "УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка"	25
4 (0)	Комуністична партія України	24
5 (0)	політична партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	18
6 (+2)	Радикальна Партія Олега Ляшка	1
6 (+7)	Партія "Руський блок"	1
Інші партії не подолали виборчий бар'єр у регіонах жодного разу		
Примітки: 1) Різниця місць = Місце за даним показником — Місце за результатами виборів. 2) Напівжирним шрифтом виділені партії (виборчі блоки партій), що ввійшли до Верховної Ради України.		

Таблиця 4

Потрапляння в п'ятірку кращих у регіонах на парламентських виборах 2012 р.

Місце (різниця місць)	Партія	Кількість ... місць					Сума балів
		1-х	2-х	3-х	4-х	5-х	
1 (+1)	політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	15	2	10			113
2 (-1)	Партія регіонів	11	10		6		107
3 (0)	Політична партія "УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка"		2	14	10	1	71
4 (0)	Комуністична партія України		10	1	5	8	61
5 (0)	політична партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	1	3	2	5	11	44
6 (0)	Партія Наталії Королевської "Україна — Вперед!"					3	3
6 (+1)	політична партія "Наша Україна"					3	3
8 (+5)	Партія "Руський блок"				1		2
9 (-2)	Радикальна Партія Олега Ляшка					1	1
Інші партії (блоки) не потрапляли в регіональні п'ятірки кращих жодного разу							
Примітки: 1) Різниця місць = Місце за даним показником — Місце за результатами виборів. 2) Напівжирним шрифтом виділені партії (виборчі блоки партій), що ввійшли до Верховної Ради України.							

**Міра спотворення результатів після процедури конвертації
на парламентських виборах 2012 р.**

Місце	Партія	Реальні результати		Результати після конвертації		Спотворення	
		відсотки голосів	кількість мандатів	відсотки голосів	кількість мандатів	відсотки голосів	кількість мандатів
1	Партія регіонів	30,00	68	32,21	72	2,21	4
2	політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	25,54	57	27,43	62	1,89	5
3	Політична партія "УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка"	13,96	31	15,00	34	1,04	3
4	Комуністична партія України	13,18	30	14,15	32	0,97	2
5	політична партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	10,44	23	11,21	25	0,77	2

Враховуючи, що сумарний відсоток електоральної підтримки, отриманий партіями, що не подолали прохідний бар'єр у 2012 р. був рекордно малим (6,88), то ці вибори стали найменш спотвореними після процедури конвертації голосів за період незалежності України (табл. 5).

Отже, чергові вибори народних депутатів України VII скликання, що відбулись 28 жовтня 2012 р., вже зараз можна вважати водночас найбільш унікальним та неоднозначним процесом в історії вітчизняного парламентаризму. А комплекс досягнень та проблем кожного політичного волевиявлення в історії нашої держави має стати предметом для фундаментальних аналітичних досліджень не лише науковців, а й політиків та громадян.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
2. Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 18 листопада 1993 р. № 3623-XII.
3. Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 24 вересня 1997 р. № 541/97-ВР.

4. Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004 р. № 1665-IV.

5. Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 18 жовтня 2001 р. № 2766-III.

6. Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI.

7. Закон України "Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року" від 5 липня 2012 р. № 5175-VI.

8. Закон України "Про вибори народних депутатів України": Наук.-практ. коментар / За ред. М. М. Рябця. — К.: Укр. Інформ.-правовий центр, 2002. — 361 с.

9. Медвідь Ф. М., Медвідь Я. Ф. Виборча система України: політико-правові засади генези і становлення // Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — К., 2010. — № 6 (50). — С. 92—100.

10. Медвідь Ф. М., Баран В. В. Вибори народних депутатів України 1994—2007 рр.: політико-правове поле партійної і виборчої систем // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 24—25 листоп. 2011 р. — К.: ІПієНД, 2012. — С. 410—425.

11. Постанова Верховної Ради України "Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України" від 11 жовтня 1991 р. № 1660-XII.

Здійснено ґрунтовний аналіз фундаментальних особливостей передумов та результатів виборів народних депутатів України VII скликання крізь призму історичної еволюції вітчизняної парламентської демократії.

Выполнен обстоятельный анализ фундаментальных особенностей предпосылок и результатов выборов народных депутатов Украины VII созыва сквозь призму исторической эволюции отечественной парламентской демократии.

The detailed analysis of the fundamental features of assumptions and results of elections of deputies of Ukraine from VII convocation through the prism of the historical evolution of national parliamentary democracy made.

Надійшла 28 жовтня 2013 р.

ЕВОЛЮЦІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 31—35

Зовнішня заборгованість Росії, Білорусі, Вірменії та інших країн утворилася в результаті багатofакторного процесу, і становить значну проблему для національних господарств. Що ж спричинило подібні результати і як розвивався процес накопичення заборгованості? Причини вибухового зростання зовнішнього боргу слід шукати, виходячи з особливостей економічного розвитку країн за останні десятиліття, а також порівнюючи сучасні тенденції з історичними процесами попередніх століть.

Для глибокого пізнання сутності проблеми ефективного регулювання зовнішнього боргу країни доцільно враховувати еволюцію виникнення державного зовнішнього боргу колишнього СРСР і його окремих країн. Державний борг з'явився з виникненням і розвитком держави. Органи влади та управління прагнули збалансувати бюджет (загальнодержавний фонд грошових коштів) для нормального розвитку держави та повноцінного виконання своїх функцій. В епоху слабозвиненого грошового господарства відчувався брак коштів, одержуваних від збору податків [1]. Але державі потрібно було динамічно розвиватися і функціонувати. У такій ситуації інструментом перерозподілу грошових ресурсів стали спочатку внутрішні, а потім і зовнішні запозичення, в результаті яких за державою закріплювався борг.

Кредитна історія Росії почалася в 1769 р., коли Катерина II зробила першу позику в Голландії. За наступні два з половиною століття Російська імперія позичила на ринку приблизно 15 млрд руб. Велика частина цих коштів напередодні революції була погашена. На той час найдавнішими позиками у складі російського державного боргу залишалися 6 %, і позики 1817 р. — 18 %. Їх загальний капітал становив 93 млн руб., а

непогашена частина на 1 січня 1913 р. дорівнювала 38 млн руб. [2, 12—28].

Протягом усього XIX ст. і на початку XX ст. витрати перевищували доходи. У другій половині XIX ст. уряд активно фінансував будівництво залізниць, а також викупував у скарбницю приватні лінії.

Для того щоб згладити вплив величезних витрат на структуру бюджету, його розділили на звичайний і надзвичайний. Перший поповнювався з традиційних джерел доходів (податки, акцизи тощо), дохідну частину другого на 90 % становили кошти, отримані від внутрішніх і зовнішніх позик. Позикові кошти йшли на фінансування будівництва залізниць, ведення воєн і боротьбу зі стихійними лихами [3, 39]. При сприятливому становищі частина надзвичайного бюджету йшла на покриття витрат по довгостроковій оплаті державних позик. Платежі за позиками (відсотки і погашення) здійснювалися за рахунок звичайного бюджету.

Основу державного боргу становили довгострокові і безстрокові позики. Довгострокові позики могли укладатися на досить тривалі терміни — 50—80 років. Практикувався випуск безстрокових зобов'язань, коли держава зобов'язувалася виплачувати тільки договірний відсоток, тобто для власника позика ставала рентою. Уряд залишав за собою

право примусової скупки цього інструменту за номінальною вартістю. У цьому випадку позика погашалася тиражами. Інколи держава скуповувала облігації на біржі.

Також існувало формальне визначення внутрішніх та зовнішніх позик. Перші орієнтувалися на іноземного покупця і звернення за кордон. Другі були розраховані на російський ринок. Такий розподіл не мав ніякого економічного значення, оскільки жодних обмежень на купівлю зарубіжних випусків для російських підданих і внутрішніх іноземців не існувало [4.]

Запозичення фінансових ресурсів використовувалось з різною метою, і далеко не завжди з метою реалізації конкретного проекту. Інтереси фінансової стабільності, хай навіть у короткостроковому періоді, мали першорядне значення. Це давало можливість дотримуватися виробленої економічної політики, не змінюючи її курсу.

Відмовившись платити борги своїм та іноземним громадянам, уряд Радянської Росії заклав основу нової фінансової культури (до моменту приходу більшовиків до влади сума взятих позик становила приблизно 15 млрд руб. за золотим курсом на початку 1917 р.). Цей “революційний” спосіб вирішення фінансових труднощів надалі справив величезний негативний вплив на економічний розвиток країни. Так почалася нова кредитна історія Росії, яка тривала до 1992 р., коли був легалізований внутрішній державний борг шляхом прийняття комплексу рішень уряду і указів президента з обслуговування боргу перед населенням та іншими інвесторами [5].

У період радянської влади державний кредит продовжував функціонувати в усіх республіках у різних формах, оскільки він, як і раніше, залишався важливим джерелом поповнення бюджету, фінансування державних витрат, покриття бюджетного дефіциту. Після встановлення на початку 30-х років режиму централізованого планування, коли все стало державним, кредит у загальноприйнятому розумінні цього терміна зник, залишилися тільки грошові розрахунки, що здійснюються єдиним на всю країну банком. Але доходи населення виявилися відносно неза-

лежними від вказівок держави. Ці доходи і стали об'єктами державного кредиту. Були введені примусові щорічні позики у населення в розмірі не менше місячного фонду оплати праці. Ці позики випускалися з 1925 до 1956 р. включно. Потім вони були припинені. Погашення накопиченої заборгованості було відкладено на 20 років, виплата відсотків по заборгованості не передбачалася. Так виник внутрішній державний борг [6].

Якоюсь подобою державного боргу могла вважатися величезна заборгованість за кредитами Держбанку, передусім аграрного сектора, тобто колгоспів і радгоспів [7, 89–93]. Але теоретично вона утворювала державний борг, оскільки з обох сторін цих боргових відносин виступала держава: вона була і кредитором в особі державного банку, і позичальником в особі державних підприємств, колгоспів. Наростання цієї заборгованості почалося з початку 70-х років і тривало до початку “перебудови” (середина 80-х років).

Падіння виробництва, що почалося в 1990 р., не було зупинено з переходом до реформ. Скорочення обсягу реальних доходів у країні і зростання дефіциту бюджету змусили державу звернутися до позикових ресурсів для забезпечення поточних витрат бюджету. Це сталося у формі організації ринку державних цінних паперів у 1993–1994 рр. До цього практикувалося пряме кредитування дефіциту бюджету Центральним банком Росії. Заміну банківського кредитування випуском цінних паперів, безсумнівно, слід розглядати як успіх державної фінансової політики в 1994–1995 рр. Але надалі розвиток ринку державних цінних паперів вийшов з-під контролю [8, 34–45].

Загальновідомо, що чималу частину в загальному зовнішньому боргу Росії становлять борги колишнього Радянського Союзу. Останній, у свою чергу, здійснював запозичення протягом усієї історії існування. Але сказати, що основним борговим тягарем для Росії є боргова спадщина СРСР, було б некоректно. Росії справді дістався досить великий зовнішній борг СРСР. Однак і суверенний великий. Спробуємо розібратися в історії цього питання. Це доволі проблематично,

оскільки сума деяких зобов'язань колишнього СРСР ще до кінця не врегульована, це пов'язано з триваючими переговорами Росії із зовнішніми кредиторами про методи та способи обчислення “союзного” боргу.

У кінці 1980-х років економічне становище СРСР швидко погіршувалося. Різко скоротилися золотовалютні резерви — з 15,3 млрд дол. у 1988 р. до 7,6 млрд дол. у 1991 р. У 1990 р. було продано золота на 2,7 млрд дол., а в 1991 р. — на 3,8 млрд дол. Для розв'язання платіжних проблем непомірно витрачалися золоті запаси держави: якщо в середині 1980-х років вони становили близько 2,5 тис. т, то до кінця 1991 р. — вже 240 т, досягнувши небувало низького рівня за всю історію Росії ХХ ст.

Відправною точкою слід вважати концепцію “прискорення” економічного розвитку, прийняту як керівництво до дії у 1985 р. Будучи, по суті, програмою економічного реформування планово-адміністративної системи, вона передбачала кардинальну модернізацію радянської промисловості на основі закупівлі та впровадження західних технологій.

Однак валютні ресурси, необхідні для реалізації цього задуму, виявилися недостатніми. Пов'язано це із зовнішніми кон'юнктурними чинниками, що призвели до чергового падіння цін на сировинні товари (наприклад, нафта подешевшала більш ніж у два рази порівняно з початком 80-х років) — основне джерело валютної виручки СРСР. Вихід був знайдений у збільшенні зовнішніх запозичень.

Офіційна радянська статистика не надавала відомостей, що стосуються боргових зобов'язань Радянського Союзу перед західними країнами. Тому для вивчення динаміки зовнішнього боргу СРСР основними джерелами слугують дані, що наводяться в публікаціях світових фінансових організацій. Так, за оцінками Банку Міжнародних розрахунків, зовнішня заборгованість СРСР на кінець 1984 р. становила близько 25 млрд дол., а станом на 1 січня 1992 р. загальна сума зовнішнього боргу Радянського Союзу оцінювалася вже у 105 млрд дол. Станом на початок 1995 р. зовнішній борг Російської Федерації,

прийнятий від колишнього СРСР, становив 108,6 млрд дол. США, або 90,6 % від загального обсягу державного зовнішнього боргу (з урахуванням пені за прострочені виплати, непогашених відсотків і боргу перед фізичними та юридичними особами по замороженим валютних рахунках у Зовнішекономбанку СРСР). Таким чином, можна відзначити більш ніж чотириразове зростання зовнішнього боргу за семирічний період. Оцінити ефективність вкладення отриманих коштів доволі складно з об'єктивних причин, головна з яких — розпад СРСР у 1991 р., що призвів до розділу виробничої бази Союзу. Проте очевидно, що не всі кошти були використані на модернізацію виробництва. Частина з них пішла на закупівлю імпортованих споживчих товарів, інша частина — на обслуговування і погашення раніше залучених кредитів. Отже, радянській економіці не вдалося створити передумов для швидкого зростання на основі західних промислових технологій.

Спірним моментом, що викликає суперечливі оцінки з боку економістів та офіційної влади, є успадкування боргу СРСР Росією. Спочатку передбачалося, що тягар боргу буде розділено порівну між суверенними державами, що утворилися після розпаду Радянського Союзу. Такий розділ ґрунтувався на історичному досвіді та міжнародному праві.

Однак, як показала практика, жодна з молодих держав- правонаступниць, крім Росії, не була спроможна виконати взяті на себе зобов'язання. У результаті політичного тиску з боку західних країн-кредиторів, був прийнятий так званий “нульовий варіант”, згідно з яким протягом 1992—1993 рр. колишні республіки СРСР передали Російській Федерації не тільки всі зарубіжні активи, а й зобов'язання Радянського Союзу за зовнішніми боргами.

У підсумку тільки за 1992—1993 рр., за даними платіжного балансу, сума виплачених відсотків і простроченої заборгованості становила близько 15 млрд дол., що перевищило активне сальдо по експорту товарів і послуг (близько 14 млрд дол. за той самий період).

Таким чином, Росія стала платником за боргами СРСР, а як компенсацію російська

держава отримала право вимоги за кредитами, наданими Радянським Союзом деяким країнам, що розвиваються, а також інші зарубіжні радянські активи (нерухомість, частки в статутному капіталі комерційних фірм).

Наслідки “нульового варіанту” для Росії можна оцінити як негативні. На сьогодні очевидно, що тягар зовнішньої заборгованості, успадкованої від Радянського Союзу, виявився непосильним для російської економіки. Підтвердженням цьому слугують дефолти, оголошені за всіма зобов’язаннями колишнього СРСР у 1998 році.

Стосовно ж боргів країн, що розвиваються, СРСР, то ситуація з ними теж не вселяє оптимізму. У 1993—1996 рр. були проведені вивірювання і на їх підставі було визначено суму заборгованості близько 150 млрд дол. Однак більша частина припадає на найбідніші і слаборозвинені країни. Крім того, при вступі Росії до Паризького клубу в 1997 р. як країни-кредитора значна частина боргу була списана (до 80 %). Єдиними “перспективними” боржниками залишилися Індія (регулярно погашала свій борг товарними поставками), Ірак, Сирія.

До внутрішніх факторів, що спричинили розростання зовнішньої заборгованості, належить загальноекономічний стан Росії на етапі переходу до ринкової економіки. Серед внутрішніх факторів, які спричинили зростання російського зовнішнього боргу в перехідний період, слід відзначити заходи щодо досягнення макроекономічної стабілізації.

При проведенні цієї політики на зразок “номінального якоря” був прийнятий ринковий курс рубля відносно американського долара. Стабільність обмінного курсу привела до придушення інфляції, зростання виробництва, збільшення інвестицій. Зворотним боком такої політики стало підвищення реального курсу рубля, погіршення платіжного балансу шляхом стимулювання імпорту і, як наслідок, зростання державного зовнішнього боргу в частині, пов’язаній з підтриманням штучно завищеного курсу рубля.

Таким чином, зростання російської зовнішньої заборгованості здебільшого потрібно розглядати як результат внутрішніх еко-

номічних дисбалансів, що виявилися у бюджетному дефіциті і завищеному курсі національної валюти.

Розпад СРСР диктував необхідність обґрунтованого розподілу державного боргу СРСР. Підсумком першого етапу цієї роботи було визнання розрахункових часток колишніх республік СРСР по ряду нижченаведених параметрів.

За розрахунковими часткам слід було розподілити 81 млрд дол. З них на Росію припадало близько 49 млрд дол. [9, 163]. Однак цей проект розподілення зовнішнього боргу між республіками не було реалізовано.

Якщо не платять республіки, то Росія одна повинна була обслуговувати весь союзний борг.

У вересні-жовтні 1992 р. представникам “сімки” і Паризького клубу кредиторів вдалося нав’язати Росії схему її одноосібної відповідальності за боргами СРСР.

Державний борг формується як результат внутрішньої і зовнішньої боргової політики. Однією з основних проблем російської економіки часів перехідного періоду став непомірно збільшений внутрішній державний борг.

Коло західних кредиторів Росії досить велике — до нього входять близько 600 комерційних банків з 24-х країн, а також Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку. Основний масив боргів припадає на банки 6-ти країн — Німеччини, Італії, США, Франції, Австрії та Японії.

Найбільш раціональною стратегією в ситуації, що склалася, уявлялося скорочення “короткого” і дорогого внутрішнього боргу за рахунок збільшення зовнішнього — значно менш дорогого і “довгого”. У період з 2000 р. по 2013 р. як Росія, так і Вірменія, а також ряд інших пострадянських країн йдуть шляхом стабілізації національних господарств і поступового скорочення державного зовнішнього боргу. Винятком з цього закономірного процесу є 2009—2010 рр., коли більшість цих країн знову запозичили фінансові ресурси у міжнародних фінансових організацій та зарубіжних урядів.

Література

1. Бескова И. А. Управление государственным долгом // Банковские услуги. — 2002. — № 5. — С. 37.
2. Головачев Д. Л. Государственный долг. Теория, российская и мировая практика. — М.: ЧеРо, 1998. — 103 с.
3. Брагинская Л. С. Государственный долг: анализ системы управления и оценка ее эффективности. — М.: Университет. книга, 2007. — 128 с.
4. Красавина Л. Н., Баранова Е. П. Внешний долг России: уроки и перспективы // Деньги и кредит. — 2001, № 9. — с. 70—77
5. Брагинская Л. С. Управление государственным долгом. Цели, задачи, критерии проведения оценки. Финансовые механизмы регулирования и стимулирования развития экономики // Сб. науч. трудов / Акад. нар. хоз. при Правительстве Российской Федерации. — М.: 2007. — с. 23—24.
6. Крохина Ю. А. Государственный кредит и государственный долг: проблемы, причины и следствия // Гос. долг Российской Федерации: проблемы управления и контроля: Материалы круглого стола, 4 декабря 2002 г. — М., 2003. — С. 78.
7. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учеб. для вузов / Л. А. Дробозина, Л. П. Окунева, Л. Д. Андросова и др.; Под ред. Л. А. Дробозиной. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. — 479 с.
8. Финансы: Учеб. / Под ред. С. И. Лушина, В. А. Слепова. — М.: Экономистъ, 2005. — 682 с.
9. Шохин А. Н. Внешний долг России. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 176 с.

У контексті вивчення проблеми ефективного регулювання зовнішнього боргу країни наведено дискурс щодо виникнення державного зовнішнього боргу колишнього СРСР та його республік.

В контексте изучения проблемы эффективного регулирования внешнего долга страны представлен дискурс в отношении возникновения государственного внешнего долга бывшего СССР и его республик.

In the context of studying the problem of effective regulation of foreign debt, are the emergence of the discourse on public external debt of the former USSR and its republics.

Надійшла 21 серпня 2013 р.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 36—39

Система соціального захисту в Україні потребує нових підходів до розроблення та застосування стандартів, і це є одним зі стратегічних напрямів реформування соціальної сфери. Роль держави полягає у запровадженні стандартів, які б забезпечили реалізацію стратегії поліпшення якості життя громадян.

Згідно з Декларацією міжнародної організації праці про соціальну справедливість з метою справедливої глобалізації стрижневим елементом економічної та соціальної політики будь-якої країни є повна і продуктивна зайнятість [1]. З одного боку, це означає сприяння якомога ширшому виведенню працездатного (у тому числі частково працездатного) населення на відкритий ринок праці. З другого — саме доходи від повної та продуктивної зайнятості формують страхову і фіскальну базу систем соціального захисту задля зменшення впливу соціальних ризиків і повернення особи на ринок праці.

У цьому контексті держава бере на себе упровадження програм розвитку ринку праці, підвищення рівня життя населення, забезпечення мінімальної заробітної плати, здійснення заходів соціального забезпечення для тих, хто його потребує. Соціальний захист стає не тільки механізмом кризового втручання, скільки стратегією профілактики негативного впливу можливих соціальних ризиків. Він, таким чином, не лише усуває наслідки соціальної нерівності, а й передбачає збалансований перерозподіл суспільних благ, стаючи способом зменшення нерівності та подолання (недопущення) маргіналізації окремих осіб, сімей і соціальних груп у спосіб:

- дотримання принципів самозабезпечення економічно активної частини населення, тобто створення умов для то-

го, щоб працююча особа мала змогу заробляти стільки, скільки дозволяють її здібності та ініціатива; забезпечувати себе та свою сім'ю; сплачувати податки, у тому числі й на соціальний захист інших;

- забезпечення гарантованого рівня та якості життя тих членів суспільства, які не в змозі досягти його самостійно за допомогою заходів соціальної підтримки найуразливіших верств населення.

Частина 1 ст. 46 Конституції України зазначає, що “громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом”, тобто соціальний захист не обмежується забезпеченням у випадку настання ризику.

Конституція України проголошує, що сім'я, разом з дитинством і материнством охороняється державою (ст. 51), що кожна людина має право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї (ст. 48). Відповідно до цього визначаються основні соціальні права та гарантії, які забезпечуються чинним законодавством. Конституція України проголосила нашу державу соціальною, що зобов'язує її відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати й засто-

совувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу задля забезпечення добробуту всіх громадян. У Конституції України закріплені такі соціальні права та гарантії:

- право на соціальний захист (ст. 46);
- право на житло (ст. 47);
- право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї (ст. 48);
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);
- право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання (ст. 52);
- право на освіту (ст. 53).

Основну роль у системі соціального захисту та соціального забезпечення в Україні відіграє держава, водночас Закон України "Про соціальні послуги" створив можливість залучати до надання соціальних послуг недержавні організації та установи.

Політика щодо соціального захисту має ґрунтуватися на таких принципах:

- персональна відповідальність найманих працівників, їх роботодавців, інших категорій працюючих і працездатних осіб за фінансове забезпечення прийнятного рівня соціального захисту;
- солідарна підтримка працюючим населенням і роботодавцями найменш захищених категорій населення та їхніх сімей;
- оптимальна підтримка (принцип субсидіарності), що визначає міру (межі) солідарної підтримки, фіксує її розмір і форми надання.

Метою соцзабезпечення є вирівнювання соціального становища вразливих осіб відносно інших членів суспільства. Воно є формою вираження політики держави, спрямованої на матеріальне забезпечення окремих категорій громадян (за рахунок частини державного та місцевих бюджетів, фондів соціального страхування, позабюджетних фондів соціального призначення, інших зумовлених законодавством коштів) у випадку настання обставин, що визнаються державою на цьому етапі розвитку соціально значущими та

тягнуть за собою втрату чи зниження доходу, малозабезпеченість, бідність.

Соцзабезпечення полягає і в безпосередньому наданні державою грошових виплат особам, які мають на них право, і в забезпеченні соціального утримання, наданні медичної допомоги, безоплатному (безеквівалентному) або на пільгових умовах обслуговуванні громадян. Воно охоплює заходи, що передбачають надання допомоги у грошовій або натуральній формах, зокрема у таких випадках:

- відсутність (або нестача) доходу від трудової діяльності (через хворобу, інвалідність, народження дитини, травму на виробництві, безробіття, старість тощо);
- відсутність доступу до медичного обслуговування або фінансова недоступність медичних послуг;
- неможливість або низька спроможність сім'ї утримувати особу, насамперед дитину або непрацездатного (вимушено непрацюючого) члена сім'ї;
- загальна бідність та соціальна ізоляція.

Соціальний захист — це практична діяльність щодо створення сприятливого навколишнього середовища, охорони материнства та дитинства, здійснення допомоги сім'ї, охорони здоров'я громадян, професійної підготовки громадян, забезпечення зайнятості населення, охорони праці, регулювання заробітної плати та доходів населення, забезпечення громадян житлом, регулювання права власності громадян, матеріального обслуговування та забезпечення непрацездатних та інших осіб, які потребують соціальної підтримки.

Соціальний захист полягає у реалізації основних напрямів соціальної політики завдяки комплексу організаційно-правових і соціально-економічних заходів, метою яких є:

- створення для працездатних громадян належних умов для забезпечення їхніх соціально-економічних і духовних потреб;
- гарантоване забезпечення рівня доходу не нижчого за прожитковий мінімум громадянам, які потребують соціальної допомоги.

Більш вузько соціальний захист можна визначити як обов'язок суспільства, який реалізує держава, щодо утримання конкретної категорії громадян в особливих випадках та особливими засобами за рахунок суспільства завдяки мережі державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

На Європейському форумі ЄС (Брюссель, 1998) було запропоновано розглядати соціальний захист як забезпечення життєдіяльності населення у широкому сенсі, тобто охопити не тільки соціальне забезпечення, а й соціальну інтеграцію, здобуття освіти, охорону здоров'я, житлову політику, надання соціальних послуг тощо.

Міжнародне бюро праці [2] визначає важливість горизонтального (якомога повніше надання населенню соціальних гарантій) та вертикального (поступове забезпечення більш високих гарантій отримання доходу та охорони здоров'я з урахуванням економічного й соціального розвитку при виникненні соціальних ризиків — безробіття, хвороби, інвалідності, народження дитини, втрати годувальника, настання похилого віку тощо) компонентів соціального забезпечення.

Треба визнати, що протягом 20 років незалежності в Україні не було сформовано системної програми реформ у сфері соціальної підтримки різних категорій громадян і сімей. Перша спроба визначення нових стратегічних пріоритетів соціальної політики держави (досягнення балансу між економічним зростанням і добробутом конкретної особи, підвищення ефективності соціальних видатків у спосіб переходу від політики утримання до політики забезпечення доходів, виправлення механізмів перерозподілу доходів, створення ефективної системи захисту населення від соціальних ризиків тощо) відбулася 7 березня 2012 р. на розширеному засіданні Кабінету Міністрів України, коли Президент України проголосив соціальні ініціативи [3].

Наріжними каменями соціальних ініціатив Президента України, які дають підстави вважати їх справді реформаторськими, є цілі, досягнення яких дасть можливість оновити

та оптимізувати систему соціального захисту України відповідно до сучасних викликів.

1. Відновлення довіри суспільства до державної політики, спрямованої на поліпшення життя громадян, розбудова та дотримання основоположних принципів соціальної справедливості.
2. Комплексна зміна підходів до оплати праці, податків і соціального страхування. Йдеться про запровадження механізмів розподілу результатів економічної діяльності, які стримують подальшу соціальну та економічну поляризацію суспільства.
3. Модернізація системи соціального забезпечення — перехід до створення можливостей замість долання наслідків.
4. Сприяння ефективній зайнятості та створення нових робочих місць: працездатні особи мають повною мірою забезпечувати свої потреби та потреби своєї сім'ї, не звертаючись за допомогою до держави.

Проте, оскільки з моменту проголошення соціальних ініціатив минуло не так багато часу, в Україні поки що не сформовано системну програму реформ із подолання численних проблем, накопичених протягом попередніх років.

З-поміж них такі:

- високий рівень бідності населення, у тому числі працюючого, яке не може самостійно підвищити рівень власних доходів;
- нерівне становище передусім сімей з дітьми: бідність у сім'ях із двома дітьми становить 39,6 % від їх загальної кількості, із трьома — 53,8 %, із чотирма та більше — 72,3 %;
- зростання вразливості багатодітних сімей, сімей із дітьми-інвалідами та інших і проживання значної частки населення в умовах, що не задовольняють елементарних потреб через неадекватне визначення мінімального споживчого кошика та структури прожиткового мінімуму;
- трансформація джерел забезпечення громадян у напрямі збільшення частки соціальних трансфертів;

- недостатня обґрунтованість, соціальна несправедливість і фінансова незабезпеченість надання пільг, що спричиняє збільшення за їх рахунок доходів заможних верств населення і зростання економічної нерівності;
- недосконалість системи соціальної допомоги та необхідність запровадження консолідованої системи надання адресної допомоги і соціальних послуг;
- ненадійність статистичних показників щодо чисельності, майнового стану, доходів і рівня споживання груп населення з низькими доходами, що не дає змоги надати реальну оцінку рівня бідності та здійснювати прогностичні розрахунки необхідних бюджетних асигнувань на соціальні потреби, насамперед на рівні регіонів;
- недосконалість інформаційна база;
- слабка інформаційна підтримка реформування системи соціальної допомоги — населення не володіє необхідною інформацією про завдання та державні гарантії соціального захисту малозабезпеченим громадянам.

Система соціального захисту в Україні потребує нових підходів до розроблення та застосування стандартів, і це є одним зі стратегічних напрямів реформування соціальної сфери. Роль держави полягає, по-перше, у запровадженні стандартів, які б забезпечили реалізацію стратегії поліпшення якості життя громадян.

По-друге, пріоритетом у сфері оптимізації системи соціального захисту має стати не збільшення обсягів і підвищення рівня різноманітних виплат, а подолання депривацій завдяки створенню (відновленню) інфраструктури соціальних послуг для всіх категорій населення, доступної незалежно від рівня доходів, місця проживання, віку, кількості дітей, сімейного статусу, етнічної або релігійної належності тощо.

Література

1. Декларация МОТ о социальной справедливости в целях справедливой глобализации 97 сессия Международной конференции труда. — 10 июня 2008 р. — Женева. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@cabinet/documents/publication/wcms_100193.pdf
2. Доклад VI. Социальное обеспечение в целях социальной справедливости и справедливой глобализации. Периодическое обсуждение вопросов социальной защиты (социального обеспечения) в соответствии с Декларацией МОТ о социальной справедливости в целях справедливой глобализации, 2011 г. — Женева: Междунар. бюро труда, 2011. — 205 с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_154242.pdf
3. Виступ Президента України на розширеному засіданні Кабінету Міністрів України 7 березня 2012 р. — К.: Офіційне інтернет-представництво Президента України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/23275.html>

Соціальний захист можна визначити як обов'язок суспільства, який реалізує держава, щодо утримання конкретної категорії громадян в особливих випадках за рахунок суспільства завдяки мережі державних органів, органів місцевого самоврядування, громадським організаціям.

Социальную защиту можно определить как обязанность общества, которую реализует государство по содержанию конкретной категории граждан за счет общества благодаря сети государственных органов, органов местного самоуправления, общественных организаций.

Social Protection can be defined as an obligation of society, which implements the state to maintain a particular category of citizens in special cases by the public through a network of state agencies, local governments, non-governmental organizations.

Надійшла 3 вересня 2013 р.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ І КОМУНІКАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 40–44

Засоби масової інформації і комунікації є складовою процесу реалізації мовної політики в транзитній Україні, а також динамізатором трансформаційних процесів. Роль і значення мас-медіа полягає у висвітленні конструктивної та раціональної мовної політики держави.

На початку 90-х років минулого століття в Україні посилюється інтерес до проблем інформації та мовно-політичної комунікації. Разом з тим, невизначеність курсу розвитку Української незалежної держави, тупцювання на місці, періодичне повернення до авторитарних методів управління державою та нерозуміння самого поняття “комунікації” гальмує мовну політику держави у цій сфері. Характер роботи засобів масової інформації і комунікації залежить від влади, політичної системи держави та форми її правління. Ці та інші фактори так чи інакше впливають на якість інформації, її достовірність та неупередженість. Інформація може бути конструктивною і деструктивною, раціональною та ірраціональною. Вона має пряму належність до свободи слова чи до її відсутності. Інформація, яка виникає і розповсюджується у тоталітарній чи демократичній державі, буде абсолютно різною. Якщо інформація приховується, народу складно бути повноправним суб’єктом суспільно-політичного життя держави та об’єктивно впливати на її розвиток. З інформацією тісно пов’язані мовно-політичні комунікації, які на сучасному етапі є надто політизованими. Це створює додаткові проблеми в усіх областях державної мовної політики, які спрямовані на підвищення статусу російської мови та балансування між

Митним і Європейським союзами, які активно втручаються у мовно-культурні інтереси Української держави. Якщо провладні політичні сили вбачають у цьому прогрес, то опозиційні — загрозу суверенітету України.

Проаналізуємо діяльність засобів масової інформації, що симпатизують провладним або опозиційним політичним силам. З’ясуємо роль і значення мас-медіа у висвітленні мовно-комунікаційної політики держави. Окремі аспекти мовної політики, яку проводить держава в галузі інформатизації і комунікації, проаналізовано на основі праць українських вчених, таких як Т. Болбат, І. Варзар, Х. Дацишин, Б. Дем’яненко, О. Занецька, А. Корж, С. Костилова, В. Кулик, Л. Нагорна, О. Пономарів, Т. Приступенко, М. Прищак, Я. Радевич-Винницький, О. Сербенська, В. Шкляр, М. Шульга та ін. На думку більшості вчених, правдива інформація і мовні комунікації мають врятувати світ від нігілізму, історичних катаклізмів, шантажу, зла, жорстокості, розколу, сепаратизму тощо. Тому методологічною основою комунікаційної парадигми, крім таких загальноприйнятих явищ, як спілкування, обмін думками та знаннями, є порада, примирення, нерозривний і дружній зв’язок між людьми та їх об’єднання умовами життя, метою, інтересами у спільній державі. У цьому значенні комунікацію

вчені розуміють як зустріч розумів, злиття свідомостей, внутрішнього досвіду, особливий різновид розмови, яким притаманні довіра і відкритість. Тому поняття комунікація М. Прищак пропонує “застосовувати не тільки до системи “людина-людина”, а й до систем “людина — культура”, “людина — зовнішній (внутрішній) світ” та ін. [7, 25–29].

Водночас, політичні комунікації варто розуміти як конструктивну взаємодію між владою та соціально-політичними спільнотами, національними меншинами, етнографічними групами, націями, які розгортаються на основі толерантності й порозуміння. Політичні комунікації — це відносини між політиками і народом, в основі яких міститься та мова і культура, яка об’єднує і суспільство, і державу в цілому. У зв’язку з цим, у центрі уваги вчених перебувають питання теорії масової комунікації та захисту національних мас-медіа, взаємовідносин влади і ЗМІ, розвитку і поширення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя держави, зокрема в галузі інформатизації. Динаміка висвітлення цих проблем в інформаційному просторі у цілому є негативною, що було пов’язано з відсутністю будь-якої конструктивної роботи з боку влади відносно процесів комунікації. Дослідження проблем, що з’явилися у цій царині, пов’язане з активізацією діяльності неформальних видань, які змогли легалізуватися, а також з їх опозиційністю. Внаслідок дії ринкових механізмів і певних заходів щодо модернізації мовної сфери частка україномовної інформаційної продукції, як запевняє А. Корж, за роки незалежності відчутно зменшилася, а сфера інформаційної політики ґрунтується в основному на принципах лібералізму [4].

Причини гальмування поширення української мови в інформаційній сфері залежать від того, яка політична сила перебуває при владі на тому чи іншому етапі розвитку держави і яка мовна політика проводиться. За цим принципом автор класифікує ЗМІ як такі, які імпонують чи опонують владі або займають нейтральну позицію. До першого на пряму віднесено ті україномовні мас-медіа,

які стоять на боці правих політичних сил та української мови; до другого російськомовні ЗМІ, які захищають інтереси інших політичних сил і російську мову як офіційну, другу державну або регіональну. Пріоритети засобів масової інформації у сфері мовних комунікацій також розділилися. Якщо провладні мас-медіа на першому етапі (1991–1996 рр.) українського державотворення висвітлювали поширення української мови як позитивне явище, то опозиційні намагалися нав’язати думку, що українська мова розвивається і поширюється за рахунок російської мови. Незважаючи на це, найбільш зросійщеними регіонами в Україні були і наразі залишаються Крим і Донеччина, де до середини 80-х років минулого століття, за словами Т. Болбат, не залишилося жодного навчального закладу і газети українською мовою, за винятком “Радянської Донеччини”. Водночас, лише 10 % книжок видавництва “Донбас” були написані українською мовою [1, 311–312].

На другому етапі (1997–2004 рр.) опозиційні до влади мас-медіа критикували роботу влади, яка щорічно зменшувала кількість годин на вивчення предметів українознавчого циклу, не в достатній кількості забезпечувала заклади освіти навчально-методичною літературою та фахівцями. Зазначено, що тираж україномовної періодики весь час зменшувався: якщо у 1991 р. в Україні виходило 2,3 млрд газетних примірників, то в 1997 р. — лише 0,6 млрд. Водночас, 65 % українських періодичних видань виходило російською мовою. На одного росіянина в Україні припадало 4 примірники російськомовної продукції, а на одного українця — лише один українською мовою, що призвело до подальшої русифікації інформаційного простору, який необхідно інвестувати, аби подолати негативні для національної інформаційної безпеки тенденції. За низкою показників (книговидання, преса тощо) становище з українською мовою стало гіршим, ніж за радянської доби, якщо врахувати, що частка загального накладу газет, друкованих українською мовою, знизилася з 68 % у 1990 р. до 35 % у 2000 р., журналів — відпо-

відно, з 90 % до 12 %. На другому етапі кількість україномовного продукту — книжок, газет, журналів, телепередач, фільмів та ін. — також продовжувала зменшуватись. Це було пов'язано з недостатнім фінансуванням та захищеністю цієї галузі, зі зростанням цін на папір, поліграфію та послуги зв'язку. Українська влада у сфері мовних комунікацій створила умови для поширення російської мови. Власне, на початку 1996 р. в Україні російськомовними були 30 театрів, а 36 існували як змішані — українсько-російські. Станом на 1 січня 1997 р., за даними Державного комітету України у справах національностей та міграції, в Україні видавалося 1356 російськомовних газет і журналів, причому значна їх частина отримувала державну підтримку. Незважаючи на те, що у 2003 р. лише 19 % киян негативно ставилися до української мови, придбати україномовну пресу у Києві, де раніше з цим жодних проблем не було, ставало все складніше. У зв'язку з цим, 64 % опитаних вважає, що престиж української мови має бути вищий, а кожний другий заявляє, що вживання її в усіх сферах на сучасному етапі не відповідає статусу державної. Щоб надати російській мові в Україні привілейованого статусу, окремі соціологічні служби, а також ЗМІ вдаються до маніпуляцій і намагаються довести, що в Україні за кількістю переважають росіяни. У зв'язку з цим, провладні ЗМІ надають пріоритет російськомовним фільмам і намагаються запевнити, що не лише українці, а й росіяни в Україні є автохтонним народом, а Україна є “двокультурною” нацією, яка розділена за мовно-політичною ознакою, тому не може думати ні українською, ні російською мовою. Якщо в Україні мешкає 78,8 % етнічних українців і 17,3 % етнічних росіян, решта — інші національні меншини (близько 5 %), то навколо якої мови і культури має об'єднатися український народ? Якщо навколо російської, то етнічні українці у власній державі будуть і надалі русифікуватися. Відповідь на це запитання у певному значенні дає І. Варзар, який справедливо вважає, що “всі народи прагнуть брати належ-

ну участь в усіх сферах та галузях життя країни, аби почуватися в ній як вдома, а саму країну без фальші вважати рідною ненькою” [2].

Відтак, етнічні українці у власній державі, як і національні меншини, також бажають почуватися як удома. Це особливо стосується Півдня, Сходу держави та Автономної Республіки Крим, де не вистачає україномовних навчальних закладів, газет, книг, підручників, посібників, телерадіопередач тощо. З іншого боку, російські політики і вчені намагаються зберегти в сучасній Україні колишній авторитет російської мови, який існував за радянської доби. Вони не задоволені станом її розвитку на сучасному етапі. За словами С. Кічигина, російську мову в Україні підтримує російськомовна еліта лише на словах, а тим часом кількість осіб в Україні, які вважають російську мову своєю рідною, скорочується. Щоб захистити її, необхідно більше видавати художніх журналів, на сторінках яких мають друкувати твори істинні таланти сучасності, без цього, на його думку, російська мова в Україні “приречена на перетворення з великого російського слова на маргінальну мову” [3, 4–5].

І навпаки, більшість українських вчених вважає, що російській мові в Україні ніщо не загрожує, оскільки мовно-комунікаційне поле в нашій країні належить російським мас-медіа, а мовна політика держави у сфері масових комунікацій і до сьогодні визначається російськомовними засновниками. На другому етапі окремі ЗМІ критикували мовну політику влади, яка визначала, які події мають потрапляти в ефір, на шпальти газет і як вони повинні висвітлюватися. А мас-медіа інформували суспільство про часту зміну керівників міністерств і відомств, які несли відповідальність за функціонування мов у державі. У кінці другого етапу кількість газет і журналів за назвами починає зростати, а ЗМІ — ще більше політизуватися.

На третьому етапі (2005–2009 рр.) опозиційна преса звинувачувала українську владу у розколі держави, насильницькій українізації, витісненні російської мови з освіти і

ділової сфери, тоді як статистика свідчила, що 92 % преси та інформаційного книговидавничого простору було окуповано в Україні російськомовними виданнями. На Сході і Півдні держави поширення україномовних комунікацій гальмувалося як центральною, так і місцевою владою. Тираж україномовної періодики був у кілька разів менший від російськомовної. На зменшення україномовної продукції негативно впливали відсутність пільг, коштів, дорогий папір, відсутність замовлень, а також протистояння між центральною і регіональною владами. І тим не менше, за даними Інституту соціології НАН України, у 2005 р. українську мову вважали рідною 64,3 % населення, а російську — лише 34,1 % (сьогодні ці відсотки змінилися на користь української мови), що свідчило, що трансформаційні перетворення в Україні відбувалися на користь українського народу і державної мови [6].

Аналіз мовно-комунікативної політики держави в галузі інформатизації і комунікації на четвертому етапі (з 2010 р. і до сьогодні) свідчить, що вона спрямована на звуження україномовного комунікаційного простору та розширення російськомовного. Російська мова продовжує залишатися в Україні мовою бізнесу, концертних залів, музики, телеєфіру, естради, книжок, кількість яких весь час зростає. Цьому сприяють мас-медіа, які висвітлюють двомовність як позитивне явище. Наслідком такої мовної політики є висока вартість україномовної книги, яка майже зникла з прилавків магазинів. До цього варто додати оподаткування і високу вартість оренди, що призвело до масового закриття книгарень. Брак україномовної книги “компенсувала” російськомовна книга, яка у великій кількості завозиться з Росії, що не сприяє поширенню функціонування української мови. Ефір також заповнюють російськомовні передачі, немає перекладів найпопулярніших мультимедійних і художніх фільмів, а значна частина українського інформаційного простору наразі є власністю проросійських олігархів, які зберігають панівні позиції у ЗМІ. У зв’язку з цим українська преса і книговидання

весь час скорочуються, вони позбавлені можливості конкурувати з російськими через високі ціни і податки. Проросійські мас-медіа зменшують тиражі україномовних журналів і газет, гальмують розвиток україномовного мас-медійного простору, обмежують ефірний час телерадіотрансляцій українською мовою. Цікаво з цього приводу зазначила Л. Масенко: “у двомовному соціумі одна мова витісняє іншу з активністю прямо пропорційною кількості інформації, що подається однією і другою мовами. За таких умов кожна російськомовна газета і кожен російськомовний телеканал сприяють русифікації України, поглиблюють конфронтацію і розбрат на мовному ґрунті і заганняють справу консолідації суспільства у глухий кут, адже діалог культур можливий лише в рівних умовах, коли кожна сторона зберігає свою інакшість, окремішність та незалежність від іншої” [5, 82—83].

Таким чином, мовно-комунікативну політику держави у сфері засобів масової інформації та комунікації можна визначити як декларативну і суперечливу, яка не має чітких орієнтирів. Щоб надати мовно-комунікаційній політиці держави справжньої динамічності, необхідно прийняти такий закон про засоби масової інформації і комунікації, який би захищав однаковою мірою і україномовні, і російськомовні комунікації не за мовно-культурною, а за етнічною ознакою. А поки-що мовно-комунікативна політика держави є динамізатором у сфері ЗМІ не українських, а російських інтересів, що не об’єднує, а, навпаки, ще більше роз’єднує український поліетнічний соціум.

Література

1. Болбат Т. Етнокультурная специфика Донбаса: динамика изменений (20—80-е гг.) // 36. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (10—11 листопада 1994 р.) “Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи”. — К.: Ін-т нац. відносин і політології НАН України, 1995. — С. 311—312.
2. Варзар І. Політична етнологія: пропедевт. курс: авт. підруч. / І. М. Варзар. — 2-ге вид., перероб. та допов. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2011. — С. 318.

3. Кичигин С. Русский язык в Украине обречен стать маргинальным. — 2000. — 19 июня 2009.

4. Корж А. Мовний чинник суспільної трансформації в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. — Чернівці: Чернівецький нац. у-т ім. Ю. Федьковича, 2004. — 20 с.

5. Масенко Л. Мова і політика. — К.: Соняшник, 1999. — 100 с.

6. Мови в Україні. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%B8_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96

7. Прищак М. Дискурс поняття “комунікація” в контексті формування сучасної парадигми освіти // Вісник Вінницького політех. ін-ту. — Вінниця, 2010. — № 1.

Мовно-комунікаційний простір України роз'єднаний за мовно-політичною ознакою. Оскільки мова ЗМІ визначається засновниками, які виходять з власних уподобань, це призводить до подальшої русифікації інформаційного простору Української держави. Мовні комунікації в Україні значною мірою належать російським мас-медіа, а їх продукція є значно дешевшою за українську. У результаті, україномовна продукція формує не комунікативну, а посттоталітарну перспективу, яка концентрується навколо мовно-політичного контролю влади. Консенсусу в цьому питанні може бути досягнуто лише у процесі комунікації.

Языковое коммуникационное пространство Украины расколото по языковому и политическому принципу. Поскольку язык СМИ определяется основателями, которые выходят из личных интересов, это приводит к дальнейшей русификации информационного пространства Украинского государства. Языковые коммуникации в Украине преимущественно принадлежат русским масс-медиа, которые значительно дешевле украинских. В результате, украиноязычная продукция формирует не коммуникативную, а посттоталитарную перспективу, которая концентрируется вокруг языкового и политического контроля власти. Консенсус в этом вопросе может быть достигнут лишь в процессе коммуникации.

Language of communication space of Ukraine is split after language and political principle. language of mass-media determined by founders that go out from own interests, it results in further informative space of the Ukrainian state. Language communications in Ukraine in a greater measure belong Russian mass-media that largely cheaper Ukrainian. As a result, Ukrainian language products forms not communicative, and prospect that is concentrated round a language and political control of power. A consensus can in this question to be will attain only in the process of communication.

Надійшла 2 червня 2013 р.

НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК АТРИБУТ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 45—48

Розглядається та систематизується множина типів неурядових організацій, їх функції та вплив на політичне життя країни, який має істотне значення для становлення та розвитку демократичного суспільства.

Незважаючи на тривалий період існування концепції громадянського суспільства, деякі з термінів, які використовуються в її рамках, досі не є усталеними і змінюються залежно від обраного підходу до їх розгляду. Одним з таких термінів є неурядові або ж неприбуткові, недержавні, не підприємницькі, громадські організації, організації громадянського суспільства або “третього сектору”. Цьому розмаїттю визначень послугувала різноманітність підходів, які використовувалися вченими для їх вивчення, але ще більшу кількість визначень запропоновано в українському законодавстві: об’єднання громадян, громадські, благодійні, неприбуткові, некомерційні, що не мають на меті отримання прибутку, самоврядні, саморегулюючі організації; громадські, політичні, громадські природоохоронні формування, громадські об’єднання [5], що спровоковано кількістю та різноманітністю законів, спрямованих, прямо чи опосередковано, на врегулювання діяльності неурядових або ж неприбуткових, підприємницьких, громадських і т. д. організацій.

Неурядові організації — особливий тип організаційно-управлінських систем, тісно пов’язаний з політичними процесами, головне завдання яких не тільки реалізувати свої можливості в конкретній формі (фонд, суспільні об’єднання різних напрямів і т. п.), а й впливати на політичну систему.

Основними завданнями руху неурядових організацій в сучасних умовах є вироблення

позиції щодо ключових напрямів діяльності: представлення інтересів різних груп громадян, діяльність у сфері розробки законодавства в умовах становлення нового правового поля, організація взаємодії і лобіювання інтересів в органах законодавчої і виконавчої влади.

Крім того, метою неурядових організацій стає розробка власної ідейно-політичної платформи в період становлення нового політичного простору. Тому для політичного процесу останніх більше двох десятиліть розвитку України (меншою мірою і більшою мірою у країнах з розвиненою демократією) характерним є посилення ваги неурядових організацій у політичній системі, за наявності певної кризи традиційних політичних інститутів (держава, політичні партії).

Неурядові організації — це передусім інноваційна складова політичної системи, а також механізм ухвалення і реалізації рішень у руслі становлення й розвитку цивільного суспільства. Разом з тим функціонування неурядових організацій у політичних системах країн з розвиненою демократією (у певному розумінні це стосується і країн пострадянського простору, Росії, України та ін.) свідчить про те, що соціальне управління — це вже не монополія державних інститутів.

Варто зазначити, посилення чинника неурядових організацій у процесі ухвалення рішень — об’єктивний процес, який свідчить про появу нового впливового політичного факто-

ра, що стає, по суті, рівноправним партнером держави та інших політичних інститутів. Це переконливе свідчення того, що в суспільстві складається нова політична ситуація, яка характеризує появу масового суб'єкта політики з достатньо високою і диференційованою політичною культурою.

Отже, під неурядовими організаціями (суспільними асоціаціями) слід розуміти співтовариство громадян або об'єднання осіб, що добровільно організувалися для вирішення одного або кількох завдань, які підтверджують своє право на свободу суспільних об'єднань як невід'ємну складову прав людини.

Зауважимо, асоціації ніколи не були структурами, що виражали волю держави, проте рішення суспільних об'єднань зазвичай істотно впливали на позицію державних відомств і сприяли розвитку цивільного суспільства.

У ролі “несучих конструкцій” цивільного суспільства виступали саме організації “третього сектору”. Окремі положення, розроблені сектором асоціацій, реалізовувалися на практиці і ставали елементами державної політики у становленні корпоративних структур.

Стосовно організацій, які діють, як уже було зазначено, у просторі, що оточує та пов'язує між собою економіку та політику, вони є прикладом неусталеності термінів, оскільки єдиної, загальновизнаної назви та визначення вони не отримали.

Один з варіантів — “організації третього сектору”. Відповідно до цього варіанту сфери активності громадян та організацій можна умовно поділити на сектори, яких традиційно виділяють три. Перший сектор стосується безпосередньо держави та її організацій — “органи державної влади та місцевого самоврядування, бюджетні установи та організації, засновані на підставі закону чи в межах повноважень державних органів” [2]. Другий сектор репрезентує ринок та його організації — “система підприємств, господарських товариств та індивідуальних підприємців, що займаються діяльністю, пов'язаною з отриманням прибутку” [2]. Третій — недержавний неприбутковий. Можна навести

таке визначення “третього сектору”: сукупність організацій, які не ставлять собі за мету збільшення особистого прибутку громадян безпосередньо через участь у їхній роботі або через володіння ними” [3].

Звісно, деякі з цих організацій отримують прибутки від своєї діяльності, але вони не розподіляють ці прибутки між засновниками, співробітниками або членами цих організацій, а спрямовують їх на досягнення статутних цілей.

Таке визначення є дуже неповним, оскільки в ньому нічого не сказано про відмінність від першого сектору, від державних структур.

Інший варіант визначення демонструють ті автори (наприклад, М. Філяк [40]), які вживають термін “організації громадянського суспільства”, термін, напевно, найменш зручний, оскільки фактично потребує додаткового визначення громадянського суспільства. Ще один автор вживає цей термін. Так, А. Ткачук робить це з великої кількості зауваженнями, які є важливими. Він говорить, що організаціями громадянського суспільства часто іменують лише певну частину організацій з множини тих, які відносять до організацій “третього сектору”, а саме — громадські асоціації та некомерційні (благодійні) фонди, приватно корисні чи суспільно корисні організації, установи (не членські) та товариства (членські) [4]. Тобто організації, які визначає цей термін, становлять лише частину від організацій, які визначає термін — “організації третього сектору”, і це твердження отримує активний розвиток у нашій праці.

Частовживаним, інколи поряд з терміном “третій сектор”, є також термін “громадські об'єднання” [4]. Загалом, доволі вдалий термін, він, на відміну від попередніх термінів, за винятком “організацій громадянського суспільства”, визначає організації, які діють, як вже було сказано, у просторі, який оточує та пов'язує між собою економіку та політику — не за допомогою негачії, яка полягає у запереченні притаманності цим організаціям певних рис, наприклад, прибутковості, чи в протиставленні їх якомусь іншому типові організацій, а за допомогою позитивного визначення.

Цей термін говорить про те, що засновниками організації є громадяни, і відбувається її заснування завдяки об'єднанню громадян з певною метою, і також відзначає таку важливу рису, як зорієнтованість на певну громаду (фокусна група чи клієнтура організації), чи опору на неї (членство). Громадські, тобто належні лише одній громаді, організації можна вважати протилежними суспільним (які належать всьому суспільству) організаціям — державі та її інститутам, оскільки відстоюють вони груповий інтерес.

Головними ознаками неурядових організацій є:

- недержавний (неурядовий) характер організації;
- самоуправління;
- добровільність;
- некомерційність;
- неприбутковість;
- корисність організації [1].

Зважаючи на цей перелік ознак, можна виділити певну множину організацій, що їм відповідають. Існування та діяльність цієї множини організацій, яка за одним із досліджень їх чисельності налічує “вже більше тридцяти тисяч зареєстрованих неурядових організацій”, з яких “щоправда, активно і постійно діють лише близько трьох тисяч” [7], є важливою передусім завдяки тому, що функції, які виконують організації, є важливими для задоволення потреб суспільства та для ефективної діяльності держави.

Так, наприклад, значна частина неурядових організацій є важливими каналами артикуляції, трансляції та відстоювання інтересів громадян. Держава потребує для свого ефективного функціонування своєчасного та достовірного інформування про запити та вимоги людей, так само як і люди чи суспільство потребують, щоб держава знала про їхні вимоги та потреби. Тому важливою є комунікаційна функція неурядових організацій, виконання якої полягає у здійсненні комунікації між кожною окремою організацією та державою чи іншими організаціями.

Неурядові організації відповідно до цієї функції виконують роль посередника між різними групами і структурами, окремими

людьми, а також між усіма ними та державою. Цю функцію вони виконують паралельно зі ЗМІ, політичними партіями та іншими інститутами, виступаючи або партнерами, або конкурентами у боротьбі і між собою, і з іншими зазначеними інститутами. Стосовно держави дуже важливо, щоб вона не тільки знала про вимоги своїх громадян, а й виконувала їх, приймала вмотивовані суспільними потребами рішення, обирала альтернативи розв'язання проблем, які є оптимальними, і також, щоб при виконанні цих рішень, при виконанні своїх функцій, діяла сама у рамках закону, не піддаючи окремих громадян утилкам та обмеженням у правах.

Громадяни зацікавлені в аналізі державної політики — в оцінці рішень, які держава приймає, та оцінці їх імплементації. Тому наступна функція неурядових організацій — контролююча, яку вони теж виконують у партнерських чи конкурентних відносинах як між собою, так і з іншими інститутами.

До речі, стосовно конкуренції, то неурядові організації конкурують, чи принаймні мають конкурувати, між собою не тільки за увагу з боку держави до вимог та потреб, які вони висувають, та за вплив на прийняття нею рішень, які просто демонструють дієвість організації, а насамперед за увагу та схвалення своєї діяльності з боку суспільства, що виражається у членстві, у матеріальних внесках, пожертвуваннях та грантах, та у вигляді праці волонтерів, чи просто в увазі та довірі до того, що говорить і що робить організація, до чого закликає, у довірі до її діяльності, які є наслідком дієвості організації. Конкуренція за впливовість та дієвість має своїми цілями конкуренцію за увагу людей, так повинно бути у громадянському суспільстві.

Існування “ринкових неспроможностей”, наприклад чисте повітря, та соціально визнаних потреб, незадоволення яких було б сприйнято як несправедливість і порушення соціальних прав людини, наприклад догляд за людьми похилого віку, які ринок задовольнити не в змозі, або не в змозі задовольнити сповна та належним чином, зумовлює втручання уряду у справи суспільства та ринку навіть у найбільш ліберальних державах сві-

ту. Досвід показує, що неурядові організації часто є ефективнішими у цій справі ніж уряд, являючи альтернативу і бюрократизованим державним структурам професійної послуги та контролю, і родинному опікунству та турботам.

Звідси ще дві функції неурядових організацій. По-перше, це функція досягнення суспільно значущих благ, по-друге, сервісна, або функція досягнення соціальної справедливості, які є близькими та подібними, через що інколи виникають певні проблеми з ідентифікацією (як приклад — освіта, яка є елементом соціальної справедливості і суспільно значущим благом). І, звичайно, функцією неурядових організацій є функція кооперації та мобілізації, тобто забезпечення спільної діяльності людей у випадках, коли саме взаємна допомога і співпраця, концентрація і підтримка ресурсів є найдієвішим шляхом розв'язання проблеми.

Це головні функції неурядових організацій, вони зумовлюють важливість і доцільність їх існування. Звісно, жодна організація окремо не виконує усіх цих функцій. Навіть більше того — про жодну з цих функцій не можна сказати, що вона притаманна всім неурядовим організаціям. Деякі з них поєднують у своїй діяльності виконання двох або, можливо, трьох, з вищеназваних функцій, а вся їхня сукупність може виконуватися лише множиною неурядових організацій під назвою “третій сектор”.

З поєднання таких функцій, як комунікаційна, контрольна та кооперації і мобілізації, складається політична роль неурядових організацій. У громадянському суспільстві це фактично інститути, які протистоять державі і в кінцевому рахунку перетворюють державу з господаря у слугу суспільства, і, безперечно, такий його вияв, як неурядові організації, є одним з цих інститутів. Виконуючи ці функції, вони становлять протипагу державі і є одними з груп інтересів, одним із шляхів лобювання інтересів. Звісно, цю функцію вони можуть виконувати лише в демократич-

ній державі. Також неурядовим організаціям притаманна соціальна роль, яка впливає з виконання ними таких функцій, як досягнення суспільно значущих благ, сервісу чи досягнення соціальної справедливості та кооперації і мобілізації.

У країнах з розвинутою демократією неурядові організації впливають на формування політики заради публічного блага, як вони його розуміють, наглядають за діяльністю державних органів та приватних підприємств, відстежуючи випадки, коли загальному чи приватному благу їхня діяльність завдає шкоди. Таким чином, багато різнотипних неурядових організацій у різний спосіб працюють на благо суспільства, істотно впливають на позицію державних відомств, сприяють розвитку цивільного демократичного суспільства.

Література

1. Кроки до громадянського суспільства: Концептуальні підходи до розвитку громадянського суспільства в Україні // Наук. альманах / Українська академія універсології. — За ред. В. П. Рубцова. — К., 2004. — 256 с.
2. Корені справи: громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку / Упоряд. І. Підлуська, Г. Усатенко, О. Боронь. — К.: Фонд “Європа XXI”, 2003. — 288 с.
3. Мюнклер Х. Гражданская компетентность. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.academy-go.ru/publications/Munkler.html
4. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / М. Ф. Шевченко (кер. авт. кол.), В. А. Головенько, Ю. М. Галустьян та ін. — К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2001. — 173 с.
5. Філяк М. “CIVICUS INDEX” — оцінка стану громадянського суспільства в Україні // Громадські ініціативи. — 2001. — №1. — С. 21–22.
6. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. — К.: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2002. — 376 с.
7. Шмиттер Ф. Неокорпоратизм // Полис. — 1997. — № 2. — С. 24–29.

Надійшла 30 вересня 2013 р.

**ПОНЯТТЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
І ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ**

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 49—52

Досліджуються як специфіка функціонування механізмів управління соціально-економічним і промисловим розвитком у сучасних умовах, так і дискурс основних теоретико-методологічних підходів до визначення поняття механізму державного управління. Особлива увага приділяється обґрунтуванню ролі активної державної діяльності щодо досягнень сучасної науки державного управління, зокрема сприянню сталому соціально-економічному і промисловому розвитку.

Актуальність дослідження проблематики вдосконалення механізму державного управління у сфері соціально-економічного та промислового розвитку зумовлюється рядом причин теоретичного і практичного характеру. Найважливішими з-поміж них є такі. По-перше, у сучасних умовах, коли від якості управління соціально-економічним і промисловим розвитком залежить реалізація державної стратегії трансформації економічної системи країни в цілому, актуальним постає вибір ефективних механізмів державного управління і напрямів його вдосконалення. По-друге, не можна сперечатися з тим, що соціально-економічні перетворення, а також структурні зміни у сфері промисловості, що відбуваються в Україні, вимагають удосконалення вже сформованої системи управління, оскільки протягом багатьох десятиліть система управління економікою будувалася з урахуванням особливостей централізованої економіки і в рамках єдиного економічного простору. Саме тому в період становлення ринкових відносин виникла проблема вдосконалення системи функціонування відтворювальних процесів держави. По-третє, варто враховувати, що існуючій системі державного управління

соціально-економічним і промисловим розвитком властиві ознаки системи управління періоду планової економіки, які виявляються у використанні обмеженого комплексу методів регулювання та управління практично всіма процесами. Таким чином, постає необхідність реформування механізму державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком, за допомогою зміни й координування можливих моделей взаємодії суб'єктів управління, як елементів цілісної системи. Розробка нових технологій державного управління вимагає визначення економічної сутності механізму як інструмента, що дає змогу формувати ефективне управління процесами розвитку на всіх рівнях господарювання.

У науковій літературі термін “механізм управління” є достатньо широко вживаним, однак зміст і структуру його різні науковці та практики трактують по-різному. Базовим елементом терміну “механізм державного управління” є поняття самого механізму. Механізми бувають різні за конструкцією і призначенням, становлять основу більшості машин, приладів та пристроїв [1, 7—17]. В економічній науці поняття “механізм” вживається у переносному значенні і означає

“внутрішню будову, систему чого-небудь”. Найімовірніше, цей термін запозичений із природничих і технічних наук. “Механізм” із грецької мови перекладається як “зброя, машина” і на сьогодні має такі основні значення: пристрій для передачі і перетворення рухів, у якому рух одного або кількох елементів викликає певні рухи решти; внутрішній пристрій, внутрішня будова машини, устаткування; сукупність станів і процесів, із яких складається будь-яке фізичне, хімічне, фізіологічне, економічне, психологічне явище; система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності [2, 121–129].

Механізм управління — складна управлінська категорія. На підставі узагальнення теоретичного матеріалу можна зробити висновки, що механізм державного управління — це призначена для практичного здійснення державного управління та досягнення поставлених цілей система, яка має певну структуру, методи, важелі, інструменти впливу на об’єкт управління з відповідним правовим, нормативним та інформаційним забезпеченням.

Наразі необхідно визначити сутність і наповнення поняття “механізм державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком”. Відзначимо, що, формуючи уявлення про цю категорію, варто брати до уваги, що кожній державі властиві відмінні риси, які проявляються у характері розміщення продуктивних сил, у способах і ступені використання компонентів природно-ресурсного потенціалу, у концентрації інтелектуального потенціалу. Таким чином, під механізмом державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком ми розуміємо впорядковану сукупність форм і методів державного управління соціально-економічними процесами, а також процесами в галузі промисловості, як інструментарій, що включає способи, важелі й технології досягнення поставлених цілей.

Узагальнена класифікація механізмів державного управління включає поділ механізмів державного управління за функціональним призначенням та за суб’єктом управління. Система механізмів державного

управління соціально-економічним і промисловим розвитком, як і будь-яка система управління соціально-економічним процесом, започатковується відповідно до мети, стратегії (шляхів досягнення) та завдань і включає дві підсистеми: керівну (суб’єкт управління) та керовану (об’єкт управління). Кожна з цих підсистем виконує відповідні функції. Система державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком має враховувати можливості й особливості країни (ступінь розвиненості інфраструктури, геополітичне положення, наявність природних ресурсів та ін.), що дає можливість оптимально поєднати адміністративні та економічні методи управління, які реалізуються у рамках управління соціально-економічним і промисловим розвитком.

У найзагальнішому вигляді механізм державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком являє собою систему економічних та організаційних форм, методів і важелів, що дають змогу регулювати соціально-економічні процеси з метою забезпечення економічного і промислового зростання. Вважаємо, що в період становлення й розвитку економіки ринкового типу метою управління соціально-економічним і промисловим розвитком є забезпечення стабільного економічного і промислового розвитку на основі принципів розширеного відтворення науково-технологічного, природного, економічного, соціального та екологічного потенціалів. При цьому, розробляючи модель механізму державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком, необхідно враховувати, що вона є цілісною системою, що складається із сукупності компонентів (елементів), які, перебуваючи у тісному взаємозв’язку, одночасно функціонують опосередковано один від одного.

Тому для того щоб підвищити економічну ефективність державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком, необхідно вивчити теорію державного управління економічними системами, що складається з компонентів (елементів) механізму управління. У країнах з розвинутою економікою використовується широкий

спектр втручання держави в економіку в аспекті стратегічного планування, програмування, регулювання. Так, Ю. Осипов визначає економічну сутність поняття “механізм” як “систему організації системи”, підкреслюючи тим самим цілісність цієї категорії [3, 45]. В економічній теорії (Л. Абалкіна, Ю. Осипова, О. Іншакова, І. Ларіонова, С. Струмилін, В. Леонтьєв) термін “механізм” часто застосовується у контексті з поняттями “економічний”, “господарський”, “організаційний”, що дає можливість розглядати це поняття з різних точок зору: з погляду управління — як організаційний механізм, а з погляду організації діяльності — як економічний або господарський. Потрібно відзначити, що залежно від рівня управління (держави, регіонального або місцевого) варто враховувати різні детермінанти, що визначають можливість як розробки, так і адаптації механізмів управління соціально-економічними процесами щодо розглянутого рівня.

Оскільки існують різні підходи [4, 56] до визначення сутності категорії “механізм”, нам видається можливим, на основі їх систематизації, розуміти під механізмом сукупність умов, норм, правил та інструментів, реалізація яких допоможе забезпечити досягнення соціально-економічною системою заданих параметрів її функціонування або розвитку. Запропоноване визначення у цілому не суперечить існуючому раніше трактуванню економічної теорії. Так, наприклад, В. Жданов у своїй праці [5, 67] запропонував такі визначення цих понять: економічний, господарський та організаційний механізми. На його думку, економічний механізм включає необхідні взаємозв'язки, що виникають між різними економічними явищами і приводять до очікуваних результатів. Ринковий механізм представлений суспільною системою господарюючих суб'єктів із властивими їм механізмами господарювання й інститутами, що регулюють їхню діяльність. Організаційний механізм включає систему методів, способів і прийомів формування й регулювання відносин об'єктів із внутрішнім і зовнішнім середовищем. Однак, на наш погляд, представлені цим вченим види “механізму”

не дають можливості чітко розмежовувати сфери використання аналізованих понять, насамперед через відсутність обґрунтованих критеріїв такого розмежування, тоді як визначають можливість більш глибоко виявляти змістовну сутність цього поняття.

Суб'єктами державного управління є органи державної влади, які проводять соціально-економічну і промислову політику. З метою забезпечення ефективності управління соціально-економічним і промисловим розвитком держава здійснює такі функції: правову — створення правової основи державного регулювання; методичну — створення методик для проведення моніторингу стану підприємств, профілактики їх банкрутств; інформаційну — облік та аналіз платоспроможності великих, а також економічно і соціально значущих підприємств; економічну й адміністративну — застосування ефективних заходів і методів дії на економіку з метою її стабілізації; організаційну — створення умов для цивілізованого вирішення всіх суперечок з приводу неспроможності; соціальну — захист працівників підприємства-банкрута (створення робочих місць, перепідготовка працівників, виплата їм допомоги).

Механізм реалізації державної соціально-економічної і промислової політики можна розглядати як певну сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, функціонально спрямованістю яких є подолання кризових явищ на всіх рівнях економічної системи. До елементів механізму управління соціально-економічним і промисловим розвитком варто віднести: систему прогнозно-програмних документів, що відображають індикативні результати функціонування господарської системи, і, в остаточному підсумку, які формують державну політику і стратегію соціально-економічного і промислового розвитку; форми управління — організаційно-управлінські структури; методи управління — інструментарій, що включає способи, важелі, технології процесів досягнення поставленої мети. При цьому створення системи прогнозно-програмних документів, що відображають особливості сучасних суспільно-економічних відносин, є

необхідною умовою формування ефективної системи управління соціально-економічним і промисловим розвитком.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, система механізмів державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком, як і будь-яка система управління соціально-економічним процесом, започатковується відповідно до мети, стратегії та завдань і включає дві підсистеми: керівну та керовану. По-друге, головною метою державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком є економічна і соціальна стабільність та зміцнення існуючого ладу всередині країни і за кордоном, адаптація його до умов, що змінюються. По-третє, механізм державного управління соціально-економічним і промисловим розвитком являє собою систему економічних та організаційних форм, методів і важелів, що дають можливість регулювати соціально-економічні процеси з метою

забезпечення економічного та промислового зростання

Література

1. Долішній М. Ринкові механізми державного управління / М. Долішній, О. Мошенець // Регіональна економіка: Наук.-практ. журнал. — 2001. — № 1. — С. 7—17.
2. Надолішній П. І. Теоретико-методологічні засади аналізу і практики регіонального управління / П. І. Надолішній // Актуальні проблеми державного управління: Наук. зб. — Одеса: ОФ УАДУ, Оптімум, 2001. — 278 с.
3. Осипов А. К. Научные основы комплексного развития регионов: препринт / А. К. Осипов. — Екатеринбург; Ижевск: УрО РАН, 1999. — 235 с.
4. Амоша О. І. Механізми переходу економіки України на інноваційну модель розвитку / О. І. Амоша, С. М. Кацура, Т. В. Щетілова. — Донецьк: Вид-во ДонГУ, 2002. — 108 с.
5. Егоров Д. Сравнительный экономический анализ региональной экономики. Проблемы теории и практики / Д. Егоров, О. Кутилина, Л. Реймер. — М.: Эдиториал УРСС, 2008. — 128 с.

Створення системи прогнозно-програмних документів, що відображають особливості сучасних суспільно-економічних відносин, є необхідною умовою формування ефективної системи управління соціально-економічним і промисловим розвитком.

Создание системы прогнозно-програмных документов, отражающих особенности современных общественно-экономических отношений, является необходимым условием формирования эффективной системы управления социально-экономическим и промышленным развитием.

A system of forecasting and policy documents that reflect the characteristics of modern social and economic relations, is essential for the formation of an effective system of socio-economic and industrial development.

Надійшла 28 жовтня 2013 р.

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 53–57

Досліджується роль державного управління інноваціями та відповідних суспільних відносин як важливого об'єкта державного управління в умовах сучасної зміни та еволюції ринкових відносин. Особливої уваги надано теоретичному обґрунтуванню державного управління у сфері економічних відносин у контексті формування сучасної економічної системи України.

Проблема розробки та запровадження в Україні нових стратегій державного управління інноваціями може бути віднесена до категорії тих, що відіграють важливу роль як на рівні теорії, так і практики функціонування системи державного управління та економічної системи України. Справді, нині загальна ситуація у світовому господарстві та місце країн у міжнародному розподілі праці значною мірою визначаються розвитком високотехнологічних галузей і секторів, які, безперервно оновлюючи виробничий апарат, організацію виробництва і процеси управління, створюють щоразу нові види продукції та послуг [1, 32]. Основні інструменти завоювання ринків й утримання позицій на них усе більше зміщуються у площину динамічної технологічної та організаційної конкуренції на основі інновацій, що знижують усі види трансформаційних і трансакційних витрат, а також створюють можливість економії ресурсів у процесі експлуатації або споживання. При цьому ми стаємо свідками радикального переосмислення ролі держави в управлінні інноваціями, адже класичне ліберальне сприйняття держави винятково як “нічного сторожа” виявило свою неефективність у сфері інновацій, оскільки останні потребують не лише визначення чітких нормативно-правових правил, а й активного регулятивного впливу держави та її органів, що, власне, й

утворює загальний контекст сучасного управління інноваціями у переважній більшості розвинених держав світу [2, 63].

На межі XX і XXI ст. в індустріально розвинених країнах світу склався двофакторний механізм регулювання економіки, що включає механізм ринкової конкуренції та механізм прямого державного регулювання, який доповнює механізм ринку. При цьому держава бере на себе ті функції, що не відповідають природі (виходять за межі) механізму ринкової конкуренції або реалізуються ним неповно чи надто повільно. Разом з тим держава забезпечує умови для оптимального функціонування цього механізму. У Звітах Світового банку про світовий розвиток з початку XXI ст. постійно підкреслювалось, що розвиток потребує ефективної держави, яка б відігравала роль каталізатора і помічника, який би стимулював і доповнював діяльність приватного бізнесу та окремих осіб. Таким чином, роль держави в розвиненій ринковій економіці дуже значна, хоча в різних країнах конкретні методи державного втручання в господарське життя істотно варіюють [3, 19]. Постає, однак, питання щодо завдань держави у такому процесі регулювання, проблема місії державного регулювання, її зміни з плином часу. Через це необхідно визначитися щодо місії держави, провівши певні аналогії з відомими визначеннями місії щодо орга-

нізацій у менеджменті, де проблема дістала найглибшого висвітлення. Така аналогія цілком припустима з огляду на те, що категорія місії вперше з'явилася і була розроблена у менеджменті саме для організацій, для бізнесових структур, які об'єднують людей і мають через місію створювати систему зацікавленості у конкретних результатах діяльності в окремих працівників, у груп працюючих, у колективів. Державне управління, порівняно з менеджментом, в нашій країні є менш розробленою науковою дисципліною, а тому для багатьох його сфер певні категорії управління ще вимагають уточнення. Слід зауважити, що уточнення окремих понять, категорій, класифікацій потрібно робити також з плином часу відповідно до змін, що відбуваються в суспільстві, економіці, науці, у практичній діяльності людей. Зважаючи на перехідні процеси в економіці України, на світовий досвід регулювання економіки, важливо дати певні уточнені щодо державного управління сферою регулювання економіки визначення тих категорій, які складають таку систему державного управління. Першим важливим поняттям цієї системи є місія, яка виступає вихідною категорією, що дає змогу визначити завдання, функції, методи, стратегії державного управління щодо управління інноваційної сферою економіки. "Основна загальна мета організації — чітко виражена причина її існування — визначається як її місія. Цілі формулюються для здійснення цієї стратегії" [4, 62]. Держава не є організацією в буквальному розумінні цього слова. Проте сукупність державних інститутів, з якими прийнято ототожнювати поняття "держава", безперечно, мають свої конкретні стратегії. Злиття до єдиного цілого цих окремих причин існування кожного державного інституту та розгляд узагальненої мети функціонування "держави" саме і дають можливість говорити про існування певної єдиної "стратегії держави" щодо економіки та її регулювання [5, 56]. Відповідно система державного управління сферою економіки повинна мати чітко визначену стратегію щодо зазначеної сфери.

Значення відповідної стратегії, яка є формально визначеною та ефективно представ-

леною державними інститутами, службовцями, які на практиці реалізують її, неможливо переоцінити. Цілі, що вироблені на засадах такої місії, виступають критеріями для всього процесу прийняття управлінських рішень. Для державного управління такі рішення стають особливо важливими, оскільки вони охоплюють великі сфери суспільного життя, певні галузі людської діяльності. Їх без перебільшення можна назвати державними рішеннями. Для інноваційної сфери знання місії державного управління є важливим з погляду розуміння змісту і напрямів співпраці державних галузевих і територіальних органів управління. Якщо державні діячі, а разом з ними державні службовці не знають основної, головної мети діяльності державних інституцій, органів державного управління на певному відтинку розвитку суспільства, тоді їхні дії будуть позбавлені логіки, наступності, буде втрачено позицію, точку відліку для вибору найкращої альтернативи. Без визначення місії як орієнтира, державні службовці, посадові особи мали б за основу прийняття рішень лише свої індивідуальні цінності. Радше за результат було б отримано значне розмаїття зусиль, а не єдність мети, що має величезне значення для успіху державної політики, зокрема у регулюванні економіки, визначенні напрямів її інноваційного розвитку, а відповідно окремих галузей і підприємств промисловості, будівництва, агропромислового комплексу тощо. Який тип робочого клімату існує в середині державних інститутів? Який тип людей приваблює цей клімат? Управління інноваціями з боку державних органів вимагає особливої культури [6, 118-120], яка передбачає, по-перше, високий професіоналізм щодо прийняття управлінських рішень в інноваційній сфері; по-друге, розуміння складності виробничих систем, а тому неможливість командування ними за зразком адміністративної системи; по-третє, врахування економічних взаємозв'язків, що зумовлюють складні наслідки будь-якого втручання у діяльність суб'єктів господарювання; по-четверте, знання чинного господарського законодавства,

яке регламентує діяльність підприємств, вищих господарських органів управління і якого слід дотримуватися в державному управлінні.

Перефразовуючи вислів П. Друкера щодо мети підприємництва: “Існує тільки одне обґрунтоване визначення мети підприємництва — створення клієнта” [7, 264], — можна сказати стосовно держави: існує тільки одне обґрунтоване визначення цілі держави щодо економіки — створення підприємця-громадянина. За П. Друкером, якщо підприємство бере на себе місію створення клієнтів, воно також отримає прибуток, необхідний для свого відтворення, за умови виключення поганого управління при здійсненні цієї місії. Тоді, за аналогією, можна стверджувати, що державна установа, коли вона послідовно працює над задоволенням потреб своїх “клієнтів”, обов’язково повинна отримати підтримку, яка необхідна їй для продовження своєї діяльності. Інтерполюючи ці ідеї загального менеджменту на сферу державного управління в площині управління інноваціями, потрібно бачити, що за терміном “клієнт” у державному управлінні стоїть громадянин-підприємець, а у сфері матеріального виробництва — це підприємство, в особі його керівника (керівництва, керівних органів — правління акціонерного товариства, засновників та ін.). А держава, в особі державних інститутів, має задовольняти соціальні, економічні, політичні потреби громадян-підприємців загалом та кожного підприємця зокрема [8, 3]. Для інноваційної діяльності це означає необхідність задоволення потреб підприємців та підприємства. Тільки за цих умов держава має право сподіватися на підтримку кожного громадянина, кожного підприємця чи підприємства та суспільства в цілому. Для державних діячів, лідерів політичних партій є дуже важливим вибір та формулювання місії партії, уряду, окремого державного інституту, усієї сукупності таких державних інститутів щодо інноваційного розвитку економіки. Інколи така місія здається керівникам цілком очевидною. І, мабуть, на етапі розвитку української держави

другої половини 90-х та початку 2000-х років можна почути таку типову відповідь щодо стратегії держави: “Це подолання економічної кризи та розв’язання соціальних проблем, зняття соціального напруження”. Проте вже наявність двох доволі об’ємних напрямів — економічного та соціального — говорить про багатоаспектність у думках представників різних державних органів. Зрозумілим також є прагнення до розв’язання цих нагальних проблем, що є спільною рисою для багатьох політичних течій та представників усіх гілок влади. От тільки засоби, які пропонуються, та послідовність у розв’язанні проблем економічної розбудови є досить різноманітними і такими, що можуть призвести до розпорошення не таких вже й великих ресурсів держави. Саме з огляду на ці причини необхідно сформулювати місію держави щодо управління інноваціями. При цьому не слід думати, що ця стратегія відповідатиме будь-якому часові. Можемо говорити лише про місію держави на короткому відрізку початку 2000-х років. Зміняться внутрішні умови в державі, зміниться і її місія. Більше того, говоритимемо про місію лише у сфері інноваційного та пов’язаного з ним соціального розвитку суспільства. Недоречно скидати до купи різні аспекти державного будівництва. Інакше кажучи, вважатимемо формулювання місії, яке можна дати сьогодні, лише певним прикладом, а головним завданням для нас залишається вироблення самого підходу, основних вимог та правил для визначення місії держави в інноваційній сфері в цілому і місії державного управління інноваціями зокрема.

Ставлячи до центру уваги при формулюванні досліджуваної нами місії держави щодо підприємця, підприємства, насамперед слід розглядати їхні економічні та соціальні інтереси. З огляду на це, державні інститути мають дбати про створення нового зовнішнього середовища. Розвиток ринкових відносин є процесом, коли змінюються стереотипи мислення, життєві стандарти. Для когось це повернення до вічних цінностей людства, а для когось — це злам досягнень і соціальний

регрес. Проте і ті, й інші є громадянами держави, і держава має дбати про добробут кожного, запобігати жорсткому протистоянню у суспільстві. З економічного погляду, цей етап характеризується формуванням приватного сектора економіки, розвитком малого та середнього бізнесу, роздержавленням та приватизацією підприємств, пошуком місця для державної власності в економіці, розбудовою механізмів державного регулювання економіки тощо. У соціальному аспекті для такого етапу є характерними: скорочення робочих місць, зниження доходів працюючих, зменшення виплат і гарантій непрацюючим, перехід до платних послуг в освіті, в охороні здоров'я та ін. Оцінюючи стан зовнішнього середовища в цілому, можна говорити про його ускладнення, про нові проблеми, які постають перед державними інститутами на шляху реалізації соціально-економічних програм [9, 98]. Нагальною потребою в цьому напрямі є реалізація соціально спрямованої економічної політики. Її ключовим аспектом є створення нових робочих місць та ефективна (достатня і своєчасна) оплата праці як на нових, так і на діючих робочих місцях. Для цього слід підтримувати, з одного боку, підприємців — малий та середній бізнес, з другого — ефективного національного товаровиробника, тобто тільки такі підприємства, які пропонують ринково значущу продукцію. В жодному разі не слід повертатись до підтримки державних підприємств заради самої підтримки. Така “допомога” лише ускладнить ситуацію та погіршить зовнішнє середовище. При цьому виникає потреба створення нових національних товаровиробників, венчурних підприємств, тобто створення нових робочих місць слід покласти на спільні підприємства, капітал яких є інвестованим зарубіжними підприємствами, банками. Проте для цього необхідні відповідні умови, за яких будь-який власник капіталу буде зацікавлений у такому інвестуванні. Це є одним з аспектів стратегії державної політики в інноваційній сфері економіки та в соціальній сфері. Цей аспект є складовою місією держави на сучасному етапі.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, державне управління має на меті управління різноманітними суспільними процесами, у тому числі інноваціями, де повинні мати місце такі загальні та спеціальні функції, які не подібні до загальних та спеціальних функцій менеджменту, що впливають з природи відносин між окремими особами, між особою та групою осіб, між групами осіб, а також відносини, які характеризують колектив у цілому та його різнобічні стосунки. Тобто загальні та спеціальні функції державного управління мають розглядатися як такі, що притаманні цьому виду управління, але істотно відрізняються від загальновідомих функцій менеджменту. По-друге, виділення функцій державного управління інноваціями та їх відокремлення від функцій менеджменту є необхідним з огляду на потребу чіткого розмежування менеджменту як управління людьми та державного управління як управління суспільними процесами та явищами, для яких люди є не єдиною складовою і не єдиним об'єктом спрямування управлінських зусиль. По-третє, від розуміння сутності інновацій, інноваційних процесів, інноваційної діяльності багато в чому залежить ефективність стратегії державного управління інноваційною діяльністю як складових елементів функціонування інноваційної сфери, розроблення відповідного механізму державного регулювання та інноваційної політики.

Література

1. Адаманова З. О. Инновационные стратегии экономического развития в условиях глобализации: Монография / З. О. Адаманова. — Симферополь: Крымское учеб.-пед. гос. издат., 2005. — 504 с.
2. Бицюра Ю. До проблеми визначення понять сталого економічного зростання та розвитку / Ю. Бицюра // Економіст. — 2006. — № 5. — С. 62—65.
3. Гаман М. В. Державне управління інноваціями: Україна та зарубіжний досвід / М. В. Гаман. — К.: Вікторія, 2004. — 312 с.

4. Соловйов В. П. Конкуренция в условиях инновационной модели развития экономики / В. П. Соловйов. — К.: Феникс, — 2006. — 165 с.

5. Лапко О. О. Розвиток системи управління науково-інноваційною сферою в Україні / О. О. Лапко // Економіст. — 2002. — № 6. — С. 55—62.

6. Груба Г. І. Розвиток інноваційної діяльності в Україні: теорія, методологія, стратегія державної політики: Монографія / Г. І. Груба. — К.: ТОВ “ДКС центр”, 2009. — 364 с.

7. Друкер П. Ф. Инновации и предпринимательство / П. Ф. Друкер. — М.: Экономика, 1992. — 308 с.

8. Галиця І. О. Активізація діяльності інноваторів в сучасних умовах економічного розвитку / І. О. Галиця // Проблеми науки. — 2006. — № 11. — С. 2—6.

9. Дацій О. І. Державне регулювання інноваційної діяльності / О. І. Дацій // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 97—101.

Спираючись на теоретичне обґрунтування державного управління у сфері економічних відносин у контексті формування сучасної економічної системи України, визначено фактори, що впливають на успішність стратегічного управління інноваціями, а також основні елементи загальної стратегії державного управління інноваціями в Україні.

Опираясь на теоретическое обоснование государственного управления в сфере экономических отношений в контексте формирования современной экономической системы Украины, определены факторы, влияющие на успешность стратегического управления инновациями, а также основные элементы общей стратегии государственного управления инновациями в Украине.

Based on the theoretical foundation of public administration in the field of economic relations in the context of the current economic system of Ukraine, the factors that influence the success of strategic innovation management, and basic elements of the overall strategy of innovation management in Ukraine defined.

Надійшла 28 жовтня 2013 р.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК ДІЄВИЙ ФЕНОМЕН ПРОТИСТОЯННЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ БОРОТЬБІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 58—61

У XXI ст. в умовах світової глобалізації величезну роль відіграє інформація, система масових комунікацій. Саме ці компоненти спричинили появу таких складних і неоднозначних явищ, як інформаційні війни.

Чимало змістовних та глибоких досліджень вже присвячено цій актуальній та навіть дошкульній складовій політичного життя, серед яких передусім можна назвати праці О. Білорус, Ю. Бондаря, Н. Гроднянського, Е. Доценко, Б. Кормич, В. Крисько, В. Петрик, Г. Почепцова, В. Прокоф'єва, С. Расторгуєва, А. Ротовського, А. Рудакова, Ю. Шилова, О. Юдіна та ін. [4; 5; 6; 7; 10; 12; 13; 14; 15; 16; 18; 19; 20]. Спрощено, коротко можна вважати, що інформаційна війна — це цілеспрямований інформаційний вплив на будь-кого і будь-що з метою їх зміни. Останнє зумовлюється ціллю, метою. Таку мету має той, хто задумав і здійснює інформаційну війну. У цьому плані також досить вдалим є визначення інформаційної війни як “комунікативної технології, спрямованої на масову свідомість з короточасними та довготривалими цілями” [11, 20].

Інформаційні війни — явище давнє, однак нині вони зумовлені принципово новими соціально-історичними обставинами.

“Наша епоха, — пише відомий український вчений, політик О. Білорус, — не просто революційна. Ми увійшли у фазу нової метаморфози всієї людської історії. Світ стоїть на порозі трансформації, яка за своїми історичними і людськими наслідками буде драматичнішою, ніж та, що викликана французькою і більшовицькою революціями” [2, 141]. У контексті з висловленою сентенцією

єю доречним є таке принципове зауваження українського політолога Ю. С. Бондаря: “Ми пропонуємо розглядати інформаційні війни у широкому розумінні, як новий тип міжнародного протиборства, систему заходів інформаційного, організаційного й технічного впливу на об'єкт (державу) для зміни політичної, економічної чи іншої конфігурації без військових операцій” [3, 269]. Звідси, як мінімум, два принципових висновки: а) інформаційні війни у XXI ст. фактично набули глобального характеру; б) інформаційні війни за своїм характером й особливостями не обов'язково пов'язані з війнами, як воєнними конфліктами безпосередньо. Це зумовлює і принципово відмінні за своїм характером запобіжні засоби боротьби з інформаційними війнами в цілому.

Інформаційні війни — це передусім великомасштабний інформаційний терор, що набув величезного значення і загроз відносно цілих суспільств, зважаючи на такі основні об'єктивні обставини. По-перше, це небувалий розвиток і поширення інформації загалом, незалежно від кордонів і заборон. По-друге, людина нині має у багатьох випадках абсолютно вільний, неконтрольований доступ до величезного обсягу джерел інформації. По-третє, надзвичайно швидко вдосконалюються різноманітні інформаційні технології, особливо в частині маніпулювання інформацією як такою.

Сутність інформаційного терору полягає, на думку білоруського дослідника В. В. Мироненка, в тому, що “інформаційний терор у чистому вигляді має на меті реалізацію “теракту” вже не в реальності, а в головах” [9, 42].

У сучасному глобалізованому світі інформація є тим стратегічним соціальним ресурсом, який при споживанні, як правило, все більше зростає. Тому ряд вчених взагалі ведуть мову про таке суспільне явище, як “інформаційна революція”. На думку українського фахівця А. М. Кузьменка, така революція “пов’язана з появою нового світового комунікативного співтовариства” [8, 61].

Інформаційні війни можуть мати надто різні моделі залежно від мети їхнього впливу насамперед на масову свідомість. Схематично модель інформаційної війни детально розглянуто Г. Г. Почепцовим у його фундаментальній монографії “Інформаційні війни” [11]. Він визначає і основні засади, на яких ґрунтуються такі війни. Безумовно, всі ці засади найтісніше пов’язані з психологічним аспектом, оскільки інформаційна війна значною мірою пов’язана з психологічним впливом на свідомість людини, групи, найчастіше — великих соціальних груп, більше того — надто неоднорідних. Між іншим, подана ознака принципово розрізняє інформаційну війну від війни у її загальному розумінні.

Не менш істотною ознакою інформаційних війн є їхня популістична спрямованість. Їм не потрібна гомогенна, одноманітна група чи середовище, оскільки вплив на масу передбачає те, що інформаційна війна обов’язково досягне свого адресата.

За своїм характером, особливостями інформаційна війна може бути різновариантною, різночасовою (за своєю тривалістю), багатоетапною і т. ін. Головною ж метою, як і першочерговим етапом інформаційної війни, є інформаційне проникнення будь-куди з метою заволодіння “суспільним” плацдармом — психікою, свідомістю певної, часто надто великої, кількості людей. Так чи інакше, але інформаційна війна завжди має конкретну мету — від дискредитації конкретної людини до дискредитації країни, у тому числі суспільства. Так, однією з наймасштабніших

і класичних за всіма ознаками була “холодна війна” ХХ ст., у якій було задіяно величезні сили і ресурси передусім двох супердержав світу — СРСР та США, а полем, де відбувалася така війна, виявився фактично весь світ. Розмірковуючи нині над феноменом “інформаційна війна”, відомий український фахівець у галузі ЗМІ, публік рилейшинз Г. Г. Почепцов зазначає, що інформаційні війни “будуються на стратегії резонансу, коли одна комунікативна складова починає функціонувати у такий спосіб, щоб замінити собою усі інші, коли одне повідомлення може викликати збудження усього суспільства” [11, 10].

В умовах інформаційного протистояння, інформаційних війн виникає проблема інформаційної безпеки. Йдеться про таку безпеку, коли інформаційна війна проти суспільства є малоефективною, недієвою, коли суспільство, як пише український вчений М. І. Сенченко, на свідомому рівні матиме інформаційну перевагу над ким завгодно [17, 19].

В інформаційних війнах нині використовується також багато засобів, форм ведення такої війни. Це — спеціальна пропаганда, психологічний тиск, дезінформування, диверсифікація суспільної свідомості, поширення чуток, спеціальні інформаційні операції тощо. Завдяки таким засобам досягається основне завдання інформаційних війн — це здійснення безпосереднього, негативного, руйнівного впливу на політичну могутність окремо взятої держави шляхом відповідного послаблення її безпеки у будь-якій сфері життєдіяльності. Об’єктів безпосереднього посягання інформаційної війни є багато, вони мають свою специфіку, особливості тощо.

В інформаційному середовищі з кожним роком все більш популярною і поширеною стає комп’ютерна злочинність, так званий комп’ютерний тероризм, що набуває транснаціонального, світового характеру. Тож природно, що членами Ради Європи була розроблена, прийнята і ратифікована спеціальна Конвенція про кіберзлочинність (23 листопада 2001 р.). Українське законодавство, зокрема окремі статті Кримінального кодексу України, приведені у відповідність до цього доку-

мента. Йдеться, наприклад, про розподіл XIV Кримінального кодексу України “Злочини у сфері державної таємниці, недоторканість державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації”. Тут можна було б ввести статтю “Злочини проти інформаційної безпеки”.

Протидія інформаційній агресії, інформаційному терору постає можливою і результативною у разі використання насамперед таких важелів:

- а) посилення інформаційного суверенітету України та забезпечення належного захисту національного інформаційного простору;
- б) удосконалення державного регулювання та встановлення цивілізованого контролю за діяльністю інформаційної сфери шляхом поліпшення політико-правових, фінансово-економічних та організаційних засад її функціонування;
- в) більш широке залучення усіх засобів масової інформації до боротьби з негативними проявами в суспільстві, особливо тими, що спричиняють загрози національній безпеці;
- г) неухильне забезпечення прав громадян на свободу слова, доступ до інформації;
- д) попередження будь-якого, не передбаченого правом втручання державних органів влади, органів місцевого самоврядування у діяльність засобів масової інформації, застереження від можливих дискримінацій в інформаційній сфері.

На національному рівні існує потреба забезпечення захисту національного інформаційного простору саме за умов прийняття спеціального закону про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах. Зокрема, потреба в цьому зумовлена широким поширенням інтернет-послуг, їх доступністю для надто великої кількості громадян. Це пов'язано також і з тим, що останніми роками виробляється багато досить досконалих засобів безконтрольного знання та поширення інформації. Робиться це також за допомогою найновіших інформаційних технологій, що потужно розвиваються і вдосконалюються.

Віддаючи належне ролі і значенню інформації, особливо в ситуації загострення між-державних відносин та реальних військових конфліктів, у багатьох країнах світу створюють навіть спеціальні служби, підрозділи по унеможливленню негативного впливу інформації на будь-які державно-соціальні процеси. Так, у Міністерстві оборони Швеції, наприклад, нині працює спеціальна служба психологічного захисту, яка у військовий час зорієнтована на роботу над інформацією, кризовими комунікаціями.

Отже, можна зробити такі висновки:

- інформаційні війни у ХХІ ст. — явище надто поширене, складне і неоднозначне;
- інформаційні війни посилюють і ускладнюють протистояння між державами, суспільствами, що потребує розробки нових запобіжних засобів та боротьби з такими війнами.

Література

1. Конституція України. — К.: Основа, 1996. — 64 с.
2. Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України / О. Білорус. — Броди: 2001. — 321 с.
3. Бондар Ю. В. Четверта світова війна: інформаційні чинники // Діалог цивілізацій чи Четверта світова війна: Матеріали П'ятої всесвітньої конф., 25 травня 2006 р. / Ю. В. Бондар. — К.: МАУП, 2007. — С. 266—272.
4. Гроднянский Н. Четвертая мировая: США в борьбе за мировое господство. — Минск: Изд-во В. П. Ильин, 2004. — 348 с.
5. Доценко Е. Л. Психология манипуляции / Е. Л. Доценко. — М.: Альтернатива — 1996. — 341 с.
6. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: Навч. посіб. / Б. А. Кормич. — К.: Кондор, 2004. — 384 с.
7. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В. Г. Крысько. — Минск.: Харвест, 1999. — 448 с.
8. Кузьменко А. М. Особливості формування розвідувальних технологій в епоху глобалізації // Діалог цивілізацій чи Четверта світова війна: Матеріали П'ятої Всесвітньої конференції, Київ, 25 травня 2006 р. — К.: МАУП, 2007. — 284 с.
9. Мироненко В. В. Информационная агрессия и информационное противостояние // Діалог цивілізацій чи Четверта світова війна: Матеріали П'ятої Всесвіт-

ньої конференції, Київ, 25 травня 2006 р. — К.: МАУП, 2007. — 284 с.

10. Петрик В. М., Остроухов В. В. та ін. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: Навч. посіб. / В. М. Петрик, В. В. Остроухов; за ред. В. М. Петрика. — К.: Росава, 2006. — 208 с.

11. Почепцов Г. Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. — К.: Ваклер. — 2001. — 576 с.

12. Почепцов Г. Г. Психологические войны. — 3-е изд., доп. / Г. Г. Почепцов. — К.: Ваклер, 2002. — 526 с.

13. Прокофьев В. Тайное оружие информационной войны: атака на подсознание / В. Прокофьев. — М.: СЕНТЕГ, 2003. — 329 с.

14. Расторгуев С. П. Информационная война / С. П. Расторгуев. — М.: Основы, 1998. — 391 с.

15. Ротовский А. А. Системный PR / А. А. Ротовский. — Днепропетровск: Баланс-Бизнес Бутс, 2006. — 256 с.

16. Рудаков А. Стратегия информационной войны // А. Рудаков. — Антей, 2003. — 248 с.

17. Сенченко М. І. Четверта світова. Інформаційно-психологічна війна / М. І. Сенченко. — К.: МАУП, 2006. — 431 с.

18. Сущность и содержание современных войн: Материалы круглого стола в Международной школе бизнеса "Мир-Бис", 19 апр. 2002. — № 9—4. — С. 415.

19. Шилов Ю. О. Чого ми варті / Ю. О. Шилов. — К.: Аратта, 2006. — 292 с.

20. Юдін О. К., Бобуш В. М. Інформаційна безпека держави: Навч. посіб. / О. К. Юдін, В. М. Богуш. — Х.: Консул, 2005. — 576 с.

Інформаційні війни у ХХІ ст. — явище надто поширене, складне і неоднозначне. Вони посилюють і ускладнюють протистояння між державами, суспільствами, що потребує розробки все нових запобіжних засобів та боротьби з такими війнами.

Информационные войны в ХХІ ст. — явление весьма распространенное, сложное и неоднозначное. Они усиливают и усложняют противостояния между государствами, обществами, что требует разработки все новых средств по их предупреждению и борьбе с такими войнами.

Information war in the twentieth century — a phenomenon very common, complex and ambiguous. Information War reinforce and complicate the conflicts between states and societys, which requires the development of new tools for their prevention and combating such wars.

Надійшла 1 квітня 2013 р.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 62—66

Основний акцент поставлено на особливостях моделей соціальної політики у країнах світу в умовах їх суспільних трансформацій.

Феномен “соціальна політика”, а понад усе — проблему суспільної трансформації різних моделей такої політики варто розпочинати з дихотомії: “політика — соціальна політика”.

Насамперед відзначимо те, що з усіх визначень поняття “політика”, ми беремо за основу ті, які, власне, пояснюють політику як “систему принципів і норм регулювання життя суспільства загалом, соціальних груп та індивідуумів” [8, 585]. До цього словникового визначення додамо й те, що політика покликана максимально повно, об’ємно регулювати взаємовідносини між людьми, малими і великими групами у суспільстві.

З усіх “політик”, на які “розпадається” цілісна політика, як феномен, найближче до вирішення цих питань розташована соціальна політика. “Соціальна політика, — пише український соціолог О. О. Яременко, — є центральною ланкою державної політики, в якій знаходять своє відображення досягнення економіки і духовної культури (науки, освіти, охорони здоров’я тощо), до того ж саме в соціальній сфері формуються соціальні ресурси для проведення ефективної економічної і духовно-культурної політики” [14, 9]. Ця пріоритетність соціальної політики над “іншими політиками” визнається далеко не всіма вченими, а надто — політиками, державними, громадськими діячами.

Серед визначень поняття “соціальна політика” виділимо те, яке сформулював росій-

ський політолог В. І. Даниленко. У широкому сенсі розуміння він вбачає в цьому феномені “сукупність положень, процес розв’язання конфлікту і знаходження взаємоприйнятнього рішення, а також прийняття рішення і здійснення заходів у сфері соціальних гарантій” [2, 831]. Останнє — соціальні гарантії — значною мірою є базовим фактором для створення правової, соціальної держави загалом.

Суспільне визначення і пріоритетний статус соціальної політики з-поміж “інших політик”, про що пишуть багато вчених, зумовлюється насамперед тим, що така політика безпосередньо пов’язана з правами людини і необхідністю їх забезпечення. Пов’язана із соціальним захистом та соціальними правами людини. “Соціальні права, — пише російський дослідник Н. Бондарь, — це можливості, що впливають із самої людської природи щодо отримання елементарних, найбільш важливих пільг та умов безпечного, гідного та вільного існування особистості в суспільстві і державі” [1, 35]. Додамо, що це політика задоволення реальних вітальних та духовних потреб людини, без чого її життя неможливе.

Реальним, однак, є питання: від чого залежить характер і особливість соціальної політики. Соціальна політика в конкретній державі є такою, зрозуміло, якою є державна політика, соціально-економічні відносини, які в ній сформувалися. Так, характеризуючи соціальну політику у колишньому СРСР, українська дослідниця В. Довженко

доречно пише, цитуючи Ю. І. Павленка¹: “Соціально-економічні відносини в Україні (і в цілому у колишньому СРСР) базувалися на: централізації ресурсів і повноважень; плановому характері виробництва і розподілу; жорсткій регламентації всіх сфер соціально-економічного життя; пріоритеті адміністративного регулювання над правовим” [4, 3]. Це, однак, зовсім не означає, що тоді соціальна політика в СРСР була негативною і, навіть, малоефективною. Радше маємо брати до уваги, що така політика сповна була похідною від існуючого політичного режиму, а певна “зрівнялівка”, адресність щодо окремих соціальних груп у суспільстві давала можливість зберігати велику “комуністичну” державу від можливих достатньо гострих конфліктів, протистоянь тощо. Між тим у багатьох країнах і нині така патерналістська, державна соціальна політика є і достатньо вдало функціонує.

Посилаючись на викладене, підкреслимо також роль саме ідеологічних чинників у формуванні і практичній реалізації як соціальної політики в цілому, так і безпосередньо політики в частині соціального захисту громадян. Доречними в цьому плані є висловлювання, зокрема, українського політика М. Кравчука, який вважає, що суспільства, позбавлені ідеологічного стрижня, є цілком безперспективними суспільствами [6]. Відмова від ідеології у державному будівництві, функціонуванні держави веде до втрати її ідеологічного механізму соціального захисту, тобто до втрати, як ми вважаємо, загальноприйнятних норм і правил не лише співжиття, а й духовності, моралі. Серед українських фахівців вплив ідеології на розвиток системи соціального захисту найдетальніше розробила у своїй кандидатській дисертації В. Деріга [3]. На її думку, найважливішими у плані формування соціального захисту є неконсервативні, неоліберальні та соціал-демократичні ідеологічні теорії і концепції. Авторка доречно підкреслює і те, що саме деполітизація соціальної політики робить її безадресною, безперспективною.

¹ Павленко Ю. І. Трансформація суспільства і проблеми соціальної політики. — К., 1997.

Соціальна політика за будь-яких її моделей обов'язково має фінансуватися. І фінансуватися передусім шляхом використання державних механізмів. Закономірність тут проста: чим більшим є валовий внутрішній продукт, що виробляється в країні спільними зусиллями усіх громадян, тим більші відрахування можна зробити на соціальні потреби і допомогу громадянам. Існують навіть певні мінімуми, які можна тут допускати. Так, за даними МОП у розвинених країнах Заходу на початку 80-х років мало місце відрахування на проблеми соціального характеру 20–30 % валового національного продукту. У ряді країн Східної Європи квоти на соціальні відрахування за критеріями МОП нині становлять приблизно чверть від середнього рівня відрахувань західних націй, а у країнах, що розвиваються, вони становлять лише 5 % суспільного продукту [2, 131].

Проблемам інституціоналізації соціальної політики у суспільстві присвячені праці таких зарубіжних вчених, як Т. Ганслі, Ф. Дей, Б. Джонссон, П. Спікер, російських — Г. Осадча, С. Смірнова, С. Тетерський, українських — О. Бермічевська, Н. Борецька, Б. Гаєвський, В. Жмира, Е. Лібанова, Т. Семигіна [10], О. Скоморохова, В. Скуратівський, О. Палій [11], А. Ягодка та ін.

Класифікація моделей соціальної політики є предметом уваги В. Джорджа, Р. Уїлдінга, У. Лоренца, Р. Мішри, Ф. Уільямса, а в Україні — Н. Балабанова, Е. Гансова, М. Головатого [8], В. Жукова, О. Новакової, В. Пилипенко та ін.

Зазначимо, що за всієї розмаїтості схарактеризованих моделей соціальної політики, більшість з них ґрунтується переважно на ідеологічних та ціннісних засадах, властивих системам соціального захисту окремих країн. Можна виокремити такі, найбільш характерні і поширені моделі соціальної політики, як:

- класична (антиколективістська) модель. Її ще називають умовно-ліберальною. Фінансування основних соціальних програм за такою моделлю здійснюється, головним чином, за рахунок загальних державних податків, які збираються у країні. Нині така політика, на-

приклад у Великобританії, об'єднує як наслідки тетчерівської політики впровадження ринкових відносин у соціальній сфері, так і спроби лейбористського уряду щодо поступового переходу до універсальності в окремих соціальних програмах;

- корпоративістська модель (Німеччина) О. Бісмарка. Головним чином, пов'язана з різноманітними формами соціального страхування, яке називають солідарним соціальним страхуванням. До корпоративістської моделі відносять також моделі соціальної політики Іспанії, Мексики, Бразилії, навіть Японії;
- класична скандинавська модель (Швеція). Вона передбачає найактивнішу роль держави у соціальному забезпеченні, наданні різноманітних соціальних послуг і реалізації політики зайнятості;
- ліберальна модель (або “ультраліберальна”) (США). Це своєрідна залишкова модель, коли держава надає громадянам лише мінімальну допомогу в облаштуванні їхнього життя. Тут немає уніфікованої системи соціального захисту громадян, існує велике розмаїття соціальних програм, починаючи з федеральних. Однак державне стимулювання цього процесу є яскраво вираженим. До такого державного патерналізму логічно додаються і різноманітні громадські ініціативи, реальний вплив громадського суспільства тощо.

В умовах глобалізації, особливо на початку XXI ст., перераховані та інші моделі соціальної політики стали зазнавати і певної ерозії, великих змін, однак ліберальні, неоліберальні тенденції в таких змінах все ж домінують у багатьох країнах. Демографічні, фінансові фактори в моделях соціальної політики все більше даються взнаки в ситуації великої соціально-демографічної диференціації суспільств. Основою ж такої політики були і залишаються численні й різноманітні соціальні програми, різні форми соціального страхування, захист груп ризику тощо.

Основними суб'єктами соціальної політики завжди є: людина, держава, суспільство, соціальні спільноти та інститути громадянського суспільства, політичні партії, громадські організації, об'єднання, асоціації громадян, різноманітні колективи, фонди і т. ін. Формально, сконцентровано можна говорити про два вирішальних суб'єкти соціальної політики: а) держава; б) громадянське суспільство. Останнє в широкому сенсі залежить від ступеня демократизації влади і суспільних відносин. Роль таких суб'єктів потребує окремого спеціального розгляду.

Соціальна політика неодмінно пов'язана з певними гарантіями для громадян. Надання цих гарантій і зумовлюють той соціальних захист, який отримує людина з будь-яких джерел у країні, починаючи з держави. Про це пишуть численні зарубіжні та вітчизняні фахівці, зокрема Р. Арон, В. Бабкін, В. Ворона, Д. Гелбrait, Є. Головаха, Л. Козер, М. Лукашевич, І. Мигович, Т. Парсонс, Ю. Рима-ренко, Т. Семигіна, Г. Спенсер, К. Тоффлер, М. Хайдеггер, Т. Шанін та ін.

Щодо суто соціально-захисного контексту соціальної політики, то основоположними для цього аспекту є праці Г. Бернгарда, С. Біляцького, А. Крупника, І. Миговича, В. Полтавця, Б. Шапіро та ін., а найпоказовішою, на нашу думку, є дисертаційна праця українського вченого А. С. Крупника на тему “Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства” (Одеса, 2002). Автор вдало виокремлює соціальну політику як “складову” державної політики загалом, характеризує і детально пояснює специфіку.

Зазначимо, що поняття “соціальний захист”, як і поняття “соціальне забезпечення” — досить нове, воно з'явилося лише у другій половині XX ст. і поступово почало застосовуватися у багатьох міжнародних правових актах. Так, у Хартії основних прав трудящих Співтовариства (Європейський Союз, 1989 р., ст. 10) право на соціальний захист формулюється у такий спосіб: “Відповідно до національних нормативних положень кожний працівник у країнах ЄС має право на достатній соціаль-

ний захист і залежно від свого статусу і розміру підприємства, на якому він працює, користується відповідними соціальними благами. Особи, які не можуть увійти або знову вступити на ринок праці і не мають засобів для існування, повинні отримувати достатню соціальну допомогу з урахуванням особистих обставин” [12]. Як бачимо, поєднання спільного і особистісного є надто виразним у поясненні механізму “соціального захисту”. Це — правильно і доречно.

Звідси, як мінімум, кілька особливостей такої політики: а) загальне право людини на соціальний захист; б) можливість користуватися лише наявними (реальними) благами; в) диференціація соціальної допомоги людині залежно від її реальних потреб. Тобто соціальний захист може бути лише таким, яким є конкретне суспільство, рівень його соціально-економічного, духовного і т. п. розвитку.

Слід відзначити і ту принципову характеристику особливості, що соціальний захист і соціальна допомога — явища далеко не однакові, не тотожні. Соціальний захист — ширше поняття, що включає в себе соціальну допомогу у різних її формах. При цьому соціальний захист включає в себе: пенсійне забезпечення та забезпечення на випадок безробіття; грошову допомогу сім’ям; різні форми соціальної допомоги і соціальних послуг.

Сучасні системи соціального захисту мають багато спільних рис, а також відповідні відмінності, що пов’язані з багатьма факторами [7]. Мабуть, найбільш конкретно є, особливо в європейських країнах, така система, що пов’язана з різного роду соціальним страхуванням (Австрія, Італія, Німеччина, Нідерланди, Франція та ін.). На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення (у тому числі і в Україні [5]) передбачає надання соціального захисту іншим категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. Тут, однак, є колізія принципового характеру, як справедливо підкреслює А. С. Крупник: “економічний підйом країни не завжди автоматично веде до зростання життєвого рівня

населення” [7, 7]. Тобто соціальне забезпечення на пряму від багатства країни не залежить. Отже, вирішальне значення має саме характер державної політики, яка обстоює політику соціальну, сам соціальний захист.

Соціальна політика держави, хай у різний спосіб, але має чітко означені гуманістичні орієнтири. Так, український політолог С. Рябов зазначав, що соціальна держава — це принцип функціонування держави, відповідно до якого вона бере на себе захист соціально упосліджених і піклування про соціальну справедливість [9, 215]. До класичних систем соціальних гарантій при цьому відносять: страхування (за досягненням старості, хвороби, нещасних випадків), допомогу по безробіттю, а також порівняно нові системи страхування (наприклад, від ризику втрати прибутку і т. ін.).

Окремо має братися до уваги система і характер соціальних інтересів, які практично реалізують політику соціального захисту. Це структури в органах виконавчої влади; судові органи; профспілки; різноманітні фонди; громадські організації і об’єднання тощо.

Практична реалізація моделі соціальної політики в сучасній Україні зумовлена багатьма причинами і особливостями соціального характеру, вирішальними з-поміж яких є:

- пряма і безпосередня залежність рівня соціальної забезпеченості громадян від ходу ринкових перетворень та трансформацій громадянського суспільства;
- гостра потреба адресної підтримки груп ризику, соціально вразливих груп населення;
- необхідність реалізації соціальної політики в тісному узгодженні зі світовою практикою, напрацьованим досвідом.

При цьому завдання держави, органів влади полягає у тому, аби забезпечити максимальне стимулювання й підтримку інноваційної діяльності самих громадян як суб’єктів соціальної політики. Тобто розробка і реалізація соціальної політики в сучасній Україні відбувається на засадах саме ліберальної моделі такої політики, з відповідними залишками, однак, тієї моделі, що функціонувала у колишньому Радянському Союзі.

Література

1. Бондар Н. С. Права человека в Конституции России: трудный путь к себе / Н. С. Бондар. — Ростов-н/Д, 1996. — 359 с.
2. Даниленко В. И. Современный политологический словарь / В. И. Даниленко. — М.: NOTA BENE, 2000. — 1024 с.
3. Дереха В. В. Політологічний аналіз формування та розвитку соціального захисту: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23. 00. 02 “Політичні інститути та процеси” / В. В. Дереха. — Миколаїв: Миколаївський держ. гуманіст. ун-т ім. Петра Могили, 2007. — 221 с.
4. Довженко В. І. Проблеми формування та реалізації соціальної політики в Україні перехідного періоду. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. в галузі ділового адміністрування. — К., 2001. — 24 с.
5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Знання. — 59 с.
6. Кравчук М. Ідеологія в Україні. Якою вона буде завтра? / М. Кравчук // Інформаційно-аналит. центр ANALITIKA. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://analitika.at.ua/index/0-13>
7. Крупник А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук зі спеціальності 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / А. С. Крупник; Одеська нац. юрид. акад. — Одеса, 2002. — 16 с.
8. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
9. Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів / С. Г. Рябов. — К.: КМАкадемія, 2001. — 256 с.
10. Семигіна Т. В. Моделі державної соціальної політики економічно розвинутих країн: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. галузі політології. — К., 2003. — 19 с.
11. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. — К.: МАУП, 2002. — 200 с.
12. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави / Н. Флорескул // Вісник КНТЕУ. — 2009. — № 2. — 401 с.
13. Хартія Співтовариства про основні соціальні права трудящих. Міжнародні організації та союзи. — Хартія від 09.12.1989. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uapzvo.net/data63/uhf6344.htm>
14. Яременко О. О. Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації: Монографія // Статті. Виступи. Інтерв'ю / О. О. Яременко. — К.: Ін-т екон. та прогнозування НАН України; УІСД ім. Олександра Яременка, 2006. — 480 с.

Соціальна політика в країнах світу трансформується відповідно до трансформації політичних та соціальних систем суспільств. Однак за будь-яких її моделей — у центрі була і залишається людина (особистість) з її інтересами і потребами.

Социальная политика в странах мира трансформируется в соответствии с трансформацией политических и социальных систем обществ. Однако при любых ее моделях — в центре был и остается человек (личность) с его интересами и потребностями.

Social policy in the world countries is transformed according to the transformation of political and social systems of societies. However, for all its models in the centre — a person (personality) is still stand with its interests and needs.

Надійшла 8 жовтня 2013 р.

ПОЛІТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН У ПОЛІТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 67—71

Розглядається феномен політичного маніпулювання як один із способів управління людьми шляхом створення ілюзій або умов для контролювання поведінки. Вивчається вплив, спрямований на психічні структури людини, який здійснюється потай і ставить своїм завданням зміну думок, спонукань та цілей людей у потрібному певній групі людей напрямі.

Щоб з'ясувати таке явище, як маніпуляція у політичному аспекті, потрібно поставити і вирішити такі завдання:

1. Дослідити саме поняття “маніпуляція”.
2. Проаналізувати взаємозв'язок між маніпуляцією та політичною сферою.
3. Спрогнозувати висновок щодо можливих майбутніх змін або дій у цій діяльності.

Людина — це соціальна істота. Індивідум — це абстракція, ідеальне уявлення про ізольовану людину, яке склалося в XVII ст. при виникненні сучасного західного суспільства. Саме латинське слово “індивідуум” — це переклад з грецької “неподільний”. Але на практиці стає очевидним, що саме поняття “міф” відносно індивідуума є неможливим. Людина виникає й існує тільки у взаємодії з іншими людьми і під їхнім впливом. Дитина, яка вихована дикими тваринами (Мауглі; такі випадки відомі і вивчені), не стає красенем. Вона — не людина і вижити не може. Також не може стати людиною дитина, ізольована матір'ю від інших людей. Тобто біологічно закладеної в нас програми поведінки недостатньо для того, щоб ми були людьми. Вона доповнюється програмою, записаною у знаках культури. І ця програма — колективний твір. Отже, наша поведінка завжди перебуває під впливом інших людей, і захистити себе від цієї дії якимось жорстким бар'єром ми в принципі не можемо. Хоча й трапля-

ються такі дубові голови, які намагаються це зробити.

Який же вид впливу на поведінку ми визначимо як маніпуляцію? Ясно, що саме це слово має негативне забарвлення. Ним ми позначаємо той вплив, яким незадоволені, який спонукав нас зробити такі вчинки, через які ми опинилися у програші, а то і в дурнях. Якщо приятель на іподромі умовив вас поставити на кобилу, яка прийшла першою, то, отримуючи в касі виграш, ви не скажете: “Він мною маніпулював”. Ні, він дав вам слушну пораду.

З іншого боку, не кожний вплив, підкорившись якому, ви опинилися в збитку, ви назвете маніпуляцією. Якщо в темному провулку вам приставили ніж до живота і прошепотіли: “Гроші та годинник, швидко”, то ваша поведінка дуже ефективно програмується [1]. Але обізвати незнайомця маніпулятором і на думку не спадає. Який же сенс ми вкладаємо в це поняття?

Слово “маніпуляція” є коренем латинського слова “*manus*”, що означає “рука”. Словники з європейських мов тлумачать слово “маніпуляція” як окреме ставлення до об'єктів із певними намірами або цілями. Тобто мається на увазі, що особа, яка здійснює свій план (маніпулятор), має бути спритною та вправною. Сьогодні ми маємо сучасний термін “використання людей як об'єктів”, іншим словом — маніпуляція.

Тобто термін “маніпуляція” є метафорою та вживається у переносному сенсі. Це є спритність у поводженні із речами, які перенесені в цій метафорі на спритне управління людьми. З самого початку це поняття розуміється як набір засобів управління. Ним позначається лише управління зі спритністю і навіть приховане управління [2].

Метафора маніпуляції складалася поступово. Психологи вважають, що важливим етапом в її розвитку було позначення цим словом фокусників, які працюють без складних пристосувань, руками (“фокусник-маніпулятор”). Мистецтво цих артистів, що працюють під девізом “спритність рук і ніякого шахрайства”, заснована на властивостях людського сприйняття й уваги — на знанні психології людини. Своїх ефектів фокусник-маніпулятор домагається, використовуючи психологічні стереотипи глядачів, відволікаючи, переміщаючи і концентруючи їхню увагу, діючи на уяву — створюючи ілюзії сприйняття. Якщо артист володіє майстерністю, то помітити маніпуляцію дуже важко, навіть дійшлим скептикам, які дивляться в усі очі.

Саме коли всі ці принципи ввійшли в технологію управління поведінкою людей, виникла метафора маніпуляції в її сучасному значенні — як програмування думок і прагнень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечити таку їхню поведінку, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції.

Якщо виписати всі ті визначення, які дають авторитетні зарубіжні дослідники явищу маніпуляції, то можна виділити головні, родові ознаки маніпуляції. Маніпуляція — вид психологічного впливу, а не фізичного насильства. Маніпулятор — насамперед це психолог! Це прихований вплив. Цитуючи Г. Шиллера: “Для досягнення успіху маніпуляція повинна залишатися непомітною”. Тобто маніпулятору гарантований стовідсотковий успіх лише в тому випадку, коли його жертва вірить у те, що все, що відбувається навколо неї та безпосередньо з нею, є чистою правдою [3].

У ХХ ст. таке явище, як маніпуляція, почало активно застосовуватися та використовуватися у нових сферах — ЗМІ, лікарській

діяльності та політиці — як одне з найголовніших засобів задля здійснення своїх цілей.

Поняття “маніпуляція” можна ідентифікувати як заздалегідь підготовлену інформацію, яку було поширено серед думок або ідей людства у такій формі, при якій нав’язувана ідея сприймається як своя чи правильна.

Які ознаки політичної маніпуляції свідомістю можна розрізнити? По-перше, духовний психологічний вплив, при якому психічна система людини виступає як головна ціль маніпулятора. Це можна порівняти з легким, проте діючим впливом людини, яка має чіткі цілі на іншу людину, яка виступає в ролі жертви, якій нав’язуються необхідні маніпулятору дії, які вона не помічає, а вважає за споріднені думки з точкою зору маніпулятора. Власне кажучи, маніпулятору потрібні такі умови діяльності, при яких ситуація матиме викривлений стан подій на користь самого маніпулятора. Найчастіше до таких дій вдаються ЗМІ, які викривляють думки людей та перетворюють їх на користь провладним чи замовним структурам, яким це вигідно [4].

Оскільки політична маніпуляція суспільною свідомістю перетворилась на певну систему, з’явилися і люди, які мають здібності заробляти за рахунок такої системи шляхом пристосування до неї або до певної її частини.

Люди, які потрапляють під дію маніпуляторів, розглядаються з точки зору останніх як об’єкти, або навіть речі у певному сенсі.

Передумовами маніпуляції можуть бути такі фактори. Задля успіху маніпуляційної схеми маніпулятори застосовують таку схему викривлення інформації, яка у жертви маніпуляції не викликає жодних сумнівів ні на духовному, ні на фізичному рівні, і розуміння того, що її ошуковують. В основі маніпуляції міститься не насильство, а лише спокуса. Проте людина завжди відчуває певні емоції, за допомогою яких можна розрізнити види маніпуляцій. Наприклад, “позитивний вид”, що супроводжується такими діями, як заступництво чи заспокоювання людини. Компліменти або повідомлення добрих новин, виявлення спільних інтересів тощо. Також виділяють і “негативний вид”. У цьому

випадку присутня, насамперед, критика людини або її дій. Може застосовуватися констатація негативних факторів із життя або діяльності людини тощо.

Що має на меті маніпулятор? Насамперед “нагородити” об’єкта маніпуляції такими “нагородами”, через які об’єкт потрапить у штучно створену ситуацію, яка повністю задовольняла б бажання маніпулятора. Тобто маніпулятор викривлює існуючу ситуацію, приписуючи об’єкту маніпуляції неіснуючі “нагороди”, і завдяки цьому досягає бажаних результатів [5]. У цьому випадку відбувається й інший вплив на свідомість тієї маси населення, від рішення або дій якої залежить майбутнє маніпулятора у певній сфері діяльності.

Чи можна протидіяти політичному маніпулятору? Так, можна. І найважливішим чинником опору є всебічне отримання інформації з якомога різноманітних джерел.

Існують і способи протистояння діям маніпулятора. Наприклад, погодитися у “зовнішній формі”. Мається на увазі, погодження з певними положеннями у думках маніпулятора, проте лише з такими, які більш-менш є відображенням реально існуючої ситуації, а на ті моменти, що намагається нав’язати маніпулятор, не зважати взагалі або перефразувати, тобто використовувати його ж зброю проти нього самого. Наступним дієвим засобом можна вважати засіб “позитивізації негативного”. Мається на увазі перероблення негативних моментів чи факторів у позитивні, виділення позитивних моментів.

Які ж існують методи маніпуляції? Насправді їх дуже багато, проте можна виділити найістотніші:

- “насадження”, тобто жорстке нав’язування думок;
- використання “телепортації”, тобто перенесення певних положень з приватної сфери у загальну;
- “вигідна популяція” — багато гарних слів у неясній та незрозумілій формі, проте майже нічого конкретного;
- “недосказаність”, тобто потрібні фактори висвітлюються, а “непотрібні” замовчуються;

- імітація політичних подій і навіть містифікація [6].

Отже, як ми з’ясували, маніпуляцією є такий спосіб поведінки, під час якого людина починає розділяти нав’язуване їй розуміння певного фактору чи події з потрібної маніпулятору точки зору. Таку поведінку можна розцінювати як затуманювання логіки людини за допомогою психічної на неї дії, яка має свою точку зору на певне явище, з метою нав’язування власної думки.

Уже з цього дуже короткого визначення стає зрозуміло, що маніпуляція свідомістю як засіб влади виникає тільки у громадянському суспільстві, зі встановленням політичного порядку, заснованого на представницькій демократії. Це “демократія західного типу”, яка нині завдяки “промиванню” мізків сприймається просто як демократія — антипод безлічі видів тоталітаризму.

У політичному порядку західної демократії сувереном, тобто володарем усієї повноти влади, оголошується сукупність громадян (тобто тих мешканців, які мають цивільні права). Ці громадяни — індивідууми — теоретично наділені рівними частками влади у вигляді “голосів”. Проте у майновому сенсі і політичному відношенні ці громадяни не рівні. І навіть обов’язково вони повинні бути не рівні — саме страх перед бідними згуртовує благополучну частину в громадянське суспільство, робить їх “свідомими і активними громадянами”. На цьому тримається вся конструкція демократії — “суспільства двох третин”.

Майнова нерівність створює у суспільстві “різницю потенціалів” — велику нерівновагу, яка може підтримуватися тільки за допомогою політичної влади. Великий мораліст і засновник політекономії Адам Сміт так визначав головну роль держави у цивільному суспільстві: “Привласнення крупної та обширної власності можливе лише при встановленні громадянського правління. Тією мірою, якою воно встановлюється для захисту власності, воно стає, насправді, захистом багатих проти бідних, захистом тих, хто володіє власністю, проти тих, хто ніякої власності не має”.

Інакше кажучи, як тільки маніпуляція свідомістю перетворилася на технологію панування, саме поняття демократії стало чисто умовним і вживається лише як ідеологічний штамп. У середовищі професіоналів цей штамп всерйоз не сприймають. У своїй “Енциклопедії соціальних наук” Г. Лассуелл зауважив: “Ми не повинні поступатися демократичної догми, згідно з якою люди самі можуть судити про свої власні інтереси” [7].

У політиці дуже поширено та часто використовується таке поняття, як “маніпулятивна семантика”: зміна сенсу слів і понять. Це створення нової мови сучасного суспільства про семантику політичного міфу як цілеспрямованої технології зміни змісту слів. Різновидом брехні у пресі є “конструювання” повідомлення з обривків вислову або відеоряду. При цьому змінюється контекст, і з тих самих слів створюється зовсім інший зміст, який може бути дуже вигідним певному політичному маніпулятору.

Створення штучної мови відбувається за двома напрямками. Шукаються прийнятні за денотацією слова. Тобто обираються слова, в денотації (діапазоні, сенсі) яких є і такі, які можуть бути застосовані для визначення певного явища. Нехай навіть це один з багатьох відтінків значення слова, третьорядний і маловживаний. Але він існує, тож і не є прямою брехнею його використання. Слова “умиротворення” і “війна” у дечому трохи подібні, тому замість слова “війна” застосовується “умиротворення”. Другий вплив слова — конотація, тобто ті асоціації, які пробуджує проголошене або прочитане слово. Так, важливе місце в пропаганді займало слово “стриманість”. Конотація його корисна для пропаганди.

Існують терміни, за допомогою яких створюються політичні евфемізми. Завдяки цим евфемізмам можна замаскувати або перетрактувати зміст справжніх явищ. Евфемізмами називаються такі слова, які виражають точний сенс. У цьому випадку аудиторія, як правило, розділяється на людей, які знають і не знають визначення цього терміна. Головною перевагою таких термінів є те, що вони впливають на свідомість людини, додаючи собі балів завдяки науковому підґрунтю.

Гарним терміном, на наш погляд, не можна назвати якусь мерзенність. До таких термінів належить, наприклад, слово “ембарго”. Якщо середній західний демократ ще відчував певну незручність від потужного бомбардування Іраку як такого собі “покарання”, то встановлене в серпні 1990 р. тотальне ембарго на торгівлю з Іраком не викликало жодного спречання. Але ж це значно більший крок, ніж бомбардування? Чи не так? [8].

Отже, можна зробити такі висновки: на сьогодні феномен політичного маніпулювання є сам по собі парадоксом. Маніпулювання є потужним інструментом прихованого впливу на психіку і поведінку людини. Політики та іміджмейкери дуже вдало використовують цей “прийом” у боротьбі за владу або намаганні її утримати. Однак, незважаючи на популярність такого методу та широке його використання, відомо про нього (метод маніпулювання) дуже мало, а це є ще однією ознакою його парадоксу. Цей метод не описують ЗМІ, про нього ніколи не буде сказано “з перших вуст” самими його “користувачами”. Отже, логічним є питання: про що може свідчити застосування таких технологій у політичній діяльності? Про нерозбірливість у засобах? Беру на себе сміливість припустити, що навпаки. Це є свідченням інтелектуальної переваги певного прошарку населення над іншим, який являє собою “народного обранця” і є феноменальним явищем у політичному аспекті.

Література

1. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. — М.: Алгоритм, 2004. — 528 с.; М.: Эксмо, 2005. — 832 с.
2. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. — 3-е. изд. М.: Речь, 2003. — 304 с.
3. Березкина О. С. Очерки истории и теории политической науки: Учеб. пособие / О. С. Березкина. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 2012. — 238 с.
4. Залесский К. НСДАП. Власть в Третьем рейхе. — М.: Яуза, Эксмо, 2005. — 458 с.
5. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие. — М.: Мир, 1996. — 352 с.
6. Кочетков А. П. Корпоративные элиты / А. П. Кочетков. — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2012. — 219 с.

7. Гивишвили Г. В. От тирании к демократии: эволюция политических институтов / Г. В. Гивишвили. — М.: URSS: Либроком, 2012. — 395 с.

8. Зотов В. Д. История политических учений: Учебник / В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. — М.: Юристъ, 2005. — 511 с.

Будь-яка маніпуляція свідомістю людини є процесом взаємодії між суб'єктами. Особа може стати жертвою маніпулятора лише в тому випадку, коли вона налаштовується як співавтор або співучасник. Тільки-но суб'єкт під впливом маніпулятора починає перебудовувати свої погляди та думки і згоден діяти за схемою маніпулятора — маніпуляція відбулася. Натомість, якщо та особа засумнівалась у доцільності пристати на користь мотивації маніпулятора, то жертвою вже не стає. Важлива особливість у сприйнятті (суб'єктом) політичної маніпуляції з боку влади полягає в тому, що вплив влади сприймається як один з основних чинників в організації життя людей, і саме владний вплив сприймається особою вряди-годи як найбільш дошкульний.

Любая манипуляция сознанием человека представляет собой процесс взаимодействия между субъектами. Лицо может стать жертвой манипулятора только в том случае, если оно настраивается как соавтор или соучастник. Едва субъект под влиянием манипулятора начинает перестраивать свои взгляды и мнения и согласен следовать схеме манипулятора — манипуляция состоялась. Но, если лицо усомнилось в целесообразности принять мотивацию манипулятора, то жертвой уже не становится. Важная особенность восприятия (субъектом) политической манипуляции со стороны власти заключается в том, что влияние власти воспринимается как один из основных факторов в организации жизни людей, и именно властное влияние воспринимается лицом зачастую наиболее болезненно.

Any manipulation of human consciousness is a process of interaction between actors. A person may become a victim of the robot arm only when it is configured as a co-author or accomplice. As soon as a subject under the influence of the robot arm starts to rebuild their views and opinions and agree to follow the pattern of the manipulator — the manipulation took place. But if the person questioned the motivation to take the manipulator, the victim no longer is. An important feature of perception (subject) of the political manipulation by the authorities is that the influence of power is perceived as one of the main factors in the organization of human life, and that is overbearing influence of perceived face is often the most painful.

Надійшла 13 травня 2013 р.